

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МОРСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОСИПЕНКО ОЛЕКСАНДР ВАЛЕНТИНОВИЧ

УДК 93(477.7):341.324 «1939/1945»

**СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ТА «ТРУДОВІ ГРОМАДИ» ПІВДНЯ
УКРАЇНИ В ГУБЕРНАТОРСТВІ «ТРАНСІСТРІЯ» 1941–1944 рр.:
СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність 07.00.01 «Історія України»

032 – Історія та археологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

О. В. Осипенко

Науковий керівник: Михайлуца Микола Іванович, доктор історичних
наук, професор

Одеса – 2018

АНОТАЦІЯ

Осипенко О. В. Сільське населення та «трудові громади» Півдня України в губернаторстві «Трансністрія» 1941–1944 рр.: соціально-історичний аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 «Історія України» (032 – Історія та археологія). – Одеський національний морський університет, Одеса, 2018.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена тим, що у вітчизняній історичній науці поза увагою залишається чимало питань, пов'язаних із сутністю здійснюваної на практиці аграрної програми, соціально-економічної, релігійної та освітньої політики окупаційної адміністрації. Заслуговує на увагу і потребує висвітлення існування сільського соціуму, усіх його складових особливо членів трудових громад в умовах окупаційної політики.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі широкого джерельного матеріалу у тому числі окупаційного походження, здійснено уперше у вітчизняній історіографії комплексне історіописання становища й життєвих стратегій сільського населення, працівників трудових громад та їх родин в умовах реалізації румунської окупаційної політики у південно-західних землях України в роки Другої світової війни.

У дисертації проаналізовані напрацювання радянської, української та зарубіжної історіографії. В ході дослідження дисертант дійшов висновку що наукова проблема становища сільського населення та існування «трудових громад» на Півдні України в «Трансністрія» у сучасній українській історіографії порушується вперше.

Джерельну базу проблематики, присвяченої життєдіяльності сільського населення, питанням функціонування «трудових громад», сутності аграрної політики румунської окупаційної адміністрації в губернаторстві «Трансністрія», представляють перш за все ексклюзивні, раніше невідомі науковому загалу, а відтак, не введені до наукового обігу архівні документи південноукраїнських архівосховищ (Одеської, Миколаївської та Вінницької областей). У процесі їх вивчення та аналізу виявляється можливим виділити чотири групи джерел: архівні документи; збірники документів і матеріалів; періодична преса; наративні матеріали.

Виявлений, опрацьований та використаний під час написання дисертаційного тексту різноманітний масив архівних документів та низки опублікованих джерел, меморійних матеріалів дозволили дисертанту скласти базу для реалізації дослідної концепції, розкриття дослідних завдань, аргументувати теоретизації та викласти узагальнення й висновки.

Методологія дисертації складається з низки загальноприйнятих у сучасній історичній науці принципів наукового пізнання: історизму, об'єктивності, системності, всебічності, наступності, світоглядного плюралізму. Дані принципи сприяли автору розкрити як загальні, так і специфічні особливості становища селянства та «трудових громад» у період румунської окупації південно-західних теренів України («Трансністрія»).

Основою дослідницького інструментарію, за допомогою якого в дисертації реалізуються попередньо окреслені цілі, становлять як загальнонаукові, так і конкретно-історичні методи: аналізу, синтезу, індукції та дедукції, бібліографічної та архівної евристики, проблемно-хронологічний, ретроспективний, історико-генетичний, структурно-функціональний, психологічний аналіз, статистичний, квантитативний, усної історії, мікроаналізу.

У зв'язку з відсутністю в сучасних словниках тлумачення деяких термінів. Дисертант запропонував своє бачення таких категорій як: «трудові громади», «підкупаційне населення», «примарія», «трудодень» та інші.

Виконуючи союзницькі зобов'язання перед Німеччиною, Румунія отримала лише німецький мандат на здійснення тимчасової «адміністрації та економічної експлуатації» території між Дністром і Бугом тобто «Трансністрію». Незважаючи на тимчасовість такого становища, румунське керівництво в губернаторстві розробило свою систему адміністративного устрою та управління зазначеними землями. Значну увагу румуни приділили адміністративному устрою сільськогосподарського сектору виробництва. Першими кроками на шляху реорганізації радянської системи управління сільським господарством стало трансформування колгоспів у трудові громади, як найнижчої ланки сільськогосподарського виробництва на місцях. За задумом трансністрійських управлінців в кожній громаді мали функціонувати бригади до яких входило б по 10-20 домогосподарства з земельним наділом в 200 га орної землі. Формування сільської громади проходило по чітко встановленій процедурі. Задля оформлення громади збиралася більша частина членів колишнього колгоспу на сход, де представник влади складав акт про перетворення колгоспу в громаду. Подальша практика показала, втілити в життя реформу румунам вдалося на рівні заміни слова «колгосп» на «трудова громада».

Здійснюючи адміністрування на землях межиріччя Південного Бугу і Дністра, румунська адміністрація розглядала їх передусім, як території з необмеженими сільськогосподарськими ресурсами, які можна було безкарно експлуатувати та грабувати. Встановлено, що з перших днів окупації румунське керівництво перейшло до відвертого пограбування та подальшої відправки до Румунії сільськогосподарської продукції. Для сільського населення було розроблено та впроваджено низку натуральних податків. На потреби окупантів жителі сіл здавали овечу шерсть, шкарпетки, рукавиці,

валянки. Згідно наказу № 66 селяни були зобов'язані у вигляді податків здавати: молоко, яйця, птицю, м'ясо (свинину, яловичину, баранину). У випадках відсутності в господарствах курей, селяни були зобов'язані їх купувати. Тобто на усі основні види сільськогосподарської продукції, яка вироблялася в селянських господарствах, було встановлено обов'язкове натуральне оподаткування. Незважаючи на існування зазначеного наказу, окрім натуральних податків селяни сплачували грошові стягнення за землю, випас худоби та утримання собак.

Попри існуючі податки селяни були змушені понаднормово здавати сільськогосподарську продукцію і румунським військам. Вся сільськогосподарська продукція, яка збиралася на території «Трансністрії» у вигляді натуральних податків, відправлялася першочергово на забезпечення військових потреб Румунії та її союзників.

Румунське керівництво на окупованих землях південно-західної України, намагалось зберегти не тільки колгоспи, а також і створену сталінським керівництвом довоєнну систему оплати праці «трудодень», який в умовах військового протистояння став найбільш дієвою формою розрахунку за селянську працю.

Оплата праці сільських трудівників носила натуральний характер. Із селянами розраховувались тими видами сільськогосподарських продуктів, які вирощували «трудова громада». Для різних категорій сільських працівників було створено окремі норми нарахування трудоднів. Для селян, праця яких була пов'язана виключно з польовими та городніми роботами, нарахування трудоднів відбувалося за одними критеріями, для тих, хто забезпечував догляд за тваринами – були інші норми. Румунською адміністрацією робилися спроби впровадження певної системи заохочень селянам, які доглядали за худобою, та працівникам-механізаторам. Окупаційна адміністрація здійснювала контроль над трудовими бригадами

через встановлення чітких норм нарахувань трудоднів для всіх членів громад.

На окупованих землях межиріччя Дністра та Південного Бугу, румунське керівництво приділило увагу й відновленню християнських традицій за румунським зразком. Спеціально створена Румунська православна місія, румунської патріархії в губернаторстві «Трансністрія» проводила церковно-релігійну політику на адміністрованих землях. Характеристичними рисами релігійного життя були: навернення затейзованого населення до християнського віровчення через катехізацію, впровадження в повсякденне життя та побут населення християнських норм поведінки, хрещення дітей, вінчання тощо. Важливим кроком місії по наверненню підокупаційного населення до Бога стала реставрація та відкриття церков і храмів по всій території «Трансністрії», включаючи й сільську місцевість. Серед перепон в нормалізації православного життя сільських церковних громад виділяються наступні: відсутність необхідної кількості церковного кліру, румунізаторська політика й пропаганда у духовному вихованні, українофобське ставлення до православних українських громад, заборона автокефалії та стилі змін, зловживання релігійних чиновників тощо. Проте, не зважаючи на ці обставини, населення особливо сільське поступово навертатися в лоно православної віри.

Однією зі складових окупаційної політики трансністрійського керівництва стало налагодження навчально-виховного процесу на ввірених їм землях. В перший рік окупації було відчинено 2 200 початкових та середніх шкіл. У сільській місцевості відновлення діяльності закладів освіти лягло на плечі селян. Зокрема, трудівники були змушені власним коштом ремонтувати шкільні приміщення, які зазнали пошкоджень в ході військових дій літа 1941 р. За короткий час керівництву губернаторства вдалося налагодити ефективну систему освіти, яка базувалася на синтезі переформатованих радянських навчальних програм, і програм за якими

офіційно навчалися в Румунському королівстві. У школах, де переважали українці, окупанти зберегли також і вивчення національної мови та літератури. Однак, впровадження в освітній процес румунської мови, «Закону Божого» а також підтримка діяльності різноманітних культурних гуртків, сприяли пришвидшенню румунізації молоді губернаторства. Слід зазначити, що, попри деякі пом'якшення, освітня політика була спрямована на румунізацію та виховання політично лояльного до румунського уряду молодого покоління.

Функціонування шкільних закладів, надали можливість окупантам офіційно використовувати працю дітей у вигляді обов'язкових сільськогосподарських практик. Для кращого функціонування освітніх закладів на окупованих територіях, румунська адміністрація активно залучала й використовувала місцевий педагогічний персонал, представники якого через матеріальну скруту, вимушені були йти на таку «співпрацю» з загарбниками. Румунська влада спромоглася зберегти й заклади професійної освіти. За період румунського адміністрування були відкриті «практичні державні школи» та земельні технікуми сільськогосподарського спрямування. А також організовувалися курси з підвищення кваліфікації та підготовки спеціалістів для різних галузей сільського господарства.

Під контролем румунського керівництва перебувало також і повсякденне життя та поведінка «задністрянських» селян. Зокрема на окупованих землях було впроваджено ряд законів, які вводили низку грошових штрафів та ув'язнення на різні терміни, за непокору та саботаж окупаційній політиці з боку сільського населення. Усі мешканці зобов'язувалися повідомляти органи окупаційної влади (примарів та жандармські пости) про людей, які незаконно перебували на території села, а також про шкідників, що своєю діяльністю протидіяли окупаційній владі. Під тотальним контролем румун перебували й особисті права і свободи селян, зокрема без відповідних дозволів трудівникам заборонялося покидати

населені пункти, та влаштовувати різноманітні святкування. Окрім того на всій території окупантами запроваджувалась цензура і заборонялося таємне приватне листування.

Румунська адміністрація на підконтрольних їм землях насаджувала примусову румунізацію місцевого населення, впровадивши в обіход румунські вітання. Таким чином переслідувалася мета нав'язати селянам думку, що вони уже є невід'ємною складовою Румунського Королівства. Обов'язки слідкувати за дотриманням правопорядку в селах, а також, як сільське населення дотримується впроваджених цивільною адміністрацією наказів та постанов, були покладені на плечі румунських жандармів та вояків. Однак, не дивлячись на низку прописаних покарань за порушення окупаційних наказів та постанов, сільське населення щораз їх саботувало. Не останню роль в житті сільського населення відігравали румунські та німецькі солдати, які виконували роль наглядачів за порядком та спокоєм на увіреній їм території, та нерідко виступали катами для місцевого населення приводячи в дію розпорядження свого керівництва.

Румунські окупанти також контролювали норми споживання хліба та круп однією людиною. У випадках порушення встановлених окупантами правил селянам загрожувало ув'язнення. В умовах війни, порятунком для сільського трудівника стала наявність власного присадибного господарства. У щоденному раціоні харчування селян, переважали пісні супи та каші, часто-густо готували мамалигу.

У повсякденному житті підкупаційне сільське населення зіткнулося з низкою побутових проблем. Одним із найпоширеніших явищ життя в окупації стала відсутність товарів першої необхідності (мила, тютюну, сірників, солі, керосину, ліків).

Значний вплив на життя підкупаційного населення мали різноманітні інфекційні захворювання: холера, чума, висипний тиф та педикульоз неконтрольований перебіг яких призводив до загибелі значної частини

жителів. Попри намагання румунської адміністрації підтримувати діяльність закладів охорони здоров'я, для сільського населення, доступ до кваліфікованої допомоги через низку обставин був не доступним. Тому в нагоді ставали знання народної медицини з використанням підручних засобів різноманітних цілющих трав, попелу тощо.

Досить складним для селян сільських трудівників стало вирішення питання щодо організації особистого відпочинку. У той час як у селах дозвілля селян було обмежене комендантською годиною, яка була встановлена по всій території південно-західної України. Увесь свій вільний час селяни використовували на пошуки продуктів харчування та зрідка могли дозволити собі відвідувати знайомих та родичів.

Ключові слова: «Трансністрія», окупація, сільське населення, «трудова громада», сільськогосподарський потенціал, економічне становище, податкова політика, натуральні податки, соціальне становище, побут.

Список публікацій здобувача

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Осипенко О. В. Система управління сільським господарством у губернаторстві «Трансністрія» (1941–1944) // Емінак : науковий щоквартальник. 2015. № 4 (12) (жовтень-грудень). С. 64–71.
2. Осипенко О. В. Освіта в окупованих румунськими загарбниками селах півдня України // Емінак : науковий щоквартальник. 2016. № 2 (14) (квітень-червень). Т. 1. С. 56–64.
3. Осипенко О. В. Фіскальна політика румунських окупантів щодо сільського населення в південно-західних землях України (1941–1944 рр.) // Краєзнавство. 2017. № 1-2. С. 184–191.
4. Осипенко О. В. Унормування румунською окупаційною адміністрацією споживання продуктів харчування сільським населенням

«Трансністрії» (1941–1944 рр.) // Інтелігенція і влада. Серія : Історія. 2017. № 36. С. 147–158.

5. Осипенко О. В. Джерела з вивчення становища сільського населення та «трудових громад» на південно-західних українських землях (1941–1944 рр.) // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 2 (16) / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. Київ, 2017. С. 5–15.

6. Осипенко О. В. Упорядкування румунською окупаційною адміністрацією повсякденного життя та поведінки сільського населення «Трансністрії» (1941–1944 рр.) // The Caucasus (Georgia). 2017. Т. 3. № 18. Р. 21–24.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Осипенко О. В. Збитки аграрного сектору Одеської області нанесені румунсько-німецькою окупацією // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць III міжнар. наук. конф., 15-16 квіт. 2011 р., Одеса / відп. ред. М. І. Михайлуца. Одеса : ВМВ, 2011. С. 131–134.

8. Осипенко О. В. Деякі аспекти законодавчої політики румунських окупантів у сільському господарстві губернаторства «Трансністрії» // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць IV Міжн. наук. конф., 26-27 квіт. 2013 р., Одеса / відп. ред. М. І. Михайлуца. Одеса : ВМВ, 2013. С. 259–263.

9. Осипенко О. В. Санітарно-гігієнічне становище сільського населення «Трансністрії» 1941-1944 р. // Перспективні напрямки світової науки : Збірник статей учасників Двадцять шостої міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційний потенціал Світової Науки –

XXI сторіччя» (7-11 квітня 2014 р.) – Том 1. Науки гуманітарного циклу. Видавництво ПГА. Запоріжжя, 2014. С 10–12.

10. Осипенко О. В. Джерельна база вивчення аграрної політики румунської окупаційної адміністрації в Губернаторстві «Трансністрія» 1941–1944 рр. // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць V Міжнар. наук. конф.. 24-25 квіт. 2015 р., Одеса / відп. ред. М. І. Михайлуца. Одеса : ОНУ, 2015. С. 225–228.

11. Осипенко О. В. Культурна політика румунської окупаційної влади на території «Трансністрія» 1941–1944 рр. // Історіосфера. Матеріали Десятої наукової конференції викладачів, студентів, магістрів, аспірантів та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Одеса : ПНПУ, 3-4 квітня 2015. С. 49–52.

12. Осипенко О. В. Експлуатація праці школярів у сільському господарстві губернаторства «Трансністрія» (1941–1944 рр.) // Історіосфера. Матеріали Одинадцятій наукової конференції викладачів, студентів, магістрів, аспірантів та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Одеса : ПНПУ, 3-4 квітня 2016. С. 87–89.

13. Осипенко О. В. Навчально-виховний процес в сільських школах губернаторства «Трансністрія» 1941–1944 рр. // Перспективні напрямки світової науки: Збірник статей учасників тридцять сьомої всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційний потенціал світової науки – XXI СТОРІЧЧЯ» (19-22 квітня 2016 р.). Том 1. Науки гуманітарного циклу; Соціально-економічні науки. Видавництво ПГА. Запоріжжя, 2016. С. 3–5.

14. Осипенко О. В. Православне віровчення в школах губернаторства «Трансністрія» (1941–1944 рр.) // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова).

Матеріали Чотирнадцятої Міжнародної наукової конференції (25 травня – 3 червня 2016 р.). С. 222–224.

15. Осипенко О. В. Рефлексії сільської інтелігенції на окупаційну політику на теренах Буго-Дністровського межиріччя // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць VI Міжнар. наук. конф., 28-29 квіт. 2017 р., Одеса / відп. ред. М. І. Михайлуца. Херсон : ФОП Грінь Д.С., 2017. С. 254–258.

які додатково відображають наукові результати дисертації

16. Осипенко О. В. Податкова політика румунських окупантів у сільському господарстві в «Трансністрії» // Науковий вісник : Одеськ. держ. економ. ун-т; Всеукр. асоц. молод. наук. / (Науки: економіка, політологія, історія). 2012. № 9. С. 143–151.

17. Осипенко О. В. Оплата праці сільського населення на окупованій румунами Одещині (1941–1944 рр.) // «Боротьба за Україну в 1943–1944 роках: Влада, Збройні сили, Суспільство». Зб. наук. праць / відп. ред. О. Є. Лисенко. Київ : Інститут історії України НАН України, меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2014. С. 377–383.

18. Осипенко О. В. Медичне забезпечення мешканців сільських громад в окупованих південно-західних теренах України («Трансністрія» 1941–1944 рр.) // Краєзнавство. 2016. № 3-4. С. 159–165.

SUMMARY

Osypenko O. V. Rural population and «labour communities» of the South of Ukraine in the governorship «Transnistria» 1941–1944: social historical aspect. – Qualification research thesis based on the manuscript.

Thesis aimed at obtaining candidate's degree in History (PhD), specialty. 07.00.01 "History of Ukraine" (032 – History and archaeology). – Odessa National Maritime University, Odessa, 2018.

The urgency of the chosen theme of the research is due to the fact that in the national historical science, there are many issues that are not connected with the essence of the agrarian program implemented in practice, the socio-economic, religious and educational policies of the occupation administration. It deserves attention and needs to be highlighted by the existence of the rural society, all its constituent members of the labor communities in the conditions of occupation policy.

The scientific novelty of the research is that on the basis of a wide source of material including occupational origin, for the first time in the national historiography a comprehensive historical description of the situation and life strategies of the rural population, workers of labor communities and their families was carried out in the conditions of the implementation of the Romanian occupation policy in the southwestern lands Ukraine during the Second World War.

The thesis research analyzes the achievements of Soviet, Ukrainian and foreign historiography. During the research, the thesis research came to the conclusion that the scientific problem of the situation of the rural population and the existence of "labour communities "in the South of Ukraine in Transnistria in modern Ukrainian historiography is violated for the first time.

The source of the issue of the vital activity of the rural population, the question of the functioning of the "labour communities", the essence of the agrarian policy of the Romanian occupation administration in the Transnistrian province, are primarily exclusively exclusive, previously unknown to the scientific community, and therefore, archival documents of the southern Ukrainians have not been introduced into scientific circulation archival storage (Odessa, Mykolaiv and Vinnitsa oblasts). In the process of studying and analyzing it is possible to distinguish four groups of sources: archival documents; collections of documents and materials; periodical press; narrative materials.

The various array of archival documents and a number of published sources, memorial materials, revealed, worked out and used during the writing of the dissertation text allowed the dissertation to form the basis for the implementation of the experimental concept, the disclosure of research tasks, the argumentation of theorizing and generalization and conclusions.

The methodology of the thesis research consists of a number of principles of scientific cognition commonly accepted in modern historical science: historicism, objectivity, systemicity, comprehensiveness, continuity, philosophical pluralism. These principles helped the author to reveal both general and specific peculiarities of the situation of the peasantry and "labor communities" during the Romanian occupation of the southwestern territories of Ukraine (Transnistria).

The basis of research tools, through which the pre-defined goals are realized in the dissertation, are both general scientific and specific historical methods: analysis, synthesis, induction and deduction, bibliographic and archival heuristics, problem-chronological, retrospective, historical-genetic, structural-functional, psychological analysis, statistical, quantitative, oral history, microanalysis.

Due to the lack of interpretation of some terms in modern dictionaries. The dissertation offered its vision of such categories as "labor communities", "oppressive population", "ghostly", "workday" and others.

By fulfilling allied commitments to Germany, Romania received only the German mandate for the temporary "administration and economic exploitation" of the territory between the Dniester and the Bug, that is, "Transnistria". Despite the temporary nature of this situation, the Romanian leadership in the governorate has developed its system of administrative structure and management of these lands. The Romanians paid considerable attention to the administrative structure of the agricultural sector of production. The first steps towards the reorganization of the Soviet agricultural management system was the transformation of collective farms into labor communities, as the lowest levels of agricultural production on the ground. According to the plan of Transnistrian managers, each team should have brigades operating in 10-20 households with a land holding of 200 hectares of arable land. Formation of a rural community was conducted according to a well-established procedure. For the registration of the community, the majority of members of the former kolkhoz gathered on the rally, where the representative of the government made an act about the transformation of the collective farm into the community. Further practice showed that reform was implemented by the Romanians at the level of replacing the word "kolkhoz" with the "labor community".

In administering the southern Bug and Dniester riparian lands, the Romanian administration regarded them primarily as territories with unlimited agricultural resources that could be exploited and robbed with impunity. It has been established that since the first days of occupation, the Romanian leadership turned into an outright robbery and the subsequent dispatch to Romania of agricultural products. For rural population has been developing and introducing a number of natural taxes. For the needs of the invaders, villagers handed over sheepskin coats, socks, mittens, and felt boots. According to Order No. 66, the peasants were obliged in the form of taxes to surrender: milk, eggs, poultry, meat (pork, beef and lamb). In the absence of chickens in farms, the peasants were obliged to buy them. That is, obligatory gross tax was imposed on all the main types of agricultural products

produced in the farms. Despite the existence of the said order, in addition to natural taxes, peasants paid the money for land, cattle grazing and keeping dogs.

Despite the existing taxes, the peasants were forced to surrender overtime to agricultural products and Romanian troops.

All agricultural products that were collected in the Transnistria territory in the form of natural taxes were deployed primarily to meet the military needs of Romania and its allies.

The Romanian leadership in the occupied lands of southwestern Ukraine, tried to preserve not only the kolkhozes, but also the Stalinist leadership created a pre-war system of remuneration "workdays", which, in conditions of military confrontation, became the most effective form of settlement for peasant labor.

Wages of rural laborers were of a natural nature. The peasants were counting on those types of agricultural products that were grown by "labor communities". Different categories of rural workers have created separate rates for the reckoning of workdays. For peasants, whose work was related exclusively to fieldwork and garden work, the calculation of working hours was based on certain criteria, for those who provided care for animals - there were other norms. The Romanian administration attempted to introduce a certain system of incentives for farmers who care for livestock and mechanized workers. The occupation administration exercised control over the labor brigades through the establishment of clear rules for the calculation of workdays for all members of the community.

On the occupied lands, the rivers of the Dniester and Southern Bug, the Romanian leadership paid attention to the restoration of Christian traditions in the Romanian model. A specially created Romanian Orthodox mission, the Romanian Patriarchate in the governorate of Transnistria, conducted a church-religious policy in the administrated lands. Characteristic features of religious life were: the conversion of the realized population to the Christian doctrine through catechesis, the introduction into daily life and life of the population of Christian norms of behavior, baptism of children, marriage, and the like. The restoration and the

opening of churches and temples throughout Transnistria, including the countryside, was an important step in the mission to convert the occupation population to God. Among the obstacles in the normalization of the Orthodox life of rural church communities are the following: the lack of the necessary number of church clergy, Romanian politics and propaganda in spiritual education, the Ukrainophobic attitude towards the Orthodox Ukrainian communities, the prohibition of autocephaly and the style of communities, abuse of religious officials, etc. Nevertheless, in spite of these circumstances, the population of especially rural communities is gradually converted to the bosom of the Orthodox faith.

One of the components of the occupational policy of the transnistrian leadership was the establishment of the educational process on the lands entrusted to them. In the first year of occupation, 2,200 primary and secondary schools were opened. In the countryside, the restoration of educational institutions fell on the shoulders of the peasants. In particular, workers were forced to repair school premises at their own expense, which were damaged during the military operations of the summer of 1941. In a short time, the leadership of the governorship succeeded to establish an effective education system based on the synthesis of reformatted Soviet syllabuses and programs that officially studied in the Romanian kingdom. In schools where Ukrainians prevailed, the occupants also preserved the study of the national language and literature. However, the introduction into the educational process of the Romanian language, the "Law of God" as well as the support of the activities of various cultural groups, contributed to speeding up the Romanization of the youth of the governorship.

It should be noted that, despite some mitigation, educational policy was aimed at the Romanization and education of a young generation politically loyal to the Romanian government.

The functioning of school establishments enabled the occupiers to officially use their children's work in the form of compulsory agricultural practices.

For the better functioning of educational institutions in the occupied territories, the Romanian administration actively recruited and used local teaching staff, whose representatives, due to material difficulties, were forced to go for such "cooperation" with the invaders.

Romanian authorities managed to save and establish vocational education. During the Romanian administration, "practical state schools" and agricultural colleges were opened. There were also courses for advanced training and training for specialists in various fields of agriculture.

Under the control of the Romanian leadership, there was also the daily life and behavior of the "Zadnistryan" peasants. In particular, a number of laws were introduced in the occupied lands, which introduced a series of monetary fines and imprisonment for various periods, for disobedience and sabotage of the occupation policy by the rural population. All residents were obliged to inform the occupying authorities (the ghost and gendarme posts) about the people who were illegally staying in the village, as well as about the pests that opposed the occupation authorities with their activities. Under the total control of the Romanians were the individual rights and freedoms of the peasants, in particular, without the permission of the workers, it was forbidden to leave the settlements, and to arrange various celebrations. In addition, criminals were introduced on the whole territory of the invaders and secret private correspondence was prohibited.

The Romanian administration on the lands under their control planted the forced Romanization of the local population, introducing Romanian congratulations. Thus, the aim was to impose on the peasants the idea that they are already an integral part of the Romanian Kingdom. Obligations to follow the rule of law in villages, as well as how the rural population adheres to the orders and rulings imposed by the civil administration were placed on the shoulders of Romanian gendarmes and soldiers. However, despite a number of punishments for violating occupation orders and regulations, the rural population sabotaged them every day. The role played by the Romanian and German soldiers in the life of the

rural population played a role in the role of supervisors in the order and calm of the territory they had asserted, and they often served as booths for the local population, putting into effect the instructions of their leadership.

The Romanian occupiers also controlled the rates of consumption of bread and cereals by one person. In cases of violation of rules established by the occupiers, the peasants were threatened with imprisonment. In the conditions of war, salvation for a rural laborer was the availability of their own household. In the daily diet of peasants, predominant soups and porridges, often cooked mamaliga.

In everyday life, the suburban rural population faced a number of domestic problems. One of the most widespread phenomena of life in occupation was the lack of essential goods (soap, tobacco, matches, salt, kerosene, medicine).

Significant influence on the life of the occupying population was due to various infectious diseases: cholera, plague, typhus and pediculosis the uncontrolled course of which led to the death of a large part of the population. Despite the efforts of the Romanian administration to support the work of health facilities, for rural populations, access to qualified assistance was not available in a number of circumstances. That is why the knowledge of folk medicine became useful with the use of improvised means of various healing herbs, ashes, etc.

Quite difficult for peasants of rural labourers was the decision of the issue of organizing personal rest. While in peasants' leisure time villages were limited by the curfew, which was installed throughout the southwestern Ukraine. All their free time peasants used to search for food and occasionally could afford to visit friends and relatives.

Key words: Transnistria, occupation, rural population, “labour community”, agricultural potential, economic condition, fiscal policy, natural taxes, social condition, life.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ВСТУП.....	21
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	28
1.1 Історіографічний огляд проблеми	28
1.2 Характеристика джерельної бази.....	48
1.3 Теоретико-методологічні засади дослідження.....	61
РОЗДІЛ 2. СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ В АГРАРНІЙ СФЕРІ.....	71
2.1 Система адміністрування сільським господарством та утворення трудових громад.....	71
2.2 Податкова політика.....	85
2.3 Оплата праці.....	106
РОЗДІЛ 3. ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЕ ТА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СЕЛЯН.....	123
3.1. Духовно-релігійне життя в сільській місцевості	123
3.2. Освітні процеси.....	139
3.3. Упорядкування повсякденного життя та поведінки підокупаційного населення	167
3.4. Харчування, побут, медичне забезпечення та дозвілля	177
ВИСНОВКИ.....	196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	204
ДОДАТКИ.....	259

ВСТУП

Актуальність дослідження. Друга світова війна як одна з планетарних трагедій ХХ ст. особливе місце посідає в історичній пам'яті українського та інших народів, яким довелося пережити жахіття війни. Соціальна історія «людини війни», політика окупаційних режимів та стратегії виживання індивідуума в екстраординарних умовах, власний досвід окремої людини і колективний досвід певного соціуму виступають неодмінною умовою, яка актуалізує саме цю тематичну нішу й спонукає до наукового пошуку та історіописання, яке б сприяло нівелюванню гегемонії певних інтерпретацій минулого, історичних подій тощо.

Попри нові виклики сьогодення, період минулої війни та окупації залишається однією з найбільш гострих в українському суспільстві тем. Відтак, потребує незаангажованого, об'єктивного, позбавленого міфологізації й ідеологізованого потрактування, нових дослідницьких методик та наукового інструментарію. Серед дослідних лакун, зон розламу в історіописанні Другої світової війни в Україні є румунська окупаційна політика, яка реалізовувалася на південно-західних теренах, і зокрема на селі. Поза увагою вітчизняної історичної науки залишається чимало питань, пов'язаних із сутністю здійснюваної на практиці аграрної програми, соціально-економічної, релігійної та освітньої політики румунської адміністрації. Заслуговує на увагу і потребує висвітлення існування сільського соціуму, усіх його складових, особливо членів «трудових громад», в умовах окупаційної політики. Дослідження соціальних складових підокупаційного населення – оподаткування, визиск, пограбування, залякування тощо – дозволить розширити археографічну базу на основі віднайдених у нещодавно відкритих архівосховищах та доповнити сучасну українську історіографію воєнної доби новими висновками й

узагальненнями. Обрана для дослідження тема сприятиме вибудовуванню схеми людських стратегій виживання на тлі воєнного протистояння тоталітарних і авторитарних режимів як з наукової, так і соціо-гуманістичної точки зору.

Відсутність комплексного дослідження із зазначеної нами проблематики стимулює до наукового пошуку та евристикі і посилює актуальність запропонованого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими темами, програмами, планами.

Дисертаційне дослідження реалізоване в межах науково-дослідних держбюджетних тем кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін Одеського національного морського університету: «Історико-культурні, полімовні процеси та проблеми ідентичності на Півдні України» (2012-2014 роки); «Європейські державно-правові та культурно-історичні процеси на Півдні України» (2015-2017 роки), державний реєстраційний номер – 0116U000339.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі широкого пласту первинних джерел, здобутків сучасної історіографії, теоретичних напрацювань науковців проаналізувати та здійснити комплексне студіювання економічного, соціального, культурного, освітнього та релігійного становища сільського населення та «трудова громада» південно-західної України в період її окупації румунами.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних дослідницьких **завдань**:

- з'ясувати вивченість проблеми в науковій літературі, систематизувати джерельну базу, визначити методи і теоретико-методологічні засади дослідження;
- розкрити особливості системи організації румунськими окупантами сільськогосподарського виробництва, показати структурні складові функціонування «трудова громада»;

- дослідити податкову політику румунської адміністрації щодо сільського населення та членів «трудоих громад», дати характеристику її сутності;
- визначити причини соціально-заохочувальної політики окупантів, проаналізувати методи й засоби стимулювання сільських трудівників та їх наслідки;
- висвітлити особливості духовно-релігійних можливостей населення підкупаційної сільської глибинки;
- з'ясувати рівень освітнього та культурного життя населення сільських «трудоих громад», особливості окупаційної політики в шкільництві та вихованні;
- розкрити нормативно-правові механізми законодавчі акти окупантів, які регламентували повсякденне життя сільського населення та членів «трудоих громад»;
- визначити основні джерела харчування сільського населення, стратегії виживання в умовах окупаційної політики визиску та експлуатації;
- реконструювати та виявити найпоширеніші складові побутового життя та організації дозвілля сільських мешканців.

Об'єктом дослідження виступає сільське населення, його соціально-економічні життєві стратегії, духовно-релігійні та культурно-освітні можливості, та «трудоі громади», як найнижча ланка сільськогосподарського виробництва.

Предметом дослідження обрано політику румунських окупантів в аграрному секторі та стан сільського населення в окупованих ними землях (губернаторство «Трансністрія»).

Методологічна основа дисертаційної роботи побудована на сучасних підходах історичного дослідження та ґрунтується на загальнонаукових принципах історизму, об'єктивності, системності, всебічності, наступності, світоглядного плюралізму.

Для розв'язання поставлених завдань використано загальнонаукові та конкретно-історичні **методи**: аналізу й синтезу, індукції та дедукції, бібліографічної та архівної евристики, проблемно-хронологічний, ретроспективний, історико-генетичний, структурно-функціональний, психологічний аналіз, статистичний, квантитативний, усної історії, мікроаналізу.

Використання вищезгаданих принципів та методів надали можливість неупереджено відтворити історичні події, які відбувалися в сільській глибинці південно-західної України впродовж 1941–1944 рр. та дозволили сформулювати теоретичні положення та висновки.

Хронологічні межі дослідження визначаються загальноприйнятою в історичній науці періодизацією Другої світової війни і періодом перебування південно-західних українських земель під румунським адмініструванням – 1941–1944 роки. Нижня межа – 30 серпня 1941 р. обумовлена підписанням двосторонньої угоди в процесі румунсько-німецьких переговорів у м. Тігіні (Бендерах) про перехід земель межиріччя Дністра та Південного Бугу під управління Румунії. Верхня межа – квітень 1944 р., коли зазначені території були остаточно звільненні Червоною армією.

Географічні межі дослідження охоплюють територію межиріччя Дністра й Південного Бугу, від узбережжя Чорного моря – на півдні, до річок Лядової й Рову – на півночі, яку окупантами офіційно було названо губернаторством «Трансністрія» (рум. Transnistria, або «Задністров'я»). До складу цього адміністративно-територіального утворення належали: південні райони Вінницької області, західні райони Миколаївської області, лівобережні райони Молдавської РСР, а також уся Одеська область у її тодішніх адміністративних межах.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тім, що на основі широкого джерельного матеріалу, у тому числі окупаційного походження, здійснено перше у вітчизняній історіографії комплексне

історіописання становища й життєвих стратегій сільського населення, працівників «трудоих громад» та їх родин в умовах реалізації румунської окупаційної політики у південно-західних землях України в роки Другої світової війни.

Вперше:

– до наукового обігу введено різноманітний комплекс раніше неопублікованих, у тому числі, й румуномовних джерел із державних архівосховищ півдня України;

– досліджено структуру організації управління та організації праці у «трудоих громадах», як низових ланок сільськогосподарського виробництва;

– проаналізована податкова політика румунської адміністрації, суть якої була зведена до запровадження жорсткої заготівельної системи, проведення всеохоплюючої реквізиції сільськогосподарської продукції та сировини;

– виокремлено основні методи експлуатації селян, у межах «трудоих громад», виявлено види та форми оплати праці сільських трудівників через заохочування й пільги;

– реконструйовано фрагменти повсякденного життя, побуту та медичного забезпечення сільського населення, його життя та можливості самореалізації в умовах окупації.

Дістало подальшого розвитку:

– комплексне вивчення нормативно-правової бази румунської окупаційної влади та її реалізації на теренах південно-західної України;

– дослідження еволюції політики румунської цивільної адміністрації від масових пограбувань та банальної реквізиції до спроб організації та налагодження діяльності сільськогосподарської галузі;

– взаємозв'язок та взаємовплив між політико-правовим завданням румунської окупаційної адміністрації і матеріальними, соціальними,

побутовими, життєво необхідними потребами населення, його настроями, ідеями, думками щодо політики окупантів.

Уточнено:

- деталі соціальних складових буденного життя та побуту людини сільської периферії;
- духовні практики віруючого сільського населення, їх рефлексії на рехристиянізацію за румунським зразком;
- кількісні і якісні показники життєво необхідного споживчого забезпечення підкупаційного мешканця села.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки й узагальнення, матеріали і додатки статистичного характеру можуть бути використанні в шкільних та вузівських підручниках, посібниках з історії України, узагальнюючих працях із соціальної історії українського народу, в історіописанні усної історії, історії повсякдення, антропологічної історії, та з метою формування в українців історичної пам'яті, через розроблення спецкурсів, тренінгів, сценаріїв меморіальних заходів та музейних композицій.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій на підставі комплексу теоретико-методологічних засад реконструйовано життя підкупаційного соціуму – працівників «трудогих громад». Основні теоретичні позиції, висновки і практичні пропозиції, які викладені в дисертації, належать авторові. Наукові статті у фахових виданнях написані самостійно дисертантом.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження пройшли наукову апробацію на 7 міжнародних та 5 регіональних конференціях, зокрема: III, IV, V, VI Міжнародних наукових конференціях «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри» (Одеса, 2011, 2013, 2015, 2017); Двадцять шостій міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційний потенціал світової науки –

XXI сторіччя» (Запоріжжя, 2014); Тридцять сьомій Всеукраїнській науково-практичній конференції «Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя» (Запоріжжя, 2016); Міжнародній науковій конференції «Боротьба за Україну в 1943-1944 роках: Влада, Збройні сили, Суспільство» (до 70-річчя визволення України від нацистських загарбників) (Київ, 2014); Десятій, Одинадцятій наукових конференціях викладачів, студентів, магістрів, аспірантів та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (Одеса, 2015, 2016); Всеукраїнській науковій конференції «Між опором і пристосуванням церкви в умовах тоталітарних режимів XX-XXI ст.» (Львів, 2016); Чотирнадцятій Міжнародній науковій конференції «Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова), (Київ, 2016); IV Всеукраїнській конференції «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті» (Кривий Ріг, 2016).

Основні положення дисертаційного дослідження одержали позитивну оцінку на засіданнях кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін Одеського національного морського університету.

Публікації. За матеріалами та результатами дисертаційної роботи опубліковано 18 праць, із них – 5 у наукових фахових виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз, 1 – в іноземному фаховому наукометричному виданні, 12 – у наукових виданнях та збірниках матеріалів конференцій.

Структура дисертації обумовлена метою і завданнями дослідження, логікою проблемно-історичного викладення матеріалу та основних положень. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів (10 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури (534 позиції), 7 додатків. Загальний обсяг дисертації – 266 сторінок, із них 185 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ , ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографічний огляд проблеми

Дослідження історії Другої світової війни, незважаючи на багатовекторність її висвітлення, й донині залишається в центрі уваги як дослідника-історика так і широкого читацького загалу. У сучасному історіописанні, яке до кінця ще не звільнилося від гегемонії певних інтерпретацій минулого залишається чимало регіональних аспектів, які потребують детального вивчення докорінного переосмислення й уточнення. Зокрема це стосується й проблематики окупаційної політики румунської адміністрації в південно-західних українських землях, соціально-економічним та духовним стратегіям людини, члена трудової громади, проблеми людського буття.

Історіографію піднятої теми дослідження, на нашу думку, слід розділити на три традиційні, вибудовані за історико-хронологічним принципом, блоки: 1) радянська історіографія, 2) сучасна українська історіографія, 3) зарубіжна історіографія.

Перший блок історіографічного огляду започаткували публікації воєнного часу – переважно історики та публіцисти. Їхні «праці» швидше нагадували описово-фактографічні, заідеологізовані, пропагандистські агітки, в яких переслідувалася лише одна мета – викрити страшний та кривавий окупаційний режим, встановлений у загарбаній ворогом Україні.

Тематика радянських видань була зведена до висвітлення розбійницько-грабіжницької політики окупантів щодо мирного населення, «реформування» сільського господарства та запровадження «кріпацтва» для українського селянина (Л. Новиченко, З. Шульга) [457; 50]. Аналогічна

проблематика і сутнісні акценти притаманні працям С. Галаджиєва [373], О. Глухого [383] та ін.

Публікація А. Леонтєва «Зеленая папка Геринга» (1942 р.) [427] розкриває економічні плани нацистів щодо захоплених радянських територій. Однак, зазначена праця враховуючи розпал війни, не висвітлювала усіх економічних цілей нацистської Німеччини та її союзників на сході.

Публікації згаданих дослідників носять поверхнево-описовий характер, де акцентується увага на героїзації радянського народу, агітуючи населення докласти максимум зусиль задля боротьби проти ворога.

Фундаментальні дослідження з'являються наприкінці 50-х – початку 60-х років минулого століття. Узагальнюючі праці: «Історія Української Радянської Соціалістичної Республіки» [408] у двох томах та «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941-1945 рр.)» [500] у трьох томах, базуючись на радянських методологіях ідеологізованих шаблонах показують загальне становище українських земель, які було включено до румунської зони окупації, характеризує умови існування місцевого населення, матеріальні втрати від військових дій й окупаційної адміністрації.

Пік вивчення радянською історіографією румунської окупаційної політики на теренах південно-західної України припадає на кінець 1960-х – початок 1980-х років, що на нашу думку, потребує детальнішого аналізу.

Першим розпочав вивчення сутності окупаційного режиму в зазначених територіях історик М. Лебедев. Попри те, що його наукові пошуки були спрямовані на висвітлення історії Румунії періоду Другої світової війни, все ж, у своїх працях дослідник присвятив окремі розділи, в яких охарактеризували деякі моменти окупаційної політики на приєднаних землях. У дослідженні «Падение диктатуры Антонеску» [419] історик стверджує, що саме після переговорів в м. Тігіні (нині м. Бендери) 30 серпня 1941 року, підсумком яких стало отримання німецького мандату на

управління землями «Трансністрії», що і підштовхнуло уряд Румунії перейти до активної експлуатації економічного потенціалу приєднаних територій.

У іншій монографії «Крах фашизма в Румунії» [421] М. Лебедєв присвятив цілий розділ управлінню приєднаними територіями. Зокрема, автор акцентує увагу на тому, що саме за рахунок економічної експлуатації новоприєднаних земель, у тому числі й «Трансністрії», румунське керівництво розраховувало вирішити ряд важливих внутрішніх економічних проблем королівства. Для досягнення поставленої мети румунські чиновники нещадно експлуатували сільське населення, обклавши їх непомірно високими натуральними податками. Саме завдяки нагробованій сировині та сільськогосподарській продукції (вартість якої у грошовому еквіваленті вимірювалася сотнями мільярдів лей), на думку дослідника, окупантам вдалося зняти соціальну напругу в середині Румунії, забезпечивши таким чином роботу підприємств, вирішити проблему нестачі продовольства на незначний проміжок часу. Однак, як стверджує автор, Румунія так і не стала повноправним власником цих земель, а її економіка й сама в той час виконувала функцію сировинного придатку, військової машини Третього Райху.

У колективній праці «Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг.» [450], яка з'явилося у 1970-му році її автори С. Афтенюк, Д. Єлін, А. Коренева та І. Левіт поставили за мету схарактеризувати політику окупантів у таких сферах як економіка та культура, в окремо взятих адміністративно територіальних одиницях «Бессарабія» та «Трансністрія». Дослідники проаналізували зміни у сільському господарстві, зазначивши, що колгоспи і радгоспи, які існували до березня 1942 року, були перетворені на «трудоі громади». Проте фактично, це призвело до суттєвих змін. Як і раніше, тільки в іншій формі, продовжувалося пограбування мешканців сіл та їхніх господарств. На думку істориків, на території «Трансністрії» окупаційний режим був м'якшим.

Румунська окупаційна політика була об'єктом розгляду у багатотомній «Історія Української РСР: у 8-ми т., 10 кн.» [408]. Зокрема, у сьомому томі «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941–1945) зазначалося, «що в «Трансністрії» була встановлена цивільна адміністрація, господарська політика якої, була спрямована на економічну експлуатацію цієї території, а також пограбування та терор місцевого населення».

Найбільш виразно сільськогосподарську політику румунської адміністрації на території «Трансністрії» презентують праці І. Левіта. На сторінках монографії «Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР» [422] історик, опираючись на потужне історіографічне підґрунтя, розкриває сутність румунської окупаційної політики, яка, на думку автора, була спрямована на пограбування економіки загарбаних територій. В якості підтвердження своєї тези науковець наводить статистичні дані вивезеної сільськогосподарської продукції із зазначеної території. Автор акцентує увагу на важливому для нас питанні: реформуванні аграрного сектора та сутності функціонування «трудових громад», діяльність яких була зведена до «нової» форми експлуатації сільського населення. Дослідник стисло висвітлює питання діяльності органів окупаційної влади у сфері податків та фінансово-грошової системи, торгівлі та ціноутворення. У зазначеній праці автор простежує еволюцію окупаційної політики, яка пройшла шлях від масових пограбувань на початковому етапі окупації, до спроб реформувати сільське господарство через зміну форми власності на землю в кінці війни.

В іншій його праці «Крах политики агрессии диктатуры Антонеску» [423] дослідник акцентує увагу на тому, що після серії поразок на східному фронті, окупанти почали пришвидшеними темпами вивозити сільськогосподарську продукцію, культурні та матеріальні цінності. Водночас аналізує причини протиріч між румунським та німецьким командуванням.

Однак, досліднику хоч і вдалося порушити деякі аспекти нашої проблематики, але зробив він це поверхнево. Залишилися поза ґрунтового аналізу такі характеристичні риси окупаційної політики як: функціонування вертикалі управління «трудовими громадами», організація діяльності податкової системи, визначення видів та норми податків, систематизація їх за індивідуальним та громадівським (колективним) принципом.

Надбанням радянської історіографії є праця С. Гратинича «На левом березу Дністра» [386]. У зазначеній монографії на основі аналізу значного масиву джерел досліджувалося встановлення окупаційного режиму в межиріччі Дністра та Південного Бугу та простежено зміни у сільському господарстві на цих теренах. Аналізуючи цей процес, автор зазначив, що «окупантами була зроблена спроба пристосувати колгоспну форму виробництва для безперебійного постачання Румунії продовольства» [386, с. 53]. Дослідник стверджує, що саме селяни були основними постачальниками сільськогосподарської продукції окупантам.

Отже, історіографія радянського періоду, враховуючи закритість основних окупаційних фондів архівів, не могла вийти за межі ідеологічних шор радянської історіографічної школи, характеризувалася перебуванням дослідників у концептуальних межах істпартівських методологічних підходів, апологетуючи комуністичну політику. Переважно однобока характеристика окупаційної політики Румунії в південно-західних землях в аграрному секторі виробництва зводилося дослідниками переважно до жорсткого адміністрування і пограбування, що власне задовольняло загально прийнятій концепції про сутність окупаційного режиму загалом. Соціальна історія, реконструкція буденного життя і життєві можливості підокупаційного сільського населення, нажаль, не були об'єктом дослідження і чекали свого часу.

До друго блоку належить сучасна українська історіографія, наріжні камені якої були закладені істориками діаспори та продовжила розвиток зі

здобуттям Україною незалежності та демократизацією методологічних підходів в українському історіописанні.

Говорити про українську історіографію проблематики Другої світової війни не можливо без напрацювань, перш за все, представників української діаспори особливо: А. Жуковського, О. Субтельного та В. Косика. Саме праці кінця 80- 90-х років ХХ ст. сприяли формуванню україноцентричних уявлень про окупаційні режими, які були встановлені загарбниками на теренах окупованої України впродовж 1941–1944 рр. Цінність цих праць зумовлена тим, що становище українських земель під час війни вивчалось об'єктивно – без вад радянщини, перекручувань, гіперболізації, підміни понять, текстуальних спекуляцій тощо.

Канадський українець А. Жуковський у статті «Українські землі під Румунською окупацією в часи Другої світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії, і Трансністрії, 1941-1944» [397] зазначав, що окупуючи українські землі, румунський уряд мав заздалегідь підготовлену для них систему управління, адміністрацію, кадри тощо, функції яких були зведені до військово-поліцейського контролю, шовіністичного терору, колоніально-економічного визиску та систематичної румунізації. Економічна політика румунів у «Трансністрії» зводилась до використання усіх ресурсів на користь Румунії. Румунська адміністрація, від так, – вважає історик, – зберегла колгоспи і радгоспи, а з березня 1942 р. їх було перетворено на так звані «трудоі общини», землі яких мали обробляти селяни, а зібраний урожай відповідно здавати владі [397, с. 95-96].

На думку О. Субтельного, румунська окупація «Трансністрії» була ліберальнішою ніж режим, установлений у німецькій зоні окупації. Історик вважає, що румуни утримувалися від широкого політичного терору [496, с. 576].

Представник української діаспори у Франції В. Косик у монографії «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» наголошує, що румунський

уряд непокоїли чутки про те, що німці мають намір створити Українську державу. Саме це, на думку історика, змусило румунську владу звернутися до німецького уряду з проханням, щоб «майбутня Українська держава» не була надто велика, бо Україна з 40-мільйонним населенням чинитиме тиск на Румунію. Натомість нагородою Румунії за лояльність до Німеччини стали не тільки українська Буковина, а й Одеса зі смугою української території, яку назвали «Трансністрія» [417, с. 132-133].

Кілька років тому, в Ужгороді вийшло друком друге видання книги П.-Р. Магочія «Україна. Історія її земель та народів» [438]. Попри те, що дослідник розглядає історію народів в Українських землях на тлі німецько-румунського вторгнення у червні 1941 р., певні нариси присвячено «т. зв. Придністров'ю», яке автор книги не вважає таким, що не було формально анексованим до Румунії, а стало самоврядною провінцією під владою Й. Антонеску. Особливу увагу в історіописанні приділено переважно культурному життю населення та «остаточному вирішенню» єврейського питання, нацистській расовій політиці в українських землях. Економічна складова окупаційної політики Румунії не розглядалася взагалі.

Розглядаючи сутність нацистського режиму в Україні в роки Другої світової війни, нещодавно ще один представник діаспори, автор англomовного, україномовного історичного бестселера «Брама Європи» (2016) С. Плохій, разом із добре виписаним нарисом присвяченим репресивно-вимищувальній політиці щодо єврейської людності, залишивши поза уваги саме соціальну складову окупаційного режиму. Кількома абзацами все ж йдеться про спроби «пасторалізації України» німецькими загарбниками, про політику нацистів спрямовану на збереження колгоспів, використовуючи цей радянський винахід для викачування ресурсів із сільського населення [485, с. 353]. Румунська окупаційна присутність була залишена істориком без уваги.

Таким чином, українська діаспорна історіографія вперше розглянула румунську окупаційну політику в межиріччі Дністра та Південного Бугу використовуючи демократичні та незалежні від комуністичної ідеології, методологічні підходи щодо вивчення українських земель під час війни. Однак, у своїх напрацюваннях дослідники оминули соціальну історію селянства досліджуваних нами земель, акцентуючи увагу на тому що режим установлений у «Трансністрії» був значно м'якшим порівняно з німецькими зонами окупації.

На середину 90-х рр. ХХ ст. припадає початок вивчення вітчизняними істориками різної за тематичним розмаїттям проблематики окупаційних зон в українських землях в роки Другої світової війни. Одним із перших це питання поставив історик-модерніст Я. Грицак. У монографії «Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст.» [387], науковець вельми поверхово приділив увагу окупаційним режимам. Провівши паралелі між німецьким та румунським окупаційними режимами, дослідник дійшов висновку, що найжорстокішим він був у Рейхскомісаріаті «Україна», трохи краще становище українців було у дистрикті «Галичина», м'якшим за німецький був румунський режим у «Трансністрії». Тут на думку науковця, румунський уряд прагнув якнайшвидше асимілювати національні меншини, використовуючи для цього силу державного апарату [387, с. 230-231].

У цей же час світ побачили праці, які розкривали окремі аспекти румунської окупаційної політики. Так, П. Рекетов, досліджуючи структуру управління, зазначав, що «Трансністрія» формально до складу Румунії не належала. Однак, на її території було впроваджено законодавство «Старого королівства», посади у центральному адміністративному апараті, а також усі посади префектів і преторів довірили лише уродженцям Румунії, Бессарабії та Буковини [490, с. 96-97].

Огляд управлінського апарату адміністративно-територіальних одиниць було здійснено і в колективній праці «Безсмертя. Книга пам'яті України 1941–1945 рр.» [356]. Перебуваючи в тенетах посткомуністичної методології це видання наголошувало, що головними ознаками діяльності румунської окупаційної влади стали масові пограбування населення, заборона українських шкіл та румунізація. Однак, соціальних зрізів, соціально-культурних та релігійних трансформацій не розкривало

Питанням адміністративно-територіального устрою, відмінностями та регіональній специфіці окупаційних зон, підконтрольних румунській адміністрації, присвячено статті О. Лисенка й В. Нестеренка [429], В. Щетнікова [509].

Дослідник І. Тарнавський у докторській монографії «Політика Третього рейху та його союзників на окупованих українських землях у роки Другої світової війни» [498] схарактеризував адміністративний устрій «Трансністрії», його сутність та характерні риси. У цій проблемній ніші підготував дисертацію Ю. Левченко «Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941-1944 рр.» [530]. Дослідник аналізує і управлінський апарат в окупованих румунами південно-західних землях України, стверджуючи що у «Трансністрії» функціонувала румунська система адміністрації: губернаторство – префектури – претури – сільські та міські примарії [530, с. 109].

Функціонуванню органів судово-репресивної системи в «Трансністрії» присвячені статті І. Нікульчі [455] та І. Ніточки [456], в яких розкривається й сутність каральних заходів щодо селян, які чинили пасивний спротив виконанню продовольчих поставок.

Висвітленню економічного становища окупованих українських земель присвячені праці І. Ветрова. У монографії «Економічна експансія Третього рейху в Україні 1941–1944» [366], історик розкрив економічні складові

німецької окупаційної політики, а саме: методи реалізації планів щодо використання української індустрії та сировинної бази, функціонування економічних «органів», способи і форми експлуатації населення. Щодо південно-західного регіону України, то дослідник зазначає, що у південних районах України союзники Німеччини – румунські війська займалися відвертим пограбуванням економіки краю. На думку історика, все, що на землях «Трансністрії» мало хоч якусь цінність, підлягало конфіскації. Економічна політика румунів у зазначеному регіоні була спрямована на використання всіх ресурсів для потреб Румунії, – узагальнює історик [366, с. 140].

Одним із напрацювань української історіографії, яке дозволяє прослідкувати сільськогосподарську політику румунів у «Трансністрії», є монографія С. Гальчака «Східні робітники» з Поділля у Третньому рейху» [374]. Висвітлюючи долю жителів Поділля (тієї частини, яка належала до румунської зони окупації), автор наполягає на тому, що «...у пограбуванні населення та окупованих територій <...> румунські загарбники ні в чому не поступалися німецьким» [374, с. 115]. У цьому контексті історик приділив увагу кількості й обсягам сільськогосподарської продукції, яку повинні були виплачувати власники невеликих домашніх та спільних господарств. У результаті обов'язкових виплат на користь губернаторства та інших поборів урожаю для власних потреб селян майже не залишалося [374, с. 115-117].

Історик О. Новосолов у дослідженні «Політика Румунії щодо українських земель у період диктатури І. Антонеску (1940–1944 рр.)» [533] стверджує, що політика окупаційного режиму, яка здійснювалася в «Трансністрії», свідчила, що ця територія була надзвичайно важливою для Румунії, як із військово-політичної, так і з економічної точки зору. А оголошення межиріччя Дністра та Південного Бугу «територією тимчасової військової окупації» розцінювалося офіційним Бухарестом як прелімінарний захід. Розглядаючи питання економічної політики румунської окупаційної

влади на теренах південно-західної України, О. Новосьолов констатує, що попри тимчасовий характер окупації Трансністрії, румунська влада намагалася у повному обсязі використати економічний потенціал цієї області. Уряд очолюваний І. Антонеску сподівався за рахунок окупованих земель забезпечити значний державний прибуток і покрити воєнні потреби Румунії. Масове вивезення сировини та сільськогосподарської продукції стало першочерговим завданням для «економічного освоєння Трансністрії» [533, с. 11-15].

На особливу увагу заслуговує «Історія українського селянства». Цінним для нас є розділ 15 цієї праці – «Українське село в роки окупації» [430] який належить українським історикам О. Лисенку та О. Перехресту. Заслуговують на увагу загальні напрацювання О. Перехреста «Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)» [482] та «Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище» [483]. У першій монографії автор лише поверхово поставив питання сільськогосподарської політики румунів у «Трансністрії». Вагомішою є друга монографія дослідника, в якій автор висвітлює питання економічного становища сільського господарства в «Трансністрії», упровадження земельної реформи, суть якої було зведено до заміни слова «колгосп» на «трудова громада». Фрагментарно виписані й форми оплати праці сільських трудівників, норми та види податків, які мали сплачувати селяни [483, с. 201].

Значної уваги у своїх дослідженнях приділяли вивченню функціонування «трудова громада» В. Щетніков [512], О. Захарченко [400], Н. Дейнека [390]. Однак, згадані історики характеризуючи сільськогосподарську політику румунів, базуються тільки на реалізації загальновідомого наказу № 55 про заміну колгоспів на «трудова громада», беручи до уваги безпосередньо розподіл землі між бригадами. А ось до

аналізу податкової політики румунів у сільському господарстві підійшли поверхово.

Досягненням сучасної української історичної науки стало видання Інституту історії НАН України 2-х томної колективної монографії за загальною редакцією О. Лисенка «Україна в Другій світовій війні: погляд із XXI ст.», яка вийшла у 2010 та 2011 роках [501; 502]. У першому томі окупаційному режимові в губернаторстві «Трансністрія» присвячений окремий розділ, автори якого подали загальну характеристику адміністративно-територіального поділу, соціально-економічного становища та культурного життя «Задністрянщини» в період 1941-1944 рр. [370].

Останнім часом з'явилася низка досліджень локально-регіонального характеру присвячених сільськогосподарській політиці окупантів в окремих адміністративно-територіальних одиницях України. До них належать дисертаційне дослідження Н. Глушенок «Аграрна політика Німеччини в Рейхскомісаріаті «Україна» 1941–1944 рр.» [527]. Питання становища сільського господарства в німецьких зонах окупації описані в наукових статтях І. Романюка, О. Боряка [491; 362]. Ці автори схарактеризували, податкову систему та основні способи вилучення сільськогосподарських продуктів у сільського населення, проте лише в окупованих німцями землях, а не румунами.

Церковно-релігійні аспекти життя на окупованих румунами південно-західних теренах України фрагментарно вивчав у своїх працях О. Лисенко. На його думку, християнізація, принесена румунами на українські терени, відзначалася протиатеїстичною та моноконфесійною спрямованістю і примусовим наверненням до православ'я [428]. Дослідник В. Гордієнко в дисертаційній роботі зазначає, що створення місії Румунської православної церкви було спрямоване на денационалізацію та румунізацію місцевого населення [528]. Праці М. Михайлуци присвячені православним конфесіям і релігійному життю на Півдні України у контексті радянського і румунського

режимів упродовж 1939-1945 років, де науковець детально висвітлює діяльність Румунської православної місії (РПМ) у «Трансністрії» процеси відродження християнства, катехізації населення тощо. Зокрема, вчений проаналізував заходи керівництва РПМ щодо відновлення діяльності православних храмів, забезпечення церковних приходів священнослужителями не тільки в Одесі, а й на периферії губернаторства. За даними М. Михайлуци, румунська «рехристиянізація» не викликала відкрито жодного супротиву з боку місцевого населення, сприяла відродженню одвічних православних традицій [445, с. 333].

Питання освіти в окупованих румунами землях «Трансністрії» у своїх дослідженнях розглядали М. Михайлуца, В. Крикун, О. Перехрест, С. Боган та ін. У статті «Трансністрія. 1941-1944 рр. Короткий нарис окупаційного режиму» [440], М. Михайлуца проаналізувавши архівні документи зазначив, «що румунська влада проводила цілеспрямовану політику витравлювання української мови, оскільки викладання в школах, видавництво газет, вистави в театрах відбувалось виключно румунською та російською мовами». Проблематику стану освіти в період румунського володарювання упродовж 1941-1944 рр. у своїх працях розглянула В. Крикун [418]. Проте, часом звужено розглядаючи проблему підійшла до висвітлення даного питання, звертаючи увагу лише на організацію навчально-виховного процесу при Одеському муніципалітеті. Натомість, питання організації освітнього процесу та налагодження діяльності шкільних установ на периферії, в сільській глибинці губернаторства взагалі не аналізувала. Черкаський дослідник О. Перехрест в уже згаданій нами монографії «Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище», також висвітлює деякі аспекти шкільної освіти в «Трансністрії». Аналізуючи особливості освітньої політики румунів, історик стверджує, що останні охоче використовували радянську методику навчання. Погоджуючись із іншими фахівцями, дослідник стверджує, що навчально-виховний процес мав антиукраїнську

спрямованість, оскільки україномовні школи закривалися, а вивчення української мови заборонялося [483, с. 247].

Не лишився осторонь проблематики й С. Боган опублікувавши статтю «Стан початкової освіти в окупованій румунськими загарбниками Південній Україні у 1941-1944 роках» [359]. У ній автор розглянув румунські шкільні навчальні програми, систему оцінювання знань. Водночас дотично приділивши увагу експлуатації румунським керівництвом праці школярів. На думку автора твердження про суцільну румунізацію системи освіти є хибним; підтвердженням цьому є функціонування не тільки румунських та німецьких, а й українських та російських шкіл.

У напрацюваннях С. Гальчака [377] та О. Захарченка [401] приділено увагу процесам організації румунською окупаційною владою курсів із підвищення кваліфікації для некваліфікованих робітників та підготовки кадрів для різних галузей економіки разом із сільським господарством.

Дослідниця І. Моторна, яка захистила дисертацію, присвячену політиці румунського уряду щодо етнічних груп у «Трансністрії», механізми, методи і форми реалізації заходів румунської адміністрації [531]. Дисертантка констатує зростання «статусності молдаван» в умовах окупації, що особливо відчувалось у сільському господарстві, коли молдавське населення користувалося привілеями у розподілі товарів, забезпеченні і недоторканості у покаранні. Однак, дослідниця не використала румунські архіви, як, власне, й деякі українські – Держархіву Вінницької обл., де зберігаються дуже цікаві і різноманітні матеріали.

Останнім часом в українській історіографії виокремилася група науковців, яка продукує дослідження у напрямку реконструкції повсякденного життя людини воєнного часу – так званої «людини війни». Серед науковців, які продуктивно працюють у цій тематичній ніші зазначимо Т. Нагайко, Т. Пастушенко, О. Яшан та інші [452; 480; 515]. Висвітлюють повсякденне життя підкупаційного населення «Трансністрії» й

південноукраїнські науковці: М. Михайлуца, дослідивши буденне життя православного кліру, констатує, що особливою полярністю відрізнялося життя місіонерів-прибульців і місцевих священників [442]; В. Щетніков у своїх дослідженнях акцентував увагу на повсякденності мешканців окупованої Одеси [510]; В. Остащук (дів. В. Крикун) – запропонувала загальну картину функціонування медичних установ, закладів освіти в Одесі, упродовж 1941-1944 рр. [479]. Певним недоліком досліджень авторки є те, що вона використала інформацію з румунських періодичних видань, в яких подані матеріали були пронизані румунською пропагандистською інформацією, не завжди розкриваючи реальний стан речей.

Низку «білих плям» в історії Другої світової війни, гострих питань у відносинах румунської окупаційної адміністрації і українського населення в сільській місцевості було висвітлено на сторінках збірок наукових праць – III–VI Міжнародних наукових конференцій «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри» (Одеса 2011, 2013, 2015, 2017 рр.). Зокрема деякі аспекти румунської окупації дослідили та проаналізували: О. Дзинглюк, О. Осипенко [391; 460; 462; 465]. У збірці матеріалів Міжнародної наукової конференції «Боротьба за Україну в 1943-1944 роках: Влада, Збройні сили, Суспільство» (до 70-річчя визволення України від нацистських загарбників). Серед розмаїття проблем окупації України впродовж 1941-1944 рр. О. Осипенко [464] висвітив питання оплати праці сільського населення на окупованій румунами Одещині.

Аналіз публікацій розміщених у фахових виданнях України: «Український історичний журнал (УІЖ)», «Краєзнавство» та «Сторінки воєнної історії», за останні десять років свідчать про незаповненість історіографічної ніші, пов'язаної з проблематикою становища сільського населення в окупованих румунами землях південно-західної України. На сторінках УІЖу серед різноманіття статей, що охоплюють широке коло питань з історії України, лише у двох публікаціях розглянуто характер

румунської окупаційної політики в «Трансністрії». Зокрема, Т. Вінцовський та І. Нікульча на базі архівних джерел розглянули діяльність українського самостійницького підпілля у «Трансністрії» впродовж 1941-1944 рр. [368]. М. Михайлуца проаналізувавши організацію релігійного життя в губернаторстві «Трансністрія» (1941-1944 рр.) наголошує, що румунські місіонери монополізували духовне правління та проявляли відверту антиукраїнськість [447].

Низка наукових статей, що розкривають деякі аспекти діяльності цивільної адміністрації надруковані в журналі «Красзнавство». М. Михайлуца в дослідженні «Зарубіжна історіографія релігійної політики в окупованих румунами південно-західних українських землях у 1941-1945 роки», історик проаналізувавши ряд праць зарубіжних колег, констатує, що діяльність РПМ у Трансністрії, особливо у повітах, населених українським православним людом, не висвітлена і залишається поза увагою сусідів [446]. В іншому дослідженні науковець, використавши румуномовні архіви, реконструював діяльність одного з південноукраїнських осередків православ'я – Доманівського субпротоієрейства Голтського повіту [448]. І. Моторна висвітлила етнокультурний стан, чисельність та склад населення у Овідіопольському повіті в період румунської окупації [451]. О. Осипенко дослідив стан медичного забезпечення сільського населення південно-західної України в період 1941-1944 рр., та фіскальну політику румун в даному регіоні [472; 476].

Ряд досліджень румунської окупації відображено у статтях, розміщених у фаховому виданні «Сторінки воєнної історії». Т. Вінцовський розкрив організацію системи пропаганди ОУН на досліджуваній нами території [369]. М. Михайлуца дослідив діяльність Румунської Православної Місії та заходи окупаційної влади щодо відновлення православних споруд у «Трансністрії» [447]. О. Новосьолов дослідив питання політичного статусу «Трансністрії» у складі Румунського королівства [459].

Загалом аналіз української історіографії показує, що на сьогоднішній день відсутня цілісна та всеохоплююча праця з історії українського селянства в адміністрованих румунами землях південно-західної України. Й дотепер відсутні глибокі роботи науковців щодо соціально-економічних та культурно-освітніх процесів у сільській глибинці на зазначених теренах упродовж 1941-1944 рр.

До третього історіографічного блоку належать напрацювання зарубіжних істориків, які досліджували румунську окупаційну політику в роки Другої світової війни. Зазначена група може бути представлена трьома підгрупами. До першої, належать напрацювання західноєвропейської та північноамериканської історіографії. Слід зазначити, що на відміну від радянських істориків, які вимушені були писати під пильним наглядом комуністичної партії, зарубіжна наука не була ідеологічно заангажованою, що дозволило їй об'єктивно реконструювати історичне минуле.

Найбільш змістовно серед іноземної англомовної історіографії представлено «окупаційну» проблематику у дослідженні Олександра Даліна «Odessa, 1941 – 1944: A Case Study of Soviet Territory Under Foreign Rule» [518]. Дослідник змістовно розкриває різні структури румунської адміністрації, заходи в галузі економіки, культури і релігії, та піддає нещадній критиці соціально-економічний аспект окупаційної політики в «Трансністрії». Суттєвим недоліком є те, що у своїй ґрунтовній праці історик не використовував джерельний масив радянських архівосховищ, а опирався виключно на праці, які були видані у перше повоєнне десятиліття в США та Канаді, матеріали Нюрнберзького процесу, періодичні видання «Трансністрії», спогади безпосередніх учасників подій періоду окупації, які за збігом обставин опинилися на території США. Власне саме ці чинники, на наш погляд, не дозволили дослідникові реалізувати свій задум сповна.

Французький дослідник Ж-Б. Дюрозель у дослідженні «Історія дипломатії від 1919 року до наших днів» [393] наголошує, що основною

причиною вступу І. Антонеску у війну проти Росії було прагнення повернути Румунії втрачену у серпні 1940 р. Трансільванію [393, с. 310]. Таке потрактування не є особливим, а скоріше притаманне багатьом дослідникам цієї проблематики.

У свою чергу англійський історик Б. Ліддел-Гарт у дослідженні «Вторая мировая война» [426] стверджує, що А. Гітлер за участь у війні проти Радянського Союзу обіцяв повернути Румунії не тільки раніше втрачені землі, а й частину земель аж до Дніпра [426, с. 172].

Певну увагу звернув на досліджувану тему й німецький історик Е. Вольк. У праці «Transnistrien und Odessa (1941–1944)» автор неупереджено описав установа румунської окупаційної адміністрації між Дністром та Південним Бугом, разом із тим схарактеризувавши політику румунів у сфері освіти, культури та релігії. Стосовно економічної політики окупантів, то на думку дослідника, вона була спрямована на пограбування місцевого населення. зрозуміло, що нічого нового досліднику не вдалося сказати [525].

До другої підгрупи належить румунська історіографія, яка своєрідно потрактовує окупаційну політику в «Транснестрії». Серед робіт румунських дослідників виділяється праця І. Ністора – «Історія румунів Транснестрії: організація, культура та їх жертви» [522], в якій дослідник намагається показати політику румунської влади на загарбаних українських територіях лише з позитивного боку і свідомо уникає негативних моментів. На думку науковця, румуни дбали про благоустрій та процвітання населення губернаторства.

Науковий інтерес викликає також і робота О. Варенки «Румунська цивільна адміністрація Транснестрії» [525]. Автор, як один із високопоставлених посадовців губернаторства, у позитивному руслі характеризує діяльність адміністрації. Акцентує увагу на економічних та культурних успіхах окупантів. На основі документів, дослідник вказує на факти фінансової підтримки окупаційною владою промисловості краю.

Робота містить багато джерельного матеріалу, зокрема й тексти наказів, що мають відношення до організації сільськогосподарського виробництва на окупованій території. Так, наказ № 2 від 28 серпня 1941 р. стосується проблеми збереження організаційної форми сільськогосподарського виробництва у вигляді колгоспів та радгоспів на території Трансністрії. Тексти наказів подаються з посиланням на одне з офіційних періодичних видань – «Бюлетень Трансністрії». До того ж, важливими є й роздуми чиновника щодо доцільності цих наказів.

Із моменту встановлення комуністичного режиму у Румунії наприкінці 40-х до повалення диктатури Й. Чаушеску в 1989 році ХХ століття, дослідженням проблем румунської окупації українських земель румунська історіографія не займалася. І тільки з падінням режиму румунські дослідники зайнялися вивченням табуйованих раніше тем.

Найбільша активність румунської історіографії Другої світової війни припадає на останні два десятиліття. Саме за цей короткий проміжок часу з'являється ряд досліджень, у яких історики приділяють увагу вивченню окупаційної політики Румунії на теренах межиріччя Дністра та Південного Бугу.

У цьому контексті виокремимо дослідження румунського історика К. Кіріцеску «Румунія в Другій світовій війні» [520]. На думку історика, румунська окупаційна політика в «Трансністрії» була вкрай позитивною. Що стосується сільського господарства, то ніякого реформування не відбулося, а колгоспи та радгоспи продовжили й надалі функціонувати. Однак, значна увага приділялася виробництву сільськогосподарської продукції, частина якої йшла на забезпечення румунських військових підрозділів необхідними продуктами харчування. Головними причинами вивезення худоби та зерна була спроба подолати глибоку продовольчу та економічну кризу в Румунії. Проте, окупаційний режим на українських землях, за твердженням історика,

мав позитивний вплив на економіку та культурне життя губернаторства [520, с. 61].

Політичному статусу «Трансністрії» присвячено дослідження «Бессарабія в роки Другої світової війни (1939 – 1947 рр.)» [519]. На думку авторів В-Ф. Добрінеску та І. Константіну причиною переходу румунських військ через Дністер стало бажання керівництва країни захистити румунське населення за Дністром. Остаточне вирішення долі адміністративної одиниці «Трансністрія», за твердженнями істориків, мало відбутися після «повного вирішення російського питання».

Третю підгрупу репрезентує молдавська історіографічна думка, щоправда значна частина істориків з Республіки Молдова працюють в унісон з поглядами їхніх румунських колег. Так, історик А. Морару у публікації «Історія румунів Бессарабії і Трансністрії» [521] сутнісні характеристики окупаційного режиму висвітлює з позитивного боку. На думку дослідника, румунська влада піклувалася про місцевих жителів, покращуючи умови їх життя.

Окремої уваги заслуговує й праця молдавської дослідниці Р. Соловей, яка розглядає політику румунської адміністрації «Трансністрії» в соціально-економічній та культурній сферах. Дослідниця не погоджується з думкою представників радянської історіографії, згідно якої діяльність румунської адміністрації трактується як окупаційна. Науковець, навпаки, стверджує, що серед її дій було багато позитивних змін. У зазначеному дослідженні поверхово постають деякі аспекти сільськогосподарської політики, але основна частина дослідження спрямована на висвітлення освітянських та релігійних досягнень румунської адміністрації. Аналізуючи ставлення румунів до місцевого населення дослідниця стверджує, що воно було доброзичливим. Однак, історик свідомо замовчує негативні наслідки діяльності цивільної адміністрації [524].

Варто зазначити також напрацювання історіографа початку німецько-радянської війни В. Стецкевича [495]. Дослідник аналізує історичні роботи румунської історіографії, в яких ставилося питання сільськогосподарської політики румунської адміністрації в «Трансністрії». Історик ґрунтовно проаналізував напрацювання іноземних науковців, зробив висновок, що і понині у виданнях деяких із них (О. Веренки, І. Ністора) відсутня об'єктивність у висвітленні окупаційного режиму на українських та молдавських землях.

Отже, огляд стану наукового розроблення теми дисертаційного дослідження підтверджує, що вона є новою і актуальною. Наукова проблема становища сільського населення та існування «трудових громад» на півдні України в контексті окупаційної політики Румунії в роки Другої світової війни (в Губернаторстві «Трансністрія») в сучасній українській історіографії порушується вперше. Дане трактування пояснюється тим, що у радянський період, не зважаючи на активну діяльність науковців, обрана тема належала до «неактуальних» та заборонених для висвітлення. Привілейоване місце тоді посідала проблематика розкриття складного становища українського народу, перш за все під німецькою та румунською окупацією, що якнайкраще відповідала канонам тогочасної ідеологічної доктрини. Тільки зі здобуттям Україною незалежності та переходом від авторитарних до демократичних поглядів на історичні процеси минулого, почалось переосмислення та об'єктивне вивчення проблем окупації й з'явилися наукові праці, присвячені висвітленню різних аспектів окупаційного режиму в адміністративно-територіальній одиниці «Трансністрія».

1.2. Характеристика джерельної бази

Джерельну базу проблематики, присвяченій життєдіяльності сільського населення, питанням функціонування «трудових громад», сутності аграрної політики румунської окупаційної адміністрації в губернаторстві

«Трансністрія», представляють перш за все ексклюзивні, раніше невідомі науковому загалу, а відтак, не введені до наукового обігу архівні документи південноукраїнських архівосховищ. У процесі їх вивчення та аналізу виявляється можливим виділити чотири групи джерел:

- архівні документи;
- збірники документів і матеріалів;
- періодична преса;
- наративні матеріали.

Першу групу джерел можна представити кількома підгрупами. До першої – належать документи румунського походження, переважно румуномовні документи вищих органів влади, зокрема, Кабінету міністрів Румунії – директиви, накази, розпорядження, інструкції тощо. У цьому масиві автентичних джерел розглядається та обговорюється політичний та економічний зиск від приєднаних румунами нових земель, зокрема, залучення «Трансністрії» до сфери «економічного адміністрування та експлуатації». Напрями окупаційної політики на загарбаних територіях, плани, форми і методи адміністративного й економічного управління на окупованих територіях, використання сільськогосподарського потенціалу Південно-Західної України для забезпечення продовольчими та сировинними ресурсами як Румунії, так і румунської армії.

Другу підгрупу джерел становлять документи, що були продукovanі безпосередньо адміністративним апаратом губернаторства «Трансністрія», а саме: численні накази, розпорядження, інструкції, звітні документи, донесення, доповідні записки, оголошення адміністративних і господарських підрозділів губернаторства, повітових та місцевих органів – претур та примарій.

Зазначений вище масив документів, який дещо змінює сприйняття румунської окупаційної політики в 1941-1944 роки, зосереджений у Державному архіві Одеської області (далі – Держархів Одеської обл.),

Державному архіві Миколаївської області (далі – Держархів Миколаївської обл.), Державному архіві Вінницької області (далі – Держархів Вінницької обл.). У фондах цих архівосховищ зберігаються різноманітні матеріали та трофейні документи окупаційної адміністрації «Трансністрії».

Загалом автор використав матеріали з 31 фонду, трьох вищезазначених вітчизняних архівних установ.

Особливого значення набуває саме використання вперше залучених джерел румунського походження, оскільки у радянський повоєнний період доступ до цих документів був табуйованим і закритим для дослідників. Тільки з набуттям Україною незалежності процеси демократизації суспільства призвели до відкриття спецхранів архівосховищ, надали можливість науковцям активно перейти до змістовного вивчення «підкупаційних» фондів. Разом із тим, через суб'єктивні причини, переважно через незнання румунської мови (якою, у більшості випадків, здійснювалося ведення документації в губернаторстві «Трансністрія») значною мірою гальмувався процес віднайдення, документальних матеріалів аналізу їх та уведення у науковий обіг. Відтак, певною мірою, наукове відтворення джерельного масиву через поширення його в історичній літературі і, відповідно, актуалізація зазначеної проблематики посіли значний період – від середини 90-х років до початку XXI століття.

Значну частину важливої інформації, що дає можливість досліджувати сільськогосподарську політику румунів на окупованих землях дністровсько-бузького межиріччя знаходимо в Держархіві Одеської обл.. Надцінними є матеріали фонду Р-1932 – «Об'єднаний фонд трудових громад Одещини періоду румунсько-німецької окупації», який містить значний археографічний масив, аж 4223 справи! Ця обставина, власне, змушує дати ґрунтовнішу характеристику його документальній складовій.

У справах цього фонду знаходимо румуномовні (також трапляються перекладені російською та українською мовами) розпорядження, постанови,

інформаційні повідомлення окупаційної адміністрації губернаторства «Трансністрії» щодо реформування сільського господарства та перетворення радянських колгоспів на «трудові громади» (спр. 674). Аналіз документів низки справ (15, 585 та 1637) надав можливість визначити кількісний та якісний склад членів громади, дозволив установити розмаїття форм та видів оплати праці. Зробити підрахунки й, відповідно, на їхній основі вибудувати статистичний аналіз видів та норм податків, визначити загальні обсяги вилученої та зданої сільськогосподарської продукції у вигляді податку як від кожного селянина індивідуально, так і загалом за сільськими трудовими громадам, дали можливість матеріали справ 42, 207, 1051, 2797 тощо. Значний комплекс справ даного фонду містить низку розпоряджень низових ланок адміністративних органів – примарій та претур щодо організації господарського життя, характеру робіт, акти про закінчення сівби, обліку урожаю тощо. Звіти та акти ревізій діяльності трудових громад, а також відомості на видачу сільгосппродуктів їхнім членам. Широко представлені прибутково-розхідні документи, відомості про облік наявних у власності громад різних видів тварин та худоби, а також вичерпна інформація про наявний сільськогосподарський інвентар. Проаналізовано ряд розпоряджень, які контролювали організаційно-технологічний процес оброблення землі, охоплюючи його від моменту зорювання й засівання до збирання зернових культур. Значної уваги окупаційна влада приділяла умовам утримання свійських тварин, годуванню та випасання худобу тощо.

Вивчення справ фонду Р-1932 дало нам можливість простежити систему покарань й виокремити, які саме норми покарань загрожували селянам й членам трудових громад у разі саботажу чи умисного знищення сільськогосподарської продукції та псування реманенту.

Попри важливу для розкриття поставленої дослідної мети зазначену документацію, яка надає можливість скласти загальну картину сільськогосподарських процесів на досліджуваних теренах, архівні справи

фонду розкривають різноманітні, часом полярні, побутові умови сільських працівників, ілюструють окремі моменти повсякденного життя населення окупованої глибинки загалом, і членів трудових громад зокрема. До прикладу, інформативна насиченість низки справ (особливо спр. 674), дозволила визначити санітарно-гігієнічне становище мешканців цього регіону.

З фонду «Дирекція економіки губернаторства Трансністрії» (Ф. Р-2254) дослідником залучені виявлені окупаційні накази, постанови, розпорядження, інструкції губернаторства щодо вивезення сільськогосподарської продукції (зерна, тварин) із задністрянських земель до королівства Румунія у 1943 році. Виокремлено низку адміністративних важелів, які розкривають сутність румунської окупаційної системи, що прослідковується незавуальованою картиною підокупаційного життя пересічного сільського трудівника.

Значний пласт археографічних матеріалів, який надав можливість поглибити досліджуване питання, зберігається у фондах повітових префектур. Віднайдено й вивчено різноплановий матеріал фондів: «Префектура Овідіопольського повіту» (Ф. Р-2357), «Префектура Ананьївського повіту» (Ф. Р-2362) та «Друга поліцейська дільниця м. Одеси» (Ф. Р-2353), що дозволяє проаналізувати систему органів управління губернаторством на рівні префектур, претур і примарій. Проте, важливу основу цих фондів становлять справи, які містять накази, постанови губернаторства та префектів про методи окупантів щодо організації функціонування сільського господарства в Трансністрії.

Дорогоцінну документальну основу для вивчення освітніх можливостей підокупаційного сільського населення, дослідження організації румунською владою навчально-виховного процесу у сільській місцевості, віддаленого від столиці губернаторства, міститься у фонді Ф. Р-2249 «Дирекція культури губернаторства «Трансністрія» 1942-1943 рр.». Прискіпливе вивчення й аналіз справ фонду (наприклад, спр. 63) дозволило

укласти перелік та визначити загальну кількість шкільних навчальних закладів у губернаторстві, які функціонували за румунської влади в 1942 році. Цінним джерелом інформації є справи 122 та 123, аналіз котрих надав можливість відтворити загальну картину шкіл, зробити зрізи за національною та гендерною ознакою, вивести чисельно-статистичні дані наповнюваності класів за віковою шкалою.

Об'єктивному уявленню про організацію навчального процесу за румунським зразком, про його специфіку в повітах із переважачим українським населенням, побутові проблеми сільських школярів та їхніх батьків, оцінювання успішності дітей, ставлення населення до насадженої румунської пропаганди, релігійності та мови подає фонд «Префектура Березівського повіту Губернаторства Трансністрія 1941-1944 рр.» (Ф. Р-2361).

Серед архівних джерел, що зберігаються у Держархіві Одеської обл., знаходяться також матеріали фонду «Претора Ананьївського району, Ананьївського повіту, губернаторства Трансністрія, 1941-1944 рр.» (Ф. Р-2380). Із чисельних справ якого вдалося віднайти й відсепарувати дані про кількість санітарно-медичних закладів у регіоні, реконструювати можливості населення щодо їх здоров'я, лікування та запобігання хворобам. У цьому ж фонді проаналізовано справи, що дозволило на прикладі конкретно взятого району, визначити як норми матеріального стимулювання сільськогосподарських працівників, так і виокремити розміри оплати праці сільського педагогічного персоналу.

Джерела статистичного характеру, на підставі яких нам вдалося проаналізувати масштаби збитків, завданих румунськими окупантами сільському господарству Одеської області, знаходяться у фонді «Одеський обком компартії України» (Ф. П-11, оп. 11), безпосередньо справа 51. Виключно об'єктивне сприйняття поданої інформації, дає можливість

сприймати її наближено до історичної достовірності, відкинувши ідеологічну та пропагандистську складову.

Цінним джерелом інформації та матеріалом для аналізу сутності аграрної політики румунів, становища сільського населення на окупованих землях, життєві можливості й стратегії виживання в умовах війни є документи, що зберігаються в Держархіві Миколаївської області. Фонд «Очаківська міська поліція, м. Очаків Очаківського повіту» (Ф. Р-1651) містить ряд важливих, на нашу думку, наказів, які змушували місцеве населення окрім сільськогосподарської продукції здавати різні речі (рукавиці, шкарпетки тощо) та різноманітні кольорові метали на потреби окупаційної влади.

Пізнавально-науковому підходу у концепті дослідження дуже посприяла солідна джерельна база інших фондів Держархіву Миколаївської обл.: «Земельні товариства Варварівського району Очаківського повіту» (Ф. Р-1672), «Земельні товариства Олександрфельдського району Очаківського повіту» (Ф. Р-1718) та «Сільськогосподарські общини Очаківського району та повіту» (Ф. Р-1721). Археографічна інформативність справ фонду дає можливість відслідкувати яким чином розповсюджувалися окупаційні документи, накази й розпорядження губернатора «Трансністрії» та чиновників відповідних структур його кабінету. Водночас маємо можливість простежити роботу функціонерів Очаківської префектури, які здебільшого регламентували експлуатацію сільського господарства (податки, форми оплати праці). Значний масив матеріалу репрезентує повсякдення пересічного селянина, його антропологічні можливості, унормовуючи харчування, споживання хліба, користування санітарно-побутовими установами, гігієнічними засобами тощо.

Цікаві документи зібрані також у матеріалах фондів «Трудові общини Мостовського району Березівського повіту» (Ф. Р-2469), «Трудові общини Велико-Врадіївського району Голтського повіту» (Ф. Р-2512), «Трудові

общини Голтського району та повіту» (Ф. Р-2540), «Трудові общини Кривоозерського району Голтського повіту» (Ф. Р-2574). Інформація, що зберігається у справах цих фондів надала можливість зрозуміти деякі способи життєвих рефлексій населення у створених окупантами складних умовах, особливо «кидається у вічі» масштабне поширення самогоноваріння серед селян, що розглядалося як стаття прибутку. Не менш важливою є й інформація про використання у сільському господарстві регіону праці радянських військовополонених.

Серед обширу окупаційних фондів та справ вдалося виокремити та детально проштудіювати документи, які стосуються організації та налагодження освітнього процесу на теренах Миколаївщини. Серед іншого, справи фонду «Шкільний інспектор Олександрфельдського району Очаківського повіту» (Ф. Р-1762), дозволили пролити світло на зміст навчально-виховних програм щодо окремих дисциплін, репертуару та пропагандистської спрямованості шкільних гуртків, їх румунізаторську сутність. Матеріали фонду «Ново-Андріївська школа Ландауського району Березівського повіту» (Ф. Р-1763), представлено низкою наказів, які розкривають окупантську сутність влади, яка не гребувала використанням дитячої праці, залучаючи школярів до виконання робіт на полях сільських громад. Різноманітні записки, звернення та прохання керівництва шкіл до окупаційних органів влади дозволили відстежити розмаїття проблем виживання освітніх закладів від опалення у зимовий період, забезпеченості паливом до проведення ремонтних робіт, виплат заробітної платні, відвідування школи, штрафів за прогули уроків тощо (спр. 2, 5).

Важливий масив документів використано з Держархіву Вінницької обл., особливо фонди Могилів-Подільської повітової префектури (Ф. Р-2966) та Ямпільської (Жугастрівської) (Ф. Р-2988) повітової управи. Цінну інформацію щодо розпоряджень адміністрації губернаторства, листування з районними претурами з приводу заборони музики радянських композиторів,

посилення пропаганди серед населення через поширення румунської та християнської літератури, преси тощо. Розуміння стану шкільної справи, реальних можливостей дітей сільських громад отримувати знання подають джерела фонду Р-2988 Ямпільської (Жугастрівської) повітової управи, в яких зберігаються інвентаризаційні акти, висновки шкільних комісій, розклад уроків тощо. Інформація про розшук репресованих радянськими каральними органами вчителів, надання їхнім родинам допомоги, виділення квартир педагогічним працівниками, відповідні заява на прохання вчителів про звільнення їх від податків та інше свідчать про соціально-вмотивовану спрямованість румунської окупаційної влади, яка намагалася використати вчителів задля аргументації румунської присутності на захоплених землях.

До другої групи джерел належать збірки документів і матеріалів, в яких опублікована хоча й незначна частина документів, проте оприлюднені джерела дозволили виокремити та уточнити деякі моменти окупації південно-західної України. Незначна частина, враховуючи час видання збірки й публікації документів та матеріалів «Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945)» [330], виявилася корисною інформацією й знайшла застосування у дослідженні саме сутнісних характеристик підокупаційного життя. Проте на сторінках видання фактично відсутня інформація, яка б стосувалася сільськогосподарського аспекту окупації.

Попри те, що більша частина Миколаївської області у довоєнних її межах у роки війни належала до німецької зони окупації (Миколаївське генералкомісаріатство), а влада румунської адміністрації поширювалася лише на території двох західних районів, все ж у збірці «Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941-1944 гг.» [332] знаходимо цінний джерельний матеріал. Мова йде саме про розпорядження Голтської префектури про переоблік усього працездатного населення, наказ префекта Очаківського повіту про примусове залучення селян до боротьби з сільськогосподарськими шкідниками, притягнення до суду селян, які

порушили заборону на перемелювання на борошно пшениці та іншого зерна. Ця інформація у нашому дослідженні завдяки співставленню з архівними документами, часом знаходить підтвердження, а іноді дуже віддалено корелюється, ймовірно поясненням цьому може бути радянська історіографічна та археографічна ідеологічна зашореність, що не дозволяла подавати у такого роду збірках повну або невігідну їй історичну інформацію. Редколегії збірки «Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг.» у Другому томі «В тылу врага» [331] вдалося зібрати та оприлюднити накази та розпорядження губернатора «Трансністрії» Г. Алексяну про реорганізацію сільського господарства. Низка документів розкриває сутність румунського окупаційного апарату, діяльність якого в основному була спрямована на економічну експлуатацію сільського населення цієї території. Важливість цієї документальної бази виглядає у можливості співставлення й порівняння соціальної політики в різних регіонах, що були під румунським окупаційним адмініструванням.

Значний блок інформації знаходиться у збірці «Одесская область в Великой Отечественной войне 1941-1945» [336]. Найбільш цінним для нашого дослідження є розділ «Фашистский оккупационный режим», в якому вміщено декрет № 1 Й. Антонеску про встановлення румунської адміністрації на тимчасово окупованій території УССР між Дністром та Бугом. Накази цивільного губернатора про упровадження трудової повинності для місцевого населення, розпорядження румунського військового командування, які обмежували право сільського населення на вільне пересування без відповідного на те дозволу. Доповідні записки та розповіді селян дозволили нам встановити види та розміри податків, які довелося сплачувати підневільним сільським трудівникам.

Другий том збірки «Одесса в Великой Отечественной войне» [335] дозволив нам окреслити характер економічної експлуатації не тільки жителів м. Одеси, а й мешканців приміських сіл та хуторів. Повідомлення префектів

про успішну реквізицію у селян теплого одягу, шкарпеток, рукавиць тощо. Окремі відомості про відвантажену до Румунії сільськогосподарську продукцію слугують яскравим прикладом нашого твердження про те, що політика керівництва губернаторства зводилась до економічного пограбування сільського населення.

Між тим автори згаданої літератури під впливом партійної ідеологічно-пропагандистської машини акцентували увагу більше на розкритті сутності терору, грабіжницької політики окупантів, а також намагалися підвести підсумки збитків, завданих румунськими та німецькими окупантами.

На деяких соціальних аспектах румунської окупаційної політики зацентований четвертий том збірки «Україна в Другій світовій війні у документах» за редакцією В. Косика [417]. Цікавим для нас є документ № 5, в якому описується ситуація в Трансністрії від 2 лютого 1944 р. Автор збірки акцентує увагу на вкрай негативному стані забезпечення населених пунктів регіону, катастрофічному зростанні цін на товари першої необхідності та нарікає на повну бездіяльність румунського керівництва. Зміст даного документу засвідчує високий рівень діяльності румунської пропагандистської машини серед місцевого населення через налагодження системи початкової освіти та організації і проведенні культурних заходів.

Чи не уперше представлено значну інформацію про румунські «окупаційні фонди» державних архівів Півдня України у Першому томі книги «Архіви окупації 1941-1944 рр.» [329], яка вийшла друком 2006 року під егідою Державного комітету архівів України. Розсекречені фонди отримали достеменні огляди, реєстри, кількість справ у них, що полегшило певною мірою пошукову роботу. На сторінках видання знайшло відбиток жахливе й часом полярне «обличчя» війни й окупації (побут, виживання, експлуатація, боротьба за життя тощо), а також роздуми сучасних істориків на зазначену тему.

До третьої групи джерел належать періодичні видання окупаційного походження, котрі виходили на території «Трансністрії» упродовж 1941-1944 рр. Опрацьовані часописи «Одесса», «Молва», «Одесская газета», «Прибугские известия», «Буг», зосереджено здебільшого у фондах Держархіву Одеської обл., попри їхню ідеологічну спрямованість і пропагандистську тенденційність, дають змогу розгледіти істинні мотиви румунського окупаційного режиму, застосовуючи критичне й обережне ставлення до опублікованих матеріалів на їхніх шпальтах. Ці видання містять значний фактологічний масив інформації про економічну ситуацію в губернаторстві, перенасичені доволі критичними редакційними матеріалами на адресу сталінської колгоспної системи, викриттям злочинів радянської влади щодо селянства тощо. Серед двох десятків румуно-, російськомовних видань окупаційної доби, окремо виділяється газета «Молва», на шпальтах якої окупаційна влада розміщувала закони, накази, постанови, повідомлення і розпорядження окупаційних владних структур, які регламентували політику в галузі сільського господарства, змальовували церковно-релігійне життя, освітянські проблеми та шкільне життя. У кожному номері також були представлені рубрики, присвячені виключно рекомендаціям щодо вирощування різноманітних сільськогосподарських культур, правильного догляду за домашньою худобою, лікування хвороб, санітарно-гігієнічні поради тощо.

Важливим специфічним джерелом, яке через особистісні переживання й індивідуальний досвід, персоніфікує сприйняття минулого, доповнює особистісними сегментами сторінки окупаційного часу є ще одна група джерел, а саме – наративні матеріали. Нечисельну частку становлять мемуари свідків безпосередніх учасників подій, які на час окупації мешкали в сільській місцевості. Ці спогади є опублікованими. До прикладу, В. Буковський у мемуарах «Горькая правда» [341] крім відтворення окупаційної повсякденності, наводить деякі цінні для розуміння стратегій виживання

людини воєнного часу підкупаційні документи. Значними для нашого дослідження стали спогади В. Вишневського «Босоніж по війні» [343], в яких автор описав повсякденне життя хлопчика в умовах румунської окупації. Ці спогади, зокрема, описують процеси, які відбувалися на селі, а саме, діяльність адміністрації, відбудова місцевої церкви, відкриття школи та початок навчання, запровадження обов'язкової ранкової молитви для учнів. Автор реконструював процес адаптація маленької людини в умовах жахливої війни.

До іншої групи меморій належать усні та письмові свідчення безпосередніх учасників подій – дітей війни, які доповнюють джерельну базу дослідження. Дисертант провів письмові анкетування 24-х респондентів різних вікових категорій (від 1928-го до 1937-го років народження) соціального статусу та статі мешканців тих районів Одеської та Миколаївської областей, які в період окупації за адміністративним поділом належали до «Трансністрії» (анкети респондентів зберігаються в особистому архіві дисертанта). Усні свідчення учасників та свідків подій минулого містять найбільш інформативну, хоча й перенасичені суб'єктивним сприйняттям та потрактуванням, проте загалом дозволяють комплексно виконструювати повсякденне життя сільського трудівника в губернаторстві «Трансністрія». Вони дали нам можливість розглянути глобальніші проблеми на мікрорівні. Це, передусім, дозволило розширити наше уявлення про саму стратегію виживання селянина та його сім'ї в окупації. У дисертаційному дослідженні автор цитував спогади, які збережено в оригінальному варіанті, без виправлень і редагувань.

Отже, виявлений, опрацьований та використаний під час написання дисертаційного тексту різноманітний масив архівних документів та низки опублікованих джерел, меморійних матеріалів дозволили дисертанту укласти базу для реалізації дослідної концепції, розкриття дослідних завдань, аргументувати теоретизацію та викласти узагальнення й висновки.

Проаналізована й використана джерельна основа дослідження дає підстави робити висновок, що дисертаційне дослідження достатньо забезпечене усім необхідним для розв'язання поставленої мети.

1.3. Теоретико-методологічні засади

Студіювання історичного минулого українського народу з позицій цивілізаційних, передусім потребувало від дисертанта віднайдення, освоєння й впровадження як нового, так і використання класичного арсеналу осучаснених й ефективних методологій та дослідних технологій. Значна частина провідних вітчизняних істориків (Я. Грицак, Л. Зашкільняк, О. Лисенко, О. Реєнт, Н. Яковенко та інші) [388; 402; 431; 488; 513; 514] у своїх працях, побудованих на нових підходах до історіописання загальної історії України й, зокрема, історії Другої світової війни, репрезентували креативні ідеї та їх сегменти і постмарксистських, і постмодерністських методологій. У їхніх працях нарисною оболонкою визначено тенденції сучасного історичного дискурсу, історіописання, вказано ніші сучасної української історіографії у світовому науковому просторі.

Враховуючи різні наукові судження, особливо про те, що історія людства поліномна, полілінійна й полісферна, а окремий народ, суспільство, етнос є винятковим і, відтак, природньою є сама відсутність універсальних історіософій щодо історичного руху, про що писали свого часу засновники школи «Анналів» (наприклад, М. Блок, Л. Февр) [358; 504].

Думки-застереження щодо універсальності теоретико-методологічних концепцій висловлював академік І. Ковальченко [414], про необхідність комплексного, інтегрованого підходу до об'єкта дослідження висловлював думки й академік В. Смолій [493].

Західні вчені (О. Конт, М. Вебер, Т. Зельдін та інші) [416; 363; 405] особливо наголошуючи на соціальній сутності історії, бачили її як «всеохоплюючу» історію. Дослідники цього напрямку обрали предметом

своїх досліджень паралельно з класами, значними соціумами тощо, вивчення соціальних мікросоціумів, а саме, громаду, родину, та інші мікроспільноти та корпорації. У цьому сенсі актуально виглядає намагання простежити історичну картину таких проміжних соціальних страт (часом штучно, директивно утворених), які дозволяють набагато тонше відслідкувати характеристичні ознаки суспільств, спільнот, а часом і державної політики, різноманітних ідеологій, «колективних ментальностей» (на думку Р. Мандру) [439]. Звісно, що такий підхід, коли наявність загальних елементів, характерних для усього суспільства, і специфічність, соціальна диференційованість окремих класів, професій, соціальних груп певного образу дії тощо становлять для даного дослідження важливий теоретико-методологічний фундамент. Відтак комплексне поєднання у вивченні соціально-економічних процесів у регіоні, окупованому румунами в роки Другої світової війни, має бути невідривним від географічного, соціального, професійного, культурного, релігійного зв'язку, який стає предметним у комплексі асоціацій – родина, школа, церква, трудовий колектив тощо. У такому контексті важливо усвідомлювати, як вважав В. Войналович, співвіднесення соціального, як цілого, і культурних та релігійних змінних, притаманних окремим колективам [372, с. 48].

Важливі теоретично-методологічні орієнтири для дисертаційного проекту визначали свого часу О. Реєнт [489] і О. Лисенко [437]. Останній, наголошував на тому, що соціальна історія має кілька рівнів (поверхів), із яких, на його думку, кожен вимагає певного типу джерел та способів їхньої інтерпретації, особливого добору інструментарію. Історик пропонує долати радянську методологічну спадщину шляхом деконструкції великого «міфу війни» і саме «шляхом поступової еволюції дослідницьких пріоритетів від етатистських до соціально-гуманітарних». Як зазначає О. Лисенко, мова має йти не про відмову від вивчення того, як діяли державні структури на всіх рівнях у період війни, а в інтенсифікації студій, об'єктом яких є соціум в усій

його динаміці, діалектичних зв'язках, взаємо- і протидії різних когорт, моделі поведінки й засоби самозбереження. У цьому мереживі мають бути до деталей реконструйовані алгоритми функціонування великих і малих, стійких і тимчасових колективів... Цей неантагонічний спосіб сам собою виводить науковий процес із-під пресингу політичних еліт і соціального замовлення, гарантує фундаментальним дослідженням їх автономний статус і належний рейтинг, повертає науці місце, на яке вона заслуговує за призначенням. З іншого боку, науковий продукт, що з'являється за таких умов, стає особливо затребуваним, оскільки він слугує підґрунтям для прогнозування, формування моделей і вироблення практичних рішень у гуманітарній сфері загалом і політиці пам'яті зокрема [437, с. 165].

З'ясовуючи роль соціально-економічного чинника на прикладі підокупаційного сільського соціуму, не можемо полегшувати собі завдання, розглядати проблему, використовуючи універсальну методику а, скорше, застосовувати антропологічні практики, світоглядні основи, політичні, правові, культурні процеси. Зазначимо, що такий підхід має бути не тільки опосередкованим, а й через безпосередніх учасників процесів – простих мешканців сільської глибинки, які були носіями певних поглядів, релігійних ідей, трудівників «від землі», вчителів та учнів, віруючих і духівництва. Таким чином вирішенню завдань і досягненню мети неодмінно сприяли такі методологічні підходи, які повно й широко розкривали не тільки сутність економічної політики окупантів, а й передовсім, соціально-економічне життя окупованого населення, особливо певної його частки (членів сільських громад, одноосібних мешканців, місцевих чиновників, учительської інтелігенції, школярів, віруючих, кліру).

Ідеологічні табування соціально-буденного життя окупаційного періоду в роки німецько-радянської війни позбавили можливості введення у науковий обіг понятійного апарату стосовно саме цієї проблематики, що ускладнює вивчення як вітчизняної історії загалом, так і зазначеного періоду,

зокрема. Широко вживані у дисертаційному дослідженні історичні терміни, дефініції переважно окупаційного походження, що були призабуті навмисно, з осторогою через їх ідеологічну чи «незручну» наповненість, сутність, протиставлення радянській термінології тощо, потребують уточнення, визначення їхнього історичного й сучасного смислового навантаження. Це варто зробити з огляду й на те, що у сучасних словниках тлумачення деяких термінів взагалі відсутні. Дисертант запропонував своє бачення таких категорій як: «трудова громада», «комуна», «претура», «трудодень» та інші.

«Трудова громада» – базова ланка сільськогосподарського виробництва в окупованих румунами південно-західних землях України (губернаторство «Трансністрія»). Для «трудової громади» притаманна особлива форма примусової організації колективної праці групи селян, об'єднаних постійним проживанням у межах села (хутору, присілку), виробнича діяльність яких регламентувалася нормами окупаційного законодавства румунської адміністрації.

У сучасному науковому просторі відсутнє чітке визначення терміну «трудодень», застосовуючи його до окупаційного періоду. Спираючись на архівні джерела, на нашу думку, під цим терміном потрібно розуміти запозичену румунами саме радянську форму оплати праці селянина, яка залежала від норми його денного виробітку та якості виконаних ним робіт. Трудодень, як і за сталінського режиму, продовжував бути однією з форм експлуатації праці підкупаційного селянина задля забезпечення продовольчих потреб як Румунського королівства, так і його армії впродовж усього окупаційного періоду 1941-1944 рр.

«Комуна» – своєрідна сільська громада, утворена наказом № 8 губернатора Г. Алексяну від 12 вересня 1941 р. про адміністративну організацію провінції в «Трансністрії» [214, арк. 1]. Керівництво комуною здійснював сільський голова – примар, за сприяння сільської ради, яка складалася з трьох осіб, переважно місцевих. Примар і члени сільської ради

призначалися зборами села з числа місцевих мешканців і затверджувалися очільником (головою) району – претором. Адміністрація комуни називалася примарією. У адмінстартивних межах «губернаторства Трансністрія» нараховувалося 1 363 сільських громад, які нараховували 2 568 сіл и 74 хутори.

«Претура» – адміністративний орган району, адміністративно-територіальної одиниці до якої входили комуни. Загалом район займав площу в межах 50-80 км² з населенням від 30 до 50 тис. осіб. Претура керувала дуже важливим адміністративним і економічним ланцюгом в окупованих румунами землях – районом, який мав статус юридичної особи й власний бюджет. Румуни зберегли райони у тих же межах, що й за більшовицької влади. Вся «Трансністрія» поділялася на 64 райони, які керувалися преторами, які спершу були місцевими [227, арк. 1-30]. На адміністрацію претур покладалися функції: адміністративної опіки над сільськими громадами району; нагляду і підтримання громадського порядку в межах району; контроль за діяльністю районних фахівців – лікаря, ветеринара, агронома, інженера, завідувача відділом освіти тощо. У кожному районі працювали відділи – агрономічний, економічний, фінансовий, комерційний, освіти, санітарний, доріг, пошти і телефонів та інші. Майже увесь адміністративний штат районів був набраний згідно з наказом № 2 губернатора Г. Алексяну від 28 серпня 1941 р. Загальна кількість чиновників у районах коливалася у межах від 24 до 45 осіб.

Враховуючи смислове навантаження запропонованого категорійного апарату сприйняття текстового сегменту дисертації, сподіваємося, має бути зрозумілим і взаємодоповнюючим.

Методи дослідження. Задля розкриття предмета дослідження дисертантом було застосовано низку загальноприйнятих у сучасній історичній науці принципів наукового пізнання: історизму, об'єктивності, системності, всебічності, наступності, світоглядного плюралізму. Дані

принципи сприяли автору розкрити як загальні, так і специфічні особливості становища селянства та «трудових громад» у період румунської окупації південно-західних теренів України («Трансністрія»).

Принцип історизму дозволив розглянути стосунки окупаційної влади і сільського населення, працівників «трудових громад», інших категорій сільської глибинки у динаміці, базуючись на закономірних причинно-наслідкових зв'язках, від їх виникнення, через усі складові зростання й розвитку до завершення. Застосування цього принципу допомогло простежити поетапне формування та функціонування румунської адміністративно-територіальної одиниці «Трансністрія», а також розглянути нормативно-законодавчу базу, яка обумовлювала заходи окупантів у галузі сільського господарства та культурно-релігійній сфері.

Принцип об'єктивності надав можливість відтворити якомога правдиву картину становища селянства як соціуму, так і окремого індивіда-аграрія, підлеглого окупаційній владі. Даний принцип дозволив максимально достовірно висвітлити політичний, економічний, духовний, освітній стан населення села, хутору, присілка у південно-західній Україні, відтворити їхнє повсякденне життя, побут, стратегії виживання у складних умовах окупації.

Принцип системності, всебічності та наступності, які органічно пов'язані між собою, допомогли дисертанту провести комплексне та ґрунтовне дослідження. Зазначені принципи дозволили авторові розглянути окупаційний режим у сільській місцевості з боку різних складових буденного життя – праці, виконання повинностей, навчання, відвідування церкви, виживання, страх перед покаранням тощо. Шляхом залучення значного масиву історіографічної та джерельної бази, її переосмислення та опрацювання, що дозволило дотримуватися певного порядку викладення матеріалу та усебічного аналізу політики румунської окупаційної адміністрації в сільському господарстві «Трансністрії» та повсякденного життя сільських мешканців в період окупації.

Принцип світоглядного плюралізму передбачає існування багатьох незалежних одна від одної теорій, концепцій, методів пізнання. Використання цього принципу дозволило автору уникнути однобічності й одновекторності у дослідженні. Опираючись на різноманітну фактологічну основу, дисертант спромігся аргументовано довести істинність тверджень, залишаючи, однак, місце для наукової дискусії. Як відомо, основними рисами плюралізму є відмінність і розмаїття думок, що істотно відрізняються, наприклад від марксистської, де декларується тільки одна точка зору, одна теорія. Загалом, застосування в дослідженні принципу світоглядного плюралізму забезпечило свободу творчості, пошуковий характер роботи та відтворення історичного минулого без ідеологічних догм й стереотипів.

Основою дослідницького інструментарію, за допомогою якого в дисертації реалізуються попередньо окреслені цілі, становлять як загальнонаукові, так і конкретно-історичні методи: аналізу, синтезу, індукції та дедукції, бібліографічної та архівної евристики, проблемно-хронологічний, ретроспективний, історико-генетичний, структурно-функціональний, психологічний аналіз, статистичний, квантитативний, усної історії, мікроаналізу. Зупинимось на них більш детально. Метод аналізу передбачав розкриття предмета наукового проекту, досліджуючи окремі його складники. До таких належать: структура управління сільським господарством в «Трансністрії»; податкова політика окупантів щодо села; оплата праці сільських трудівників; повсякденні практики та духовно-культурне життя селян.

Метод синтезу дозволив поєднати окремі елементи нашого дослідження в єдину цілісність. Це вдалося досягти за допомогою встановлення взаємозв'язків між окремими структурними елементами дослідження. Методи індукції та дедукції, бібліографічної та архівної евристики були застосовані під час дослідження та аналізу історіографії піднятої тематики, виявлення та вивчення архівних джерел.

Застосування проблемно-хронологічного методу дало нам змогу виділити для аналізу та історичної реконструкції низку важливих проблемних питань аграрної та соціальної сфери села на теренах межиріччя Дністра та Південного Бугу в роки румунської окупації та простежити процеси і явища, які відбувалися в них, у певній послідовності та динаміці.

За допомогою ретроспективного методу нами була залучена з історичного минулого необхідна інформація, що надало можливість висвітлити зміни в економічній та соціальній сфері села та становищі населення. Використання історико-генетичного методу зумовлене необхідністю вивчення та послідовного розкриття процесів, що відбувалися в селі в період окупації, також дослідження чинників, які їх зумовили та причинно-наслідкові зв'язки між подіями. Структурно-функціональний метод допоміг сформулювати загальне уявлення про повсякденне життя сільського мешканця регіону, його адаптацію/стратегії виживання, пристосування до румунської моделі аграрної політики, а також з'ясувати роль влади у її реалізації.

Важливу роль у дисертаційному дослідженні відіграли кількісні методи: статистичний та квантитативний. Використання статистичного методу дозволило підрахувати загальну кількість видів та норм податків, які сплачували як селяни особисто, так і окремо взята «трудова громада». За допомогою квантитативного методу здійснювалося оброблення даних щодо наповнюваності сільських шкіл у районах і повітах губернаторства, національний склад школярів.

Застосування методу психологічного аналізу дозволило нам з'ясувати основні мотиви та моделі поведінки сільського населення в умовах окупації, їхнє ставлення до окупаційної влади, визначити причини, які змусили сільських трудівників працювати на ворога.

Використаний у дисертаційному дослідженні метод усної історії дозволив дисертанту провести низку інтерв'ю зі свідками подій, а саме

«дітьми війни», які на той час проживали на окупованій румунами території. Опитування було проведено за допомогою заздалегідь розробленої анкети респондента (див.: Додаток А 1.). Інтерв'ювання здійснювалося за запропонованими Д. Титаренком та О. Титаренком методичними рекомендаціями «Дослідницьке інтерв'ю: з організації та проведення дослідження» [499]. Метод мікроаналізу дозволив дослідити повсякденне життя та побут, а також стратегію виживання сільського населення в період румунської окупації через призму спогадів очевидців подій. Саме мікроісторія надала нам можливість дослідити сприйняття людьми подій, що відбувалися навколо них у межах досліджуваного періоду.

Отже, використані загальнонаукові та спеціально-історичні принципи і методи пізнання в дисертації дозволили розкрити означену тему дослідження. Вибір методологічних засад дослідження продиктований постановкою проблеми та відповідає окресленим завданням наукової роботи.

Таким чином, аналіз історіографічних напрацювань радянських, зарубіжних та сучасних українських дослідників свідчить, що дотепер висвітлювалися лише окремі аспекти проблем окупаційного режиму на теренах Південно-Західної України. На сьогоднішній день немає жодної монографічної чи дисертаційної праці, предметом якої б став комплексний аналіз соціально-економічної політики румунської окупаційної влади в аграрній сфері, духовно-культурному житті, а також побут, дозвілля та повсякденні стратегії селян.

Аналіз джерельної бази досліджуваної проблеми, засвідчив, що рівень документального забезпечення є достатнім. Поєднання раніше недосліджених матеріалів обласних архівів, опублікованих джерел у збірках документів, зразки різноманітної преси періоду окупації та наративних

матеріалів (опублікованих мемуарів, усних свідчень) надало можливість увести до наукового обігу не тільки нові документи та матеріали, але й ґрунтовно і достовірно підійти до вивчення проблематики дослідження, розкрити дослідні завдання, зробити узагальнення та висновки.

Застосування сучасного інструментарію дослідження, дозволило розглянути тему з точки зору сучасних методологічних підходів.

РОЗДІЛ 2

СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

2.1. Система адміністрування сільським господарством та утворення «трудоих громад»

19 серпня 1941 р. кондукатор (керівник держави, вождь) Румунії маршал І. Антонеску після попереднього погодження з А. Гітлером видав декрет про впровадження румунської адміністрації на теренах межиріччя Дністра й Південного Бугу, від узбережжя Чорного моря – на півдні, до річок Лядової й Рову – на півночі, яку офіційно було названо губернаторством «Трансністрія» (рум. Transnistria або «Задністров'я», «Придністров'я» та «Наддністрянщина»). Ця окупована територія до складу Румунського королівства не входила, а згідно з «Договором про забезпечення безпеки, адміністрації та економічної експлуатації території між Дністром і Бугом та Бугом і Дніпром», підписаним 30 серпня 1941 р., Румунія отримала лише німецький мандат на здійснення тимчасової «адміністрації та економічної експлуатації» території між Дністром і Бугом [454, с. 183; 490, с. 97; 509, с. 100]. Незважаючи на всі підписані договори, німецьке військове керівництво й надалі відіграло значну роль у цьому регіоні. Зокрема, у розпорядженні німецьких оперативних військ перебували всі стратегічно важливі засоби комунікації: шосе, залізничні, морські та річкові шляхи, а в Одесі при уряді губернатора діяли постійні німецькі представники [422, с. 251].

До «Трансністрії» було включено лівобережні райони Молдавії, Одеську область у її тодішніх адміністративних межах, західні райони Миколаївської та південні райони Вінницької областей України. До 17 жовтня 1941 р. адміністративним центром був Тирасполь, а згодом Одеса.

Територію губернаторства було поділено на 13 повітів: Ананіївський, Балтський, Березівський, Голтський, Дубосарський, Жугастрівський, Могилівський, Овідіопольський, Одеський, Очаківський, Рибницький, Тираспольський, Тульчинський [397, с. 87] (Див. додаток А 2.).

Окупаційною владою на території «Транснїстрія» було утворено два муніципалітети – Одеса і Тирасполь, та 14 міст із самоврядуванням – Могилів, Ямпіль, Балта, Очаків, Березівка, Овідіополь, Григоріопіль, Дубосари, Ананьїв, Голта, Рибниця, Барзула, Берзад, Жмеринка [386, с. 24].

Повіти було поділено на претури (райони), усього в губернаторстві було 64 районів [397, с. 87; 490, с. 97; 498, с. 154]. Кількість претур у повіті коливалась у межах десяти: від 4-х до 6-ти. У свою чергу претури було поділено на адміністративно-територіальні одиниці – комуни (рум. *Comune*), які склалися з кількох десятків населених пунктів. Так, в Одеському повіті налічувалося 4 претури, а саме: «Одеса», «Яновка» (кожна у своєму складі мала по 49 комун), «Антоново-Кодінцево» (58 комун), «Благоево» (34); у Рибницькому повіті було 5 претур: «Бірзула» (81 комуна), «Камінка» (59), «Кодима» (47), «Піщанка» (46), «Рибниця» (57); у Тираспольському повіті – 6 претур: «Тирасполь» (64 комуни), «Слободзія» (34), «Роздільна» (75), «Цебрикове» (54), «Гросулово» (68), «Селз» (12) [227, арк. 1-30; 386, с. 24; 390, с. 41].

За даними А. Жуковського загальна площа зазначеної території становила 40 тис. км² із населенням 2 млн. 250 тис. [397, с. 83]. Дослідники С. Гратинич та А. Далін вважають, що територія «Транснїстрії» становила 39 тис. 733 км² із населенням 2 млн. 326 тис. 266 осіб [386, с. 24; 518, с. 62].

На відміну від губернаторств Бессарабії та Буковини, якими керували виключно військові, керівником «Транснїстрії» було призначено цивільну особу – професора Г. Алексяну [390, с. 41; 498, с. 152]. До обов'язків губернатора входило: управління адміністрацією та комунікаціями, управління агрокультурою й економікою, управління освітою, культом і

пропагандою, управління громадськими роботами, фінансове управління [498, с. 152].

Декретом від 19 серпня 1941 р. було організовано дирекції (адміністрації) фінансів, освіти, комерції, шляхів сполучення і зв'язку, агрокультури, економіки, охорони здоров'я, культів і пропаганди тощо. З часом, виходячи з окупаційних планів румунської адміністрації, їх кількість постійно збільшувалася. Згідно із цим декретом, чиновники, які направлялися на роботу до губернаторства, отримували подвійну заробітну платню в леях та марках [336, с. 159].

Також у губернаторстві діяв спеціально створений директорат румунізації (рум. *Directoratul de romanizare*), головним завданням якого було змінювати назви українських місцевостей, українських прізвищ на румунські, забороняти українську мову у школі, урядах, церкві, навіть у приватних розмовах на вулиці. Одним із завдань цього директорату було також виселення українців з української території і заселення її румунами-колоністами, яким надавалися землі, будинки, худоба, відібрана від українців [397, с. 87].

Повіти (рум. *judet*), очолювані префектом, підпорядковувалися губернатору. У підпорядкуванні префекта перебували начальники жандармерії легіону та поліції міських комун, також він ніс всю відповідальність у своєму окрузі за дотримання місцевого законодавства на місцевому рівні. До його обов'язків, поміж іншого, входили дві основні функції: перша – передача наказів губернатора до нижчих інстанцій, друга – контроль за відповідними органами управління на підпорядкованій йому території. В управлінні префектурою чиновнику допомагали два помічники – суб-префекти (прім-префект), один із яких мав бути місцевим. Головною функцією останніх було здійснювати керівництво управлінським апаратом префектури, перегляд та зміна судових рішень нижчих інстанцій – преторів та примарів [390, с. 41-42; 425, с. 72].

Повіти було поділено на претури (райони), які очолювали претори. Кількість претур у повіті коливалась від 4-х до 6-ти, і включали в себе комуни. Претори, у свою чергу, очолювали відділи сільського та лісового господарства, освітній, технічний, санітарний та ветеринарний відділи, а також керували волосною поліцією та мали у своєму підпорядкуванні жандармерію. Другою особою після претора був прим-претор, на якого покладалась функція координатора всіх місцевих адміністративних установ, здійснення контролю над їхніми відділами та нагляду за виконанням наказів претора і вищих інстанцій [425, 72-73]. Претури забезпечували діяльність податкової системи, системи штрафів, контролювали усю торгівлю, промисловість та сільське господарство Трансністрії [456, с. 276].

Оскільки місцевому населенню окупанти не довіряли, то у містах і селах були створені міські та сільські управи (примарії), на чолі яких у місті був голова (мер), а в селі – староста (Див. додаток А 3). Вони й вирішували всі загальні справи місцевого значення. Старости спиралися на допомогу секретаря, нотаря (сільський писар, який виконував функцію заступника примаря), агронома, інженера та інших посадовців, виконував чи не єдине завдання – впроваджувати в життя всі накази, постанови, доручення та інші нормативно-правові акти вищих інстанцій на підконтрольній йому території [497, с. 214; 425 с. 728].

Турбуючись про власну безпеку та забезпечення губернаторства від будь-яких проявів опору та боротьби з боку місцевого населення, окупанти створили розгалужену мережу розвідувальних та каральних органів, які стали невід'ємною складовою румунського окупаційного режиму на території Трансністрії. На підконтрольній території, румунами було створено головний жандармський інспекторат, який базувався в Одесі та безпосередньо підпорядковувався губернатору і Міністерству внутрішніх справ Румунії (далі МВС). Упродовж виконання завдань відповідна силова структура спиралася на жандармські підрозділи, які були розташовані майже в кожному

населеному пункті Трансністрії. Головну роль у боротьбі з «незадоволеними новою владою» також відіграла таємна політична поліція – сигуранца, яка існувала при кожному жандармському батальйоні та легіоні. Основним завданням якої було слідкувати за настроєм населення, що залишилося в окупації, і солдатів румунських гарнізонів, крім цього займалися питаннями розвідки та вербуванням агентури серед місцевого населення. «Спеціальна служба інформації» (далі ССІ), що входила до її складу, займалася питаннями контррозвідки та аналізом таємної інформації. Сигуранца фактично підпорядковувалася німецькому гестапо (таємна політична поліція Третього Райху), яка функціонувала паралельно з нею та використовувалася переважно для боротьби з партизанами і підпільними диверсійними групами. Також було створено інспекторат в'язниць, який безпосередньо підпорядковувався МВС Румунії [390, с. 44; 456, с. 273].

Необхідність збереження порядку, безпеки та забезпечення інтересів як румунської адміністрації, так і підкупаційного населення під час бойових дій на території «Трансністрії» змусило окупантів створити військово-польові суди, які були єдиним судовим органом, що регламентував правові відносини. Суди не завжди були здатні швидко та ефективно виконувати свої функції: з одного боку через нестачу кадрів порівнянно з великою територією окупованого губернаторства, з іншого боку – великі відстані та відсутність засобів пересування, робили неефективними будь-які дії.

Для усунення цього недоліку маршал І. Антонеску Декретом № 3476 від 20 грудня 1941 р. створив повітові військові преторати, а функції військового претора передав командуючому відповідного жандармського корпусу. Відповідно до Декрету на території «Трансністрії» діяли дві судові установи: 1) преторальні суди (преторати), які судили місцеве населення; 2) військово-польові суди. В кожному з 13 повітів функціонувало по одному преторату [455, с. 210-212] (Див. додаток А 4).

Основні функції управління сільським господарством виконувала дирекція агрокультури. Цей орган керував процесом обробленням землі, вирощуванням худоби та сільськогосподарської продукції, розподілом урожаю та продуктів, отриманих від тваринництва. У своїй діяльності на місцях дирекція спиралася на, так звані, «трудові громади» та «державні ферми». Переважно, як свідчать джерела, вони виникли на основі колишніх колгоспів та радгоспів, шляхом зміни тільки назви. Значна роль відводилась машинно-тракторним станціям (далі МТС), на які припадало основне навантаження механічного обробітку землі, збирання урожаю тощо. Поряд із тим, дирекція агрокультури опікувалася придбанням будівельних матеріалів, інструментів, усіх необхідних машин і механізмів для землеробської та сільськогосподарської діяльності [16, арк. 2].

Згодом частину конкретних функцій з управління окремими галузями сільського господарства було передано двом новоутвореним дирекціям: «Дирекції механізації сільського господарства губернаторства Трансністрія» і «Дирекції садівництва та виноградарства губернаторства Трансністрія». Саме ці дирекції, на думку окупантів, мали сприяти інтенсифікації сільськогосподарського виробництва та забезпеченню румунської армії необхідними продуктами, провіантом тощо.

Першим кроком окупаційної влади щодо керівництва захопленими територіями став наказ № 2, який було розроблено на основі декрету № 1 від 19 серпня 1941 р., підписаного Г. Алексяну у м. Тігіні (зараз м. Бендери). Цим наказом усі особи, які до війни займали керівні посади або виконували функції відповідно до суспільного значення, чи то в колгоспах чи радгоспах, зобов'язувалися терміново з'явитися до місцевих адміністративних органів влади, де уповноважені особи мали знову затвердити їх на займаних раніше посадах. Такі особи повинні були негайно продовжити свою попередню діяльність. Ті особи, які «відмовлялися з'явитися або відхрещувалися виконувати постанови, підлягали покаранню за саботаж» [85, арк. 13].

У березні 1942 р. наказом № 55 цивільного губернатора Г. Алексяну, окупаційна адміністрація до проведення аграрної реформи, підтримала функціонування упродовж перших місяців, колгоспів та радгоспів у такому вигляді, якими вони були за радянської влади. Для цього сільські примарі проводили відповідні зібрання, рішення яких зобов'язали завідувачів колгоспів та бригадирів приступити до виконання своїх обов'язків у тих місцях, де вони були. Після затвердження на посаді, керівники колгоспів мали скласти опис всього майна, живого та мертвого інвентарю, який знаходився в колгоспах та радгоспах, та прийняти всі необхідні заходи для його збереження.

Згідно із наказом оголошувалося, що остаточний розподіл землі буде здійснено після встановлення миру, тобто після перемоги над більшовизмом. Також мала відбутися ліквідація колгоспів, та утворення на їх місці «трудова громада» з експлуатації землі. Чисельність громад у кожній сільській управі мала відповідати пропорційній кількості колгоспів. Надалі саме слово «колгосп» за задумом окупантів повине було зникнути остаточно, а люди, які вживали це слово, мали підлягати жорсткому покаранню. З кожної «трудова громада» передбачалося утворити бригади по 10-20 членів домогосподарств, які за можливістю мали перебувати в родинних стосунках. Керівництво бригадою був зобов'язаний здійснювати начальник (старшина), якого обирали з місцевих мешканців. Кожна бригада повинна була отримати у своє розпорядження наділ у межах від 100 до 200 га орної землі в одному або декількох місцях колишнього колгоспу. План цих наділів залежав від загального плану, кожен сільський агроном зобов'язувався скласти план культур для кожного товариства, який після узгодження з районним агрономом, дозволяв розподіл землі між бригадами. Така процедура у бригадах мала відбутися в кожному товаристві за участю сільського агронома та членів адміністрації. Брати участь у роботі зазначених бригад отримали також право чиновники та ремісники, які з'явилися в селі, а

також всі сільські мешканці, які не працювали в колгоспі [27, арк. 12; 110, арк. 262-265; 386, с. 53].

Управління кожною з бригад довірялося одному керівнику, який обирався із членів бригади, та праця якого мала бути компенсована грошима або оплачена натурою, відповідно до окремого розпорядження. Цей керівник був відповідальною особою перед членами бригади, а також перед Румунською державою за виконану роботу [110, арк. 67].

Формування «трудої громади» відбувалося за чіткою процедурою, та проходило таким чином: задля оформлення громади на збори збиралися всі або більша частина колишніх членів колгоспів, де представник району в їхній присутності складав акт про скасування колгоспу та створення, натомість, трудої громади. У цьому ж акті зазначалась кількість членів родини, працездатність, загальна площа сільських угідь, наявність «живого» та «мертвого» реманенту за категоріями, а також кількість сформованих бригад. Водночас із цим зазначалося ім'я та прізвище керівника бригади та трьох делегатів, обраних загальними зборами членів адміністративної ради.

До адміністративної ради входили примар та агроном, які обирали поміж собою голову (керівника), який разом із бригадирами керував та організував усі сільськогосподарські роботи. У кожній «трудої громаді» призначався рахівник.

Щоб бути в курсі всіх справ, керувати із середини життєдіяльністю громад задля оперативного вирішення нагальних питань, члени ради збирались щомісячно. Звітність перевірялася ревізійною комісією у складі трьох обраних членів. Рішення, які було прийнято на засіданнях ради в обов'язковому порядку заносилися до протоколу, копії яких спрямовувались до районних управ. Запис у члени товариства, як власне і вихід з нього, був не обов'язковим, але, водночас, ніхто не міг користуватися землею, не будучи членом товариства [110, арк. 262-265].

Відповідальність членів товариства була визначеною і доволі обмеженою, кожен працівник відповідав за доручену йому ділянку та майно. До складу «трудової громади», як правило, входили такі працівники: староста сільськогосподарської громади – 1, бригадир поля – 1, бригадир городів – 1, рахівник – 1, комірник – 1, коваль – 1, тесляр – 1, сторож по полях – 3, ветеринарний санітар – 1, прибиральниця – 1, пасічник – 1, конюх від 2 до 5, скотарі – 3, доярка – 1-2, свинар – 1, чабан та працівник з обслуговування тварин – 2 [148, арк. 30] (Див. додаток А 5.).

Щороку, у термін до 15 травня, адміністративна рада мала скласти бюджет товариства, згідно з розпорядженням префекта. Для збалансування цього бюджету товариство визначало податок із кожного гектара, який знаходився в користуванні членів громади. Метою таких заходів було визначення видатків на адміністративні потреби.

За кожне порушення та невиконання постанов і розпоряджень губернаторства, членів адміністративної ради, а також керівників бригад, передавали військовому суду, де вони несли усю відповідальність з усією суворостю закону. У такому випадку порушника або непрацездатного члена ради мали замінити на більш відповідальну людину відповідним розпорядженням очільника району.

Вся орна земля, сади з родючими деревами, виноградники, городи, а також комунальні пасовища входили до складу цих товариств. Існування цих товариств мало тривати до завершення війни і підписання загального миру.

Усі сільськогосподарські машини і механізми колишніх колгоспів передавались у користування громад, а господарська тяглова худоба розподілялась пропорційно між бригадами для користування товариств на їхній розсуд, але до повного розподілу все мало залишатися у державній власності, тобто у власності окупантів.

Зібраний врожай, що залишився (після вилучення насіння на наступну посівну кампанію, а також відрахування 25% на пальне) відповідно до кожної

сільськогосподарської культури, розподілявся між окупаційною владою та бригадою.

Фруктові сади та виноградники передбачалося віддавати у тривале користування досвідченим селянам, або хазяйновитим господарям – їх колишнім власникам. Городини розподілялися між бригадами, як, власне, й орна земля.

Працю трактористів та механіків оплачували члени «трудових громад» натурою за трудовими днями. Ті трактористи, які відзначилися великою кількістю зораної та засіяної землі, мали отримувати винагороду у розмірі 10%.

Агрономи, аби бути заохоченими отриманням премій, першочергово мали досягати чудових результатів зі збільшення площі посівів та отримання високого врожаю, а також мали організувати дисципліновану роботу членів громад.

У випадку, якщо «трудова громада» не мала можливості поповнювати виробничі фонди (засоби виробництва) та інвентар, румунська влада мала прийти на допомогу, залучаючи фонд, а за громадою закріплювалася відповідальність за збереження в робочому стані відповідного реманенту.

Усі члени громади зобов'язувалися з'являтися на польові роботи, а в разі відмови, місцева влада (а саме – сільський староста), повинна була доставити їх до префектури для відправки до табору, де вони працювали безкоштовно. У разі відмови працівників від запропонованої їм роботи, бригадир зобов'язувався повідомляти відповідним рапортом старосту сільської управи, який, у свою чергу, зобов'язувався невідкладно передати цей рапорт у районне управління. Відмовившись від праці під час проведення румунами аграрної реформи, люди позбавлялися будь-яких прав на отримання землі. Керівництво «трудових громад» було зобов'язане вести списки, куди вносилися прізвища робітників, які досягли значних успіхів чи то у догляді за тваринами, чи то в обробленні землі. В подальшому, працівники, які потрапили в ці списки та добросовісно виконували покладені

на них обов'язки, могли розраховувати на позачергове отримання земельного наділу при проведенні аграрної реформи.

Згідно із планом експлуатації, який розроблявся агрономами, комунальні пасовиська використовувалися спільно для випасу худоби як товариств, так і селян. Також пасовиська було розподілено на ділянки для кожного виду худоби. Користування пасовиськами дозволялося виключно за певну плату, яка встановлювалася за кожну голову тварини [110, арк. 262-265].

Окупаційна влада здійснювала різнобічний контроль за сільськими громадами, впроваджувала низку звітно-контрольної документації. Так, «Інструкція щодо ведення обліку в сільськогосподарських громадах» від 1 жовтня 1942 р., зобов'язала всі трудові громади завести такі книги: інвентарна книга, книга обліку сільськогосподарських продуктів, книга обліку товарно-матеріальних цінностей, книга обліку трудовнів, книга обліку зернового фонду, касова книга, допоміжна книга прибуткову та по видаткам (Див. додаток А 6.).

В інвентарній книзі, наприклад, передбачалося відкриття особливого рахунку з кожного виду майна, а саме: на будівлі та споруди, житлові будинки та сараї, кузні, в обов'язковому порядку вказуючи матеріали, з яких було побудовано зазначені споруди, яка підлога, чим накритий дах тощо, а також інформацію щодо придатності її для використання та умовну вартість у німецьких Reichsmark (Reichskreditkassen)¹ (далі RKKS, марка). Землю необхідно було вказувати загальною площею в гектарах, попередньо розподіливши її на орну, присадибну, городню, виноградники та сади, і непридатну для оброблення. У цих же інвентарних книгах зазначалася інформація про сільськогосподарський інвентар, гужовий та механічний транспорт, про поголів'я великої рогатої худоби, коней, овець, кіз, свиней,

¹ Окупаційна рейхсмарка; 1 марка дорівнювала 20 ралянським карбованцям

курей, а також бджіл. Під час обліку сільські громади зобов'язувалися зазначати масть (колір шерсті), відмінні риси, прізвисько худоби та її умовну вартість.

До книги обліку сільськогосподарських продуктів заносили інформацію про всі зернові культури, які вирощували та збирали у тій чи іншій сільській громаді. Обліку підлягала також і другорядна продукція та відходи від сільського господарства і тваринництва, а саме: наявність пшеничної, житньої та ячмінної соломи, соєвих та кукурудзяних стебел, соняшникових палиць тощо [153, арк. 53].

Трансністрійське керівництво робило спроби реформувати організацію сільськогосподарського виробництва. Зокрема, із січня 1943 р. сільськогосподарські громади змушені були працювати за такою схемою: керівництво громад спільно з рахунковим апаратом зобов'язувалося організувати облік виконаних робіт саме кожним членом громади в кожній групі чи в кожній бригаді за усіма господарськими роботами, польовими та городніми. Відповідно до норм виробітку встановлювалася й оплата. У тих сільськогосподарських громадах, де групи вже було організовано раніше і включено до сільськогосподарського процесу ще восени 1942 р., потреба у проведенні повторної організації відпадала автоматично. Крім того райпретура зобов'язала всіх штатних працівників громад взяти обов'язкову участь у просапці та прополюванні всіх видів польових та городніх культур, які вирощувалися в їхніх господарствах.

У всіх сільськогосподарських громадах впроваджувалася обов'язкова групова організація праці. Виходячи з цього, усі громади були зобов'язані організувати групи із працездатних працівників із наявністю тягової сили, кількістю 10-12 робочих коней або волів. Кожна група мала нараховувати однакову кількість чоловіків та жінок. Окупаційна адміністрація зобов'язала на 25 січня 1943 р. створити відповідні групові списки.

Організація груп мала враховувати територіальне розташування членів громад для зручності керівництва останніми, а також із обов'язковим включенням до кожної групи тих сімей, у яких не було наявних працездатних чоловіків, дотримуючись принципу пропорційного розподілу їх за всіма організованими групами громади.

Одночасно кожна громада була зобов'язана організувати огородню групу із чоловіків та жінок із розрахунку – одна людина на 1 га огородньої площі. Керівництво групою покладалося на найбільш відповідального, авторитетного та добре ознайомленого із сільським господарством члена громади. До того ж він повинен був працювати на рівні з усіма іншими членами групи. Керівництво групами покладалося на бригадирів, яких зазвичай румуни залишали з числа старих, довоєнного часу бригадирів, або обирали з розрахунку – один бригадир на 500 га оброблюваної площі. На посаду бригадирів окупаційна адміністрація рекомендувала обирати найбільш авторитетних та досвідчених членів. Керівництво ж бригадами покладалося на старост общини, дільничних агрономів та агротехніків, які на основі щоденних вечірніх нарад розробляли норми робіт на наступний день та передавали їх для виконання бригадирам, а останні, у свою чергу, були зобов'язані передати розпорядження керівникам трудових груп ще з вечора. Таким чином, усі знали, в якій роботі вони задіяні на наступний день та на яке місце праці вони мають з'явитися. Ні члени сільських громад, ні керівники груп, ані бригадири не мали права самовільно скасовувати розпорядження старост громад, дільничних агрономів або агротехніків. На останніх покладался обов'язок ставити виробничі завдання та контроль їх виконання.

На посаду дільничного агронома у «трудої громади» із земельним фондом понад 500 га призначався агротехнік. Водночас, у тих громадах, де орної землі було менше 500 га, бригадир виконував також і обов'язки агротехніка. Займати зазначену посаду мала право тільки людина, яка мала

досвід роботи у сільськогосподарському виробництві та відповідну освіту, закінчивши курси агротехніків [148, арк. 30].

У 1943 р. І. Антонеску підписує Декрет № 9 від 15 червня, згідно з яким на окупованих румунами землях проводилась аграрна реформа, а селяни мали отримати право на приватне володіння землею. Однак це рішення так і не було реалізовано в життя [524, с. 114].

Розгром під Сталінградом, погіршення політичної та економічної ситуації в Румунії вплинули на загострення її відносин із Німеччиною. І. Антонеску почав шукати шляхи виходу Румунії з війни. У листопаді 1943 р. на територію «Трансністрії» рушили німецькі частини, що відступали у результаті поразки. Гітлерівське командування відверто поставило під сумнів румунський «суверенітет» у «Трансністрії». 29 січня 1944 р. І. Антонеску видав наказ про скасування функцій «цивільного губернатора при Верховному командуванні армією на зайнятій території між Дністром і Бугом». Уся повнота влади перейшла до рук військових в особі дивізійного генерала Г. Потопяну.

18 березня 1944 р. німці примусили своїх союзників підписати «Протокол про передачу військовою адміністрацією територій між Дністром та Бугом генералу Аулебу, уповноваженому Верховного Головнокомандування германської армії», управління цією територією перейшло до рук німецької управи «Befehlshaber der deutschen in Transnistrien» [390, с. 41; 422, с. 156; 498, с. 152-153]. Зі вступом радянських військ, наприкінці березня 1944 р. у межиріччя Бугу та Дністра, територіальну одиницю «Трансністрія» була остаточно ліквідовано.

Отже, згідно з «Договором про забезпечення безпеки, адміністрації та економічної експлуатації території між Дністром і Бугом та Бугом і Дніпром», підписаним 30 серпня 1941 р., Румунія отримала лише німецький мандат на здійснення тимчасової «адміністрації та економічної експлуатації» території між Дністром і Бугом тобто «Трансністрію». Однак, незважаючи на

тимчасовість такого становища, румунське керівництво в губернаторстві розробило свою систему адміністративного устрою та управління територією. Особливо активувалась політика румунів у напрямку адміністративного керівництва сільськогосподарським сектором виробництва. Першими кроками на шляху реорганізації радянської системи управління сільським господарством стало трансформування колгоспів у трудові громади, як найнижчої ланки сільськогосподарського виробництва на місцях. Подальша практика показала, втілити в життя реформу румунам вдалося на рівні заміни слова «колгосп» на «трудова громада». Всю політику окупаційної влади в галузі управління сільським господарством було зведено до налагодження ефективного функціонування громад, діяльність яких була неможлива без експлуатації праці сільського трудівника.

2.2. Податкова політика

Із перших днів окупації земель південно-західного регіону України румунська адміністрація чималі зусилля направила на розробку та впровадження у життя наказів та постанов, спрямованих першочергово на викачування стратегічно важливих та необхідних сільськогосподарських ресурсів як для забезпечення власної продовольчої безпеки, так і потреб Німеччини та Італії.

Не встигли окупанти оговтатися від ейфорії захоплення Одеси, як на 1 листопада 1941 р. губернатор «Трансністрії» Г. Алексяну відзвітував перед маршалом І. Антонеску про успішно проведену реквізицію сільськогосподарської продукції. За даними звіту губернатора упродовж жовтня до Румунії для забезпечення її потреб було відправлено: 23,5 тис. голів великої рогатої худоби на загальну суму 470 млн. лей, 20 тис. каракулевих овець, загальна вартість яких було оцінено в суму 40 млн. лей. У королівство також було відправлено 10 тис. кг вовни вартістю 2 млн. лей, 150 вагонів збіжжя (пшениця, просо, ячмінь) вартістю 15 млн. лей, шкіряної

сировини – 2,5 вагони на суму 1 млн. 250 тис. лей. Загальна вартість вивезеної до Румунії худоби та сировини становила 627 млн. 250 тис. лей. Окрім зерна та сільськогосподарської продукції окупанти вивезли з південноукраїнських земель насіннєвий матеріал, саджанці тощо. Зокрема, у квітні 1942 р. до королівства було відправлено 97 450 фруктових саджанців [421, с. 299; 512 с. 177].

Вочевидь, відчуваючи гостру потребу в поставках овечої шерсті для румунських підприємств, адміністрація «Трансністрії» 3 лютого 1942 р. видає наказ за № 4393, яким зобов'язала населення губернаторства здавати цей вид сільськогосподарської продукції на потреби окупантів. Префект Очаківського повіту підполковник В. Горський видав власний наказ № 9, в якому зобов'язав мешканців повіту здавати всю наявну овечу шерсть представникам «Громад об'єднання аграрного синдикату» за грошову винагороду. Так, один кілограм тонкорунної шерсті першого сорту вартував – 2.70 марки, шпанка – 3.20 марки, за 1 кг шерсті мериноса селянин міг отримати 4 марки [24, арк. 10]

Водночас румунська адміністрація дозволяла деяким категоріям населення частку овечої шерсті залишати на потребу господарів. Так, на Миколаївщині постановою цивільного губернаторства «Трансністрія» № 862 від 28 травня 1942 р., невеликим господарствам, що мали овець, дозволялось на власні потреби залишати по 2 кг немітої шерсті, а тим родинам, які мали дітей, дозволялось залишати вдвічі більше. Всю відповідальність за збір овечої шерсті було покладено на преторів повітів, які у свою чергу зобов'язали старост сіл бути відповідальними за збір цього продукту тваринництва на селі [24, арк. 22].

Із наближенням холодів та відсутністю матеріальних можливостей забезпечувати окупаційні війська необхідним теплим взуттям, адміністрація губернаторства вирішила дане питання за рахунок місцевого населення. Так, у наказі № 83 від 15 вересня 1942 р. керівництво «Трансністрії» оголосило,

що реквізує у мешканців губернаторства всі чоловічі войлочні чоботи (так звані валянки). Органи збору, на чолі із сільським старостою та місцевими жандармами, були зобов'язані видати розписку, в якій було зазначено прізвище людини, яка здала валянки, кількість та якість зданого взуття тощо. Оплата мала проводитися за ціною військової амуніції. Після реєстрації отримані кошти розподілялися префектурою по збірних пунктах, які мали відшкодовувати вартість реквізованих валянок за розписками про здачу. В разі невиконання цього наказу, людей відправляли до табору терміном від 6 місяців до одного року та з обов'язковою сплатою штрафу від 100 до 200 марок. До такого ж покарання засуджувались і ті, хто навмисно псував валянки та робили їх непридатними для використання. Після закінчення терміну здачі взуття органи місцевої поліції та жандармерії повинні були здійснювати обшуки та виявляти тих, хто саботував окупаційні заходи. Виявлене взуття конфісковувалося [35, арк. 64].

24 вересня 1942 р. адміністрація «Трансністрії» видала черговий наказ, який зобов'язував мешканців до 15 жовтня здати по парі вовняних шкарпеток та парі вовняних рукавиць, як військову контрибуцію. Ті ж, хто до 25 жовтня 1942 р. відмовився виконувати відповідний наказ, підлягали покаранню у вигляді штрафу в розмірі від 50 до 100 РККС, а у випадку відмови від сплати відповідного стягнення підлягали негайному ув'язненню терміном від 15 днів до трьох місяців [12, арк. 244]. Виконуючи наказ губернаторства, перфект Очаківського повіту Драгомир 22 січня 1943 р. у своєму повідомленні губернатору Г. Алексяну наводить наступні дані: для потреб армії у місцевого населення було зібрано (в умовах окупації відібрано під страхом покарання) 9 132 пари шкарпеток та 8 495 пар рукавиць із вовни, 573 пари шкарпеток та 606 рукавиць із бавовни [335, с. 63]. З наведених вище цифр ми бачимо, що потребами місцевого населення влада не переймалася, а політика, яку проводили загарбники, ще більше погіршувала й так не просте матеріальне становище мешканців «Трансністрії».

Окупаційна влада, вочевидь, аби покрити дефіцит кольорових металів в економіці Румунії, проводила реквізицію серед місцевого населення. Так, на Миколаївщині все населення було зобов'язане повідомити місцеву поліцію про людей, у яких знаходилися: свинець, олово, цинк, алюміній, мідь, нікель, бронза, бабіт, військові та санітарні матеріали, зброя, кулі, військоове обмундирування тощо. Також обов'язковій задачі підлягали всі старі гумові речі: взуття (калоші, чоботи), камери, покриття, які вже були непридатними для використання. Мешканцям, у власності яких були зазначені матеріали, заборонялося їх продавати чи обмінювати. Румунська адміністрація жорстоко карала за приховування населенням зазначених матеріалів ув'язненням, терміном від одного місяця до двох років, або сплатою грошового штрафу в розмірі від 100 до 300 марок. Жителі, які допомагали місцевим осередкам жандармерії виявляти у населення відповідні матеріали, могли розраховувати на винагороду в розмірі 50 % від вартості вилучених речей. За добровільно здані речі населення могло розраховувати на отримання певної грошової компенсації [12, арк. 132].

Врахувавши власні економічні проблеми, а також значні економічні зобов'язання перед своїми союзниками – Німеччиною та Італією, зокрема, в поставках сільськогосподарської продукції як для внутрішніх, так і військових потреб, румунська влада значну частину цього тягаря вирішила перекласти на місцеве населення, яке мешкало на території новоствореного губернаторства «Трансністрія». Тому й не дивно, що відразу після встановлення окупаційної влади на плечі сільських жителів лягли грошові та натуральні податки.

Наказом губернатора № 66 для забезпечення окупаційних військ колгоспників та працівників радгоспів зобов'язали здавати птицю, свинину, молоко, бринзу та мед. Наказ стосувався усіх господарств, незалежно від того, вироблялась дана продукція в цих господарствах чи ні. Зокрема, було встановлено чітку кількість названих видів сільськогосподарської продукції.

Так, господарства, що мали у своєму розпорядженні до 10 шт. курей, мали здавати, відповідно, одну птицю та 10 яєць із курки; від 11 до 20 шт. – зобов'язувалися здати 3 птиці; від 21-25 шт., відповідно 5 курей, а в тих подвір'ях, де було понад 25 голів птиці – по 10 курей.

У випадку відсутності курей у господарстві, окупанти в обов'язковому порядку постановили придбати птицю в інших господарствах. Останні, у свою чергу, були зобов'язані продавати птицю за двадцятивідсотковою знижкою від максимальної ціни. В обов'язковому порядку, населення, яке у своєму господарстві мало гусей та качок, зобов'язувалося віддати з кожного десятка від певного виду пернатих по 2 птиці.

Окрім дрібної птиці, у вказаному наказі № 66, населення обкладалось податком на молоко і молочні продукти. Кожна селянська родина, яка тримала корів, зобов'язана була здавати молоко, у таких пропорціях: сім'я із двох осіб здавала 300 л молока, родина, яка мала у своєму складі понад дві особи, зобов'язувалася здавати 150 л молока. Оскільки наказ № 66 часто поширювався у рукописному варіанті, цифрові норми виявлялися завищеними, що, на нашу думку, місцеві чиновники робили навмисно, гарантуючи таким чином загальне виконання обсягів поставок.

Селяни, у власності яких були вівці або бджолині сім'ї, мали здавати 2 кг бринзи з вівці, 4 кг меду з рамкового вулика та 1 кг цього продукту з дуплявого [168, арк. 5-6; 390, с. 71].

Отже, на всі основні види сільськогосподарської продукції, що вироблялася в селянських господарствах, було встановлено обов'язкове натуральне оподаткування.

Влітку 1942 р. окупанти почали впровадження збору м'ясних продуктів. Із кожного господарства, під час різання свиней збирали 5 кг. Влада не вирізняла такі важливі обставини: з якою метою здійснювався господарем даний факт – задля продажу чи для власного споживання родини. Плата за м'ясо встановлювалася у розмірі живої ваги [168, арк. 5-6].

Для населення, яке з різних причин не виконувало наказів, органи окупаційної влади повсякчасно застосовували систему покарань. Серед найпоширеніших заходів румунські окупанти використовували: арешт на різний термін ув'язнення, залякування, тиск, побиття тощо. Однак, дієвим та вигідним для самих окупантів було вилучення поголів'я худоби (корів, овець тощо). За таких обставин господарства втрачали годувальниць, та власне, й надію на виживання.

За даними дослідника І. Левіта, після розміщення на тернах між Бугом та Дністром 3-ї та 4-ї румунських армій, розгромлених у 1943 р. Червоною армією під Сталінградом, румунське військове командування вимагало для додаткового забезпечення цих військ 885 вагонів пшениці, 112 вагонів цукру, 1 540 тонн соняшникової олії, 35 437 голів худоби [423, с. 167]. Задля виконання цих вимог адміністративний апарат видав низку наказів для впровадження нових та підвищення обсягів старих податків. Так, у наказі №115/943 губернаторства «Трансністрії» мова йде про те, що кожен сільський мешканець був зобов'язаний здати 50 кг м'яса, для цього селяни вимушені були спільно купувати худобу та живою здавати її окупаційній владі [423, с. 167].

Наскільки обтяжливим для селянина був визиск, свідчать наведені нижче приклади. Так, мешканець села Тановка Березівського району А. Ф. Мокану у вигляді грошового податку за 1943 рік здав окупантам: земельного податку – 99 марок, податок із городу – 72 марки, податок із корови – 30 марок та податок на «культурні потреби» в розмірі 30 марок. Таким чином, тільки за чотирма видами податку цей селянин заплатив 231 марку. Окрім грошового податку, цей колгоспник здав натурального податку у вигляді молока – 300 літрів, м'яса – 50 кг та яєць 108 шт. [336, с. 179; 423, с. 168].

Господар общинного двору № 2 1-ї ділянки м. Ананьєва Кольчак Андрій, родина якого складалася з 9 осіб і мала у власності корову та три

вівці, у 1943 році здав 150 л молока та 8 кг бринзи у вигляді натуральних податків та оплатив земельний податок у розмірі 98,5 марок. Балабан Анна цієї ж ділянки здала 300 л молока та виплатила земельного податку в розмірі 30 марок. Родина Чебана Василя з 5 осіб, маючи у своєму розпорядженні 1 корову та 3 вівці, сплатила у вигляді натуральних податків хоча удвічі менше молока, але вже 12 кг бринзи та грошового податку за землю 65 марок [57, арк. 13]. Крім вищезазначеної сільськогосподарської худоби, у цих господарствах через скруту більше нічого не трималося.

Зовсім інші норми податків лягли на плечі мешканців «трудової громади» № 24 с. Качуровки Долинської претури, зокрема, сільські трудівники на вимогу загарбників здали м'яса трьох видів тварин (свинину, яловичину та баранину), курей, яйця, молоко, мед та вовну. Так, господар Сагайдак Д. сплатив такі види натуральних податків: яловичини – 30 кг, свинини – 10 кг, баранини – 10 кг, 2 курей, яєць – 100 штук, бринзи – 8 кг, молока – 250 л та 3 кг вовни. Собитняк М. сплатив : яловичини – 30 кг, свинини – 10 кг, баранини – 10 кг, 4 курки, яєць – 200 штук, бринзи – 16 кг, молока – 250 л, меду – 10 кг та 6 кг вовни [124, арк. 29].

Реконструкція податкової системи на прикладі декількох окремо взятих адміністративних одиниць – примарії та «трудової громади», дає змогу відтворити схему окупаційного визиску та її складові. Так, мешканці Бернадівської примарії Березівської претури, яка включала в себе села Бернадівку та Красний агроном, здали такі податки: селяни Бернадівки станом на 1943 рік здали губернаторству 45 гусей, 5 качок, 448 курей та 23 000 яєць. А жителі села Красний агроном – гусей 13 шт., качок – 4 шт., курей – 66 та яєць – 3 500 шт. Назагал 247 господарств цих двох сіл мали курей. У 12 господарствах взагалі не було цього виду птиці, тому для них було назначено іншу норму здачі курей, а саме 12 курей та 1 200 шт. яєць.

Крім вищезазначених сільськогосподарських продуктів мешканці примарії повинні були здати 419 кг овечої вовни, проте поставити змогли

тільки 375 кг, причиною недовиконання став від'їзд на постійне місце проживання до іншого населеного пункту громадянина Абухіна, у власності якого було 3 вівці. Станом на 5 жовтня 1943 р. мешканцями примарії також було виконано план здачі меду у розмірі 125 кг [242, арк. 1, 3, 14, 16].

Із мешканців «трудової громади» № 24 с. Качуровки Долинської претури за наказом окупаційної адміністрації наприкінці 1943 року було зібрано: яловичини – 1 050 кг, свинини – 350 кг, баранини – 350 кг, курей – 81 шт., яєць – 4 100 шт., бринзи – 140 кг, молока – 7 750 л, меду – 49 кг та 52,5 овечої шерсті [124, арк. 3].

З зазначеного вище можна констатувати, що незважаючи на час військового лихоліття та перебування в окупації сільські мешканці й надалі продовжували при можливості тримати у власних господарствах свійських тварин і птицю, наявність яких давала можливість господарям забезпечити свої родини найнеобхіднішими продуктами харчування та убезпечити їх від голодної смерті. Проте здирницька, непродумана та недалекоглядна податкова політика румунської влади, призводила до того, що селяни задля виконання норм податків вимушені були різати всю наявну у них худобу, що призводило до погіршення й так складного життя сільських трудівників, а сама окупаційна адміністрація в подальшому втрачала можливість взагалі отримувати будь-які види натуральних податків.

Незважаючи на існування наказу № 66, в якому було встановлено норми здачі молока обсягом 300 л для всіх мешканців «Трансністрії», у власності яких були корови, траплялись випадки, коли місцева влада в особі префектів, видавала особисті розпорядження, які посилювали економічний тиск на селян. Так, розпорядження, підписане особисто перфектом Очаківського повіту підполковником В. Горським, доводило такі норми здачі молока з кожної корови: потрібно було здати 350 літрів молока від старих корів та 175 літрів від первісток. Молоко потрібно було здати протягом шести місяців, не залежно від того, чи знаходилась корова у приватній

власності, чи у власності громади. Поставки молока необхідно було починати на восьмий день після отелення корови. Також була встановлена й ціна за 1 літр молока, яка на селі становила 6 пфенігів, а у місті Очакові 10 пфенігів. Після вчасного виконання плану здачі та у повному обсязі, населення звільнялося від обов'язкової здачі молока до кінця року та мали право продавати його вже за підвищеною ціною, яка встановлювалася префектурою. Сплата за молоко відбувалася таким чином: грошима та $\frac{1}{4}$ частина натурою у вигляді цукру, гасу, сірниками, тютюном, содою або матерією [27, арк. 9].

Старости цього ж повіту були зобов'язані приймати молоко щоденно у співвідношенні – 80 % спрямовувати до примарії, а 20 % – залишати на власні потреби. Мешканці, які мали власних корів, могли в неділю молоко не здавати та використовувати його для власного вжитку [27, арк. 5].

Зважаючи на постійні скарги старост на те, що вони не можуть здати до префектури запланованої окупаційною адміністрацією кількості молока, пояснюючи це тим, що частину відбирає армія на власні потреби, керівництво префектур зверталось до командування румунської та німецьких армійських частин із проханням заборонити брати молоко, яке призначалося для префектури. Військовим дозволялось замовляти старостам необхідну кількість молока, сиру та масла, але виключно за плату. Місцеві чиновники за невиконання наказу щодо збору молока підлягали суворому покаранню і могли бути відправленими до таборів військовополонених [27, арк. 11]. Із мовчазної згоди адміністрації губернаторства аналогічна політика проводилась фактично по всій території «Трансністрії», де місцеве керівництво на власний розсуд встановлювало інші податки на молоко. Так, у мешканців с. Балайчук Березівської претури окупаційна влада у вигляді податку відбирала 360 л молока жирності 3,5 %. Значну поблажку отримали селянські господарства у власності яких були корови первістки: від них господарі повинні були здавати 150 літрів молока. Цікавим є те, що селянам

цього населеного пункту місцева адміністрація роздала в користування колгоспних корів, від яких вимагалось здати також 360 л молока безкоштовно. Аналогічний обсяг молока повинні були здати господарі Мостовської претури [87, арк. 7].

Господарі «трудової громади» № 241 с. Кодри Врадіївського району були зобов'язані здати 1 000 літрів молока від корів із другим телям та 600 літрів від первісток. Родина з двох осіб зобов'язувалася виконати цю норму податку в повному обсязі. А сім'ї із трьох і більше членів здавали на 150 л менше, тобто 850 л молока. Адміністрація Голтянського повіту для цього повинна була заготовити спеціальні книжки на кожну корову, куди вносилася щомісячна кількість зданої молочної продукції. «Трудова громада» мала здати все молоко, але за дуже не вигідною пропорцією для селянина – 80 %, тобто 800 літрів молока безкоштовно (у вигляді податку), а 20 % (200 л) по 10 пфенігів за один літр. Одноосібники зобов'язувалися здавати щоденно по два літри молока безкоштовно, а решту – по ціні 10 пфенігів за 1 літр [36, арк. 32]. Така кабальна система вилучення молокопродуктів, на нашу думку, вкрай виснажувала селянські господарства і не давала жодних можливостей останнім зводити кінці з кінцями.

З осені 1942 року наказом адміністрації було встановлено вже зовсім інші норми поставок молока. Так, за сезон передбачалося здати 550 літрів, за додаткові 200 літрів передбачалася плата в розмірі 10 пфенігів за 1 літр продукції. Сім'ї, де було двоє дітей віком до 10 років або більше, ніж 4 особи, були зобов'язані здавати вже 350 літрів молока [36, арк. 33].

Водночас, від обов'язкових поставок молока звільнялися ті селяни, в яких велика рогата худоба була яловою, або ж взагалі не доїлася. У такому разі потрібно було подати відповідну довідку з ветеринарної дільниці. Окупаційна адміністрація певні поступки робила: агрономам, ветеринарам, фельдшерам, примарам, старостам колгоспів та вчителям. Однак, ця категорія управлінців та сільської інтелігенції звільнялася від «молочного»

податку, тільки у тому випадку, якщо в їхній господі була лише одна корівчина [87, арк. 7].

Суворій забороні підлягав збір та поставки на сепараторні станції молочної продукції у тих категорій населення, чії корови були хворими на туберкульоз та бруцельоз. Таке молоко селяни мали право залишати собі [18, арк. 11].

Норми здачі молока було не тільки встановлено, але й розписано у графіку поставок продуктів тваринництва, які селяни зобов'язувалися виконувати впродовж п'яти місяців. Графік поставок молока на території Березівського повіту виглядає таким чином: у травні потрібно було здати – 20 %, у червні – 30 %, серпні – 30 %, липні – 15 % та у вересні – 5 % молока [87, арк. 7]. Водночас у селян реквізували всі наявні сепаратори та інші прилади, що позбавляло їх будь-якої можливості переробляти лишки молока на власні потреби.

Підокупаційне населення також змушене було сплачувати податок за випас своєї худоби на землі громади. Наприклад, випас великої рогатої худоби обходився селянинові у 10 марок на рік, а випас дрібної рогатої худоби (овець та кіз) удвічі менше. До того ж, лише десята частина із зібраної суми податку залишалася товариству, а 90 % йшло на потреби окупантів [133, арк. 45].

Сільські трудівники, й до того переобтяжені сплатою різноманітних натуральних сільськогосподарських податків, не маючи іншого виходу, змушені були виконувати і цей наказ окупантів. Наприклад, мешканці трудової громади № 2 Голтянського сільського повіту за випас корів заплатили 168 марок тільки у травні 1942 р. [38, арк. 12].

Кожен селянин зобов'язувався мати довідку на володіння худобою. За отримання цього документа він змушений був заплатити згідно із преїскурантом: 5 марок за велику рогату худобу та 2 марки за дрібну худобу [423, с. 313].

Окупаційна адміністрація не залишила поза увагою і тих селян, які тримали собак, увівши для цієї категорії мешканців спеціальний податок. Зокрема, господарі були зобов'язані зареєструвати своїх собак та отримати на кожного номер. Під час реєстрації тварин вносились плата за непородистого собаку – 2 марки, за породисту тварину сторожової породи – 3 марки на рік [109, арк. 262]. Проте селяни не поспішали виконувати даний наказ. Наприклад, за мешканцями «трудової громади» № 24 с. Качуровка за 1942 рік залишився борг у розмірі 93 марки через несплату податку за утримання 31 собаки [124, арк. 49]. На нашу думку, селяни ігнорували сплату даного податку у зв'язку з тим, що окупаційна влада на законодавчому рівні не прописала норми покарання за невиконання даної постанови. А у випадку наявності покарання, господар завжди міг позбутися цієї тварини, враховуючи те, що собака не становив ніякої цінності порівнянно з тією ж коровою, яка була справжньою годувальницею та рятівницею людських життів у часи лихоліть.

Непосильним тягарем для сільського населення була й плата за землю громади, яка встановлювалася у розмірі 5 марок за один гектар землі і, яку селяни вимушені були платити з власної кишені [27, арк. 4]. Мешканці «трудової громади» № 2 с. Веселого були зобов'язані сплатити земельний податок на суму 1 580 марок. Цей податок мали сплачувати пропорційно від отриманої продукції з трудової громади. Сплаті податку підлягали навіть ті, хто ніде не працював, однак мешкав на території громади [33, арк. 44]. Ті ж, хто не мав можливості сплатити податок у грошовому еквіваленті, зобов'язувалися виплатити його у вигляді натурального податку – зерновими культурами: кукурудзою, вівсом, ячменем або пшеницею [24, арк. 18]. Від сплати податку на землю звільнялися лише сім'ї, у яких не було працездатних членів або інваліди, люди похилого віку, чоловіки віком від 60 років та жінки віком понад 50 років і більше. У господарствах, голова родини (батько або матір), який працював в установах або на підприємствах –

оподаткуванню, як працездатне населення, не підлягав. Натомість, інші члени родини, що працювали у «трудо́вій громаді», до оподаткування включалися в обов'язковому порядку. Земельному оподаткуванню не підлягали особи, які мали патент: торговці та ремісники. Механізм нарахування земельного податку відбувався за таким принципом: загальна сума податку ділилася на кількість усіх працездатних, отримана сума відповідно множилась на кількість працездатних в одному окремому господарстві. Таким чином, виходила загальна норма податку, яку мало сплатити одне господарство. Наприклад $\left(\frac{3300}{165}\right) \times 3 = 60 \text{ RKKS}$: де 3 300 – загальна сума податку, 165 – кількість працездатних членів громади, 3 – кількість працездатних в одному господарстві та 60 RKKS – сума податку, яку мало сплатити селянське господарство [33, арк. 103].

Крім перерахованих вище різноманітних натуральних податків, румунська адміністрація зобов'язала сільське населення також здавати птицю, молоко, м'ясо на потреби армії. На нашу думку, було декілька причин проведення такої політики. Зокрема, чиновники губернаторства, вислуговуючись перед вищим керівництвом Румунії, не мало бажання псувати загальної картини виконання поставок сільськогосподарської продукції, тому й вирішило перекласти на плечі населення ще й обов'язок забезпечення необхідною продукцією окупаційні війська. Ще однією причиною могло бути те, що влада зі свого боку через економічну виснаженість відповідних територій не мала змоги забезпечити виконання поставок необхідної сільськогосподарської продукції для потреб військових, тому й вирішила скинути цей клопіт на селян. Так, на основі наказу Мостовської претури за № 928 від 17 березня 1943 р. «трудова громада» № 3 Градовської сільської управи на потреби армії здала 35 гусей [34, арк. 22]. А «трудова громада» № 88 за розпорядженням Кривозерської претури виділила

на потреби армії 10 га люцерни, яку сама ж була зобов'язана скосити [44, арк. 28].

Загальну картину щодо вилучення сільськогосподарської продукції у межах території «Трансністрії» подає звіт колишнього старости «трудової громади» № 131 с. Софіївки пана Нагайця. Згідно із цим звітом виконання державних поставок відбувалося вкрай слабо: «Збір орендної платні натуральної частини за присадибні ділянки не відбувався взагалі. Надходження курей та яєць, як для армії, так і в рамках державних закупівель 1942 р. взагалі було припинено. Незважаючи на неодноразові розпорядження сільської управи щодо подання щосуботніх звітів про збір сільськогосподарської продукції – взагалі не виконувався.

Виконання плану зі здачі молока станом на 1942 і 1943 роки здійснювалося в доволі повільному темпі. Станом на 1 січня 1943 р. громада недовиконала план здачі молока в розмірі 6 843 літри. А разом із нарахованим планом поставок молока на 1943 р. громада зобов'язувалася здати 52 078 літрів.

Надходження за шкільним збором додаткових 15 марок – ніяке. Траплялися випадки, що деякі господарства навіть і не знали, що їм необхідно вносити ці гроші в касу сільської управи.

Тому районною управою було серйозно рекомендовано прийнятися за виконання збору податків як грошових, так і натуральних [153, арк. 40].

Випадки невиконання окупантських планів здач сільськогосподарської продукції були непоодинокими. Інформація старости громади № 186 с. Агофієвка Любашівського району свідчить про те, що п'ятимісячний план здачі молока було виконано лише на 16 % і, відповідно, повністю зірвано. Місцеві чиновники, передовсім – староста та завідувач сепараторного пункту, зобов'язувалися виявити усіх боржників та попередити їх про обов'язкове виконання здачі молока у термін до 1 червня 1942 року. У випадку ж невиконання цього розпорядження, їхніх корів

конфіскували та передавали до громади. До того, для збору молочної продукції старостам рекомендувалося конфіскувати всю молочну тару, а у випадку нестачі – організувати прийом молока у чисті дерев'яні діжки. Збір молока проводився двічі-тричі на день. Старости зобов'язувалися до 24 травня 1942 р. надіслати у письмовій формі звіти про виконання молокопоставок. Обсяги молока, що поставлялися з кожної громади, були різними, залежно від чисельності поголів'я худоби, працьовитості сільського господаря та його відповідальності перед загрозою покарання з боку окупаційної або місцевої адміністрації. Кількість молока, яке збиралося від однієї корови, становила від 300 до 360 літрів. Так, члени «трудової громади» с. Агофієвка повинні були здати усе молоко, надоєне від корів громади крім того, що йшло на годування телят [35, арк. 30].

За наказом претора Березівського повіту передбачалося покарання власників корів. Селяни які отримали книжки на здачу молока губернаторству та без поважних на те причин не виконували плану поставок, вони були змушені сплатити штраф в розмірі 30 марок за одну корову. У випадку невиконання молокопоставок до кінця червня 1942 р. у людей корів конфіскували.

Виконання збору штрафів лягало на плечі старост сіл та місцеву жандармерію, а стягнутий штраф потрібно було внести в касу претури. Сама ж сільська адміністрація заохочувалась таким чином: залишала на свої потреби 10 % від зібраної суми [33, арк. 161].

Однак, незважаючи на усні попередження, встановлення штрафів та постійні погрози представників окупаційної влади про реквізиції корів, мешканці все одно невчасно або й взагалі не виконували норми здачі молока для сепараторних станцій та на потреби румунської армії. Як свідчать джерельні дані, населення не поспішало виконувати вказівки щодо здачі молока не тільки в окремих населених пунктах, а й у межах усїєї території «Трансністрії». Проте слід зазначити те, що розуміючи й без того вкрай

злиденне життя трансністрійського селянина, систематичні реквізиції сільськогосподарської продукції, часте невдоволення селянами окупаційною політикою тощо румунська адміністрація не вдавалася до крайніх заходів. Автор не знайшов документальних підтверджень, які б засвідчували факти реквізиції корів як покарання за невиконання румунських розпоряджень.

Не менш прискіпливого ставлення окупаційна адміністрація вимагала від місцевих органів щодо садівництва та виноградарства. Ця галузь сільського господарства в регіоні у довоєнні роки розвивалась доволі ефективно, оскільки сталінські експропріативні методи, що застосовувалися у 20-30-х рр. до зерновиробляючих господарств, пройшли майже повз неї. Завдяки позитивним зрушенням у розвитку садівництва і виноградарства, лише в Одеській області станом на 1941 рік під садами та ягідниками було зайнято 25°288 га, а загальна площа виноградників складала 34°456 га [249, арк. 2]. Наявність значних площ фруктових насаджень дала можливість окупантам розробити та втілити в життя ряд постанов та наказів, спрямованих на їх оподаткування. Ці земельні фонди піддавались натуральному і грошовому фіскальному збору. Селяни, які мали в індивідуальному користуванні городи та виноградники, мали сплачувати податок у розмірі 250 рублів (так в документі) із одного гектара, а за городи зі штучним зрошенням – 500 рублів. Ті ж господарства, де для обробітку землі використовували машини, були зобов'язані механізовану роботу оплачувати виключно готівкою. Виконавчій владі на місцях рекомендувалося неодмінно приступити до обкладення податками приватних садів, городів та виноградників, проте присадибні ділянки не оподатковувались.

Значно меншими сумами оподатковувалися сади і виноградні плантації, що належали колгоспам та перейшли у власність сільських громад.

Не підлягали оподаткуванню молоді саджанці та фруктові дерева, які давали незначний врожай. Так, молоді виноградники оподатковувалися лише після чотирьох років, кісточкові фруктові дерева (слива, черешня, вишня,

абрикоси, персики) – через п'ять років, а яблуневі, грушеві та горіхові насадження – через сім. Окремий податок встановлювався на фруктові розсадники – він становив 750 рублів із гектара [50, арк. 12].

Згодом постановою № 18 від 1942 р. грошовий податок румуни замінили натуральними поставками. На нашу думку, причиною заміни грошових стягнень на натуральні, стала постійно зростаюча потреба як румунської армії, так і керівництва королівства в уже готовій вирощеній сільськогосподарській продукції, яка в умовах війни почала цінуватися значно вище, ніж готівка. Так, згідно із цією постановою: із незрошуваних городів, на яких вирощували овочі та різноманітну зелень, селяни сплачували 25 RKKS або із цього розрахунку – 1 000 кг капусти, або 250 кг цибулі чи стільки ж моркви.

Земельні наділи, які зрошувались, підлягали у 2 рази більшому оподаткуванню. Відповідно було встановлено й такі норми натурального оподаткування – 2000 кг капусти або 500 кг цибулі чи моркви. Податковий збір із садів, який становив 50 RKKS з одного гектара у натуральному вигляді, знімався в розмірі – 200 кг яблук осінніх сортів або 250 кг слив.

Особливої уваги румунська адміністрація приділила оподаткуванню виноградарства як у особистій власності, так і в колективній. Чітка градація у натуральній оплаті залежала від сорту винограду. Так, за виноградники, грошова плата з яких становила 50 RKKS, натуральний податок було встановлено в розмірі 350 кг винограду з гектара для гібридних сортів і 200 кг – із благородних сортів. Такі норми оподаткування встановлювались тільки у випадку, якщо адміністрація господарства не видавала мідного купоросу. Для тих господарств, які були забезпечені хімічними речовинами, норми натурального податку становили 500 кг.

Разом із тим, залежно від врожайності, застосовувались і різні розміри податку: 400 кг винограду отримувалось від господарства, якщо врожай становив 1 тонну з га, 600 кг – за врожайності 1 500 кг, 800 кг – при врожаї

2 000 кг, 1 300 кг – при зборі врожаю 3000 кг та 1 500 кг – при врожаї понад 3 тонни з гектара.

Зазначені норми податків встановлювались саме до тих садів та виноградників, які знаходилися у межах населених пунктів та належали приватним особам. Окупанти крім натурального податку не брали більше нічого. Решту врожаю, згідно із розпорядженням, господар міг використовувати на власний розсуд [109, арк. 138]. Певною мірою, такий стан речей, за сприятливих погодних умов давав можливість господарям зібраного врожаю реалізувати його на базарах. В умовах скрути це була хоч і невелика стаття прибутку селянина, але все ж полегшувала спосіб його виживання.

Податкова політика загарбників було спрямована на своєрідну систему розподілу зібраного врожаю садових та виноградних культур. Врожай фруктів, наприклад, розподілявся за таким принципом: 50 % здавалося на потреби губернаторства, решта – 50 % – залишалась громаді. Водночас, навіть маючи у своєму розпорядженні половину врожаю, селяни не були його справжніми власниками, адже із цих 50 %, 25 % необхідно було продати губернаторству за встановленими адміністрацією агрокультури цінами і тільки залишки мали право реалізовувати на власний розсуд. Торгівля продукцією сільського господарства, так званим залишком, дозволялась за однієї умови – якщо були виконані перераховані вище норми здачі.

Господарства, які володіли виноградними плантаціями, підпадали під застосування спеціальних статей із приводу розподілу врожаю. Так, господарства, які вирощували виноград європейських сортів, адміністрація губернаторства зобов'язала віддавати 70 % врожаю, а решта залишалася громаді. Врожаї, зібрані з гібридних сортів винограду, у розмірі 75 % здавалися окупаційній владі, а 25 % – залишалися селянам [156, арк. 38, 70].

По-іншому оподатковувались господарства, які орендували виноградники. 30 % врожаю, зібраного з винограднику, європейських сортів,

передавались на користь окупантів, а з гібридних – збір становив 40 % продукції.

Дирекцією агрокультури, садів та виноградарства визначалась і кількість споживання населенням винограду у свіжому вигляді. Зокрема, норми вживання столового винограду було визначено у межах 10 % від врожаю, що належав громаді, орендарю або власнику. Решту винограду реквізували на потреби адміністрації губернаторства за встановленою окупаційною владою ціною.

Фактично вся сільськогосподарська продукція, що збиралася на території «Трансністрії» у вигляді натуральних податків, відправлялася першочергово на забезпечення військових потреб Румунії та її союзників.

За даними дослідника С. Гратинича з губернаторства «Трансністрія» до Румунії з 10 вересня до 1 листопада 1942 р. було відправлено 32 956 вагонів зерна та майже 13 тисяч вагонів продовольчих товарів [386, с. 51].

Історик І. Левіт наводить такі дані, згідно з якими станом на 1 січня 1943 року з території «Трансністрії» до Румунії було відправлено 16 169 вагонів зерна, 2 399 вагонів овочевих культур, 30 362 голів худоби, 3611,1 вагонів фуражу на загальну суму 6,1 млрд. лей. На харчування румунської армії: зерна – 21 450 вагонів, овочів – 14 106 вагонів, продовольства – 1 873,7 вагонів, фуражу – 41 123 вагонів, худоби – 172 283 голови, птиці – 519 937 голів на загальну суму 12,3 млрд. лей [322, с. 306].

Маючи економічні зобов'язання перед своїми союзниками, на потреби німецької армії станом на 1 січня 1943 р. було відвантажено зерна 9 017 вагонів, овочів – 6 250 вагонів, худоби – 93 174 голів, птиці – 211 072 голів тощо на загальну суму 5,6 млрд. лей.

Італійська армія отримала 15 935 голів худоби, 53 260 голів птиці, загальна сума поставок склала 607,2 млн. лей. [422, с. 306].

У період з 1 вересня до 20 листопада 1943 р., згідно зі звітом губернатора «Трансністрії» Г. Алексяну, було вивезено до королівства

11 051,5 вагонів зерна, 2 381,5 вагонів продовольчих товарів; для румунської армії передано 8 238,2 вагонів зерна. За неповними даними з 4 листопада до 9 грудня того ж року з «Трансністрії» було вивезено 136,1 тис. голів різного виду тварин, 7 721 вагонів селекційного насіння [423, с. 195, 201].

Згідно із повідомленням румунського генерального штабу в губернаторство «Трансністрія» про вивіз продовольства та майна із «Трансністрії» в період з 1 листопада до 14 грудня 1943 р., до Румунії було відправлено: вершкового масла – 3 вагони, цукру – 154 вагони, зернових (пшениця, жито, ячмінь, овес та кукурудза) – 1 204 вагони (кожен вагон містив по 10 тонн) та 173 870 голів тварин (корів, овець, свиней птиці та кролів) [335, с. 70-71].

Український дослідник О. Перехрест вважає, що на початок 1944 р. румунські окупанти із «Трансністрії» до королівства вивезли 10 154 вагонів різних вантажів, переважно із продовольством, та 217 тис. голів великої рогатої худоби та декілька десятків тисяч іншої худоби [482, с. 64].

На наш погляд, цілком слушною є думка дослідника І. Левіта, згідно із якою не можна скласти точної картини щодо реквізованої продукції, оскільки провізія реквізовувалася військовими частинами, які не давали звіту місцевим органам влади, особливо в перші місяці окупації. Не було також і повного звіту з тієї причини, що союзники у своїх взаємних розрахунках намагалися приховати один від одного, що саме і в якій кількості ними було реквізовано та вивезено за межі губернаторства [422, с. 305].

Ще більше запитань викликають результати діяльності «Надзвичайної Державної комісії зі встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх поплічників». У висновках комісії на прикладі Одеської області простежується стан сільського господарства після звільнення цих земель від німецько-румунських загарбників. Так, за час окупації ця галузь господарства втратила значну кількість тяглової худоби: волів – 31 561, меринів (кастрованих жеребців) – 65 685 голів, тобто живий

інвентар, який на той час використовувався у сільському господарстві як основна тяглова сила, без якої не могли обійтися не тільки колгоспи та радгоспи, а й пересічні мешканці села. За час румунсько-німецького панування з колгоспів тільки Одеської області було реквізовано понад 82 тис. корів, понад 58 тис. – свиноматок, молодняка свиней – більше 200 тис., молодняка коней – 58 864, кобил – 69 601, вівцематок – 23 6371. Дані втрати вивели нанівець майже усю галузь сільського господарства. Війною також було завдано значної шкоди птахівництву та бджолярству області. Так було реквізовано 128 5418 – курей, 191 280 – гусей та качок, бджолиних сімей – 53 466 [249, арк. 1-2, арк. 11-12, арк. 16-17].

На нашу думку, висновки, зроблені членами «Надзвичайної Державної комісії щодо встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їх поплічників» є досить неточними та певною мірою необґрунтованими, оскільки представники даної комісії використали принцип «переможців не судять» та «війна все спише». Під час складання актів про нанесені збитки, члени комісії із самого початку пішли шляхом порівняння стану сільського господарства до 22 червня 1941 р. та, що з ним відбулося після звільнення території південно-західної України від окупантів у квітні 1944 року. Комісія цілком свідомо відкинула такі факти, як загальну кількість худоби та інших видів сільськогосподарської продукції, які встигла евакуювати радянська влада до моменту загарбання ворогом цих територій. Також представники комісії не врахували той факт, що місцеві ділки в особі керівництва колгоспів після відступу окупантів могли привласнити значну частину колгоспного майна, списавши все на німецько-румунських загарбників. Слід також не забувати і про керівництво Червоної армії, представники якої також проводили реквізиції сільськогосподарської продукцію для власних потреб.

Отже, здійснюючи адміністрування на землях межиріччя Південного Бугу і Дністра, румунська адміністрація розглядала їх передусім, як території

з необмеженими сільськогосподарськими ресурсами, які можна було безкарно експлуатувати та грабувати. Із усіх підкупаційних соціальних верств найбільше в даній ситуації страждало сільське населення, руками якого загарбники мали намір якомога ефективніше організувати збір та викачування сільськогосподарської продукції. На плечі саме цієї категорії працівників аграрного сектору лягли основні натуральні податки, які вони мали виконувати. Окрім натурального визиску, румунська окупаційна влада обкладала селян грошовою рентою за землю, за наявні в них виноградники та сади. Така варварська політика ставила у вкрай важке становище сільське населення, прирікаючи його на зубожіле існування.

2.3. Оплата праці

На початку воєнної кампанії румунська пропаганда підкреслювала, що створена Й. Сталіним колгоспна система є неприйнятною й буде одразу ж зруйнована встановленою адміністрацією, а селянство перейде до вільного господарювання на власній землі.

Першим кроком нової влади задля забезпечення виконання поставленої мети стає оприлюднення наказу № 56 губернатора «Трансністрії» Г. Алексяну від 18 березня 1942 р., який регламентував, що праця, відповідно до аграрного порядку, залишається обов'язковою на усій території губернаторства. Усе працездатне населення – чоловіки, жінки та діти – було залучено в організацію громадської праці та зобов'язувалися працювати на основі встановлених владою норм та планів.

Ті представники населення, які відмовлялися виконувати настанови цього наказу, підлягали низці покарань, які мали відповідну градацію: за відмову працювати у визначених умовах відправляли до трудового табору терміном до 2-х років; ті, хто перешкоджав організації праці, нищили повністю або частково різного роду інвентар та обладнання, робили його непридатним для використання – підлягали тюремному ув'язненню терміном

від 1 до 3 років. Водночас, у випадку провокування до злочинних дій інших, підбурювачам загрожувало позбавлення волі на 3 роки; від 3 до 10 років могли отримати працівники за заклики до непокори, ухилення від обов'язкової праці та ворожих дій проти влади; мешканцям, які здійснювали насилля або погрози відносно до влади з метою перешкоджання трудової діяльності тощо – загрожувало ув'язнення терміном від 5 до 20 років [27, арк. 12].

Через декілька днів керівництво видає нову постанову, в якій з 20 березня 1942 р. у губернаторстві «Трансністрія» було запроваджено обов'язкову трудову повинність для всіх жителів віком від 16 до 60 років, що стало ще одним тягарем для населення окупованого краю. Щодо його долі, зазначалось, що мешканці «будуть по черзі використані на різних роботах військового характеру, на роботах для установ і підприємств громадських і приватних, а також на сільськогосподарських роботах термінового характеру. Звільнялися від трудової повинності лише ті, хто працював у громадських закладах або у приватних підприємствах, учні та студенти на період занять, особи вільних професій, комерсанти та підприємці, які мали дозвіл; хворі, вагітні, (терміном від 5 місяців); жінки з дітьми до 5 років та жінки, які мали більше 3 дітей до 10 років. За неявку на роботу населення каралось позбавленням волі у таборі від одного місяця до одного року та штрафом від 50 до 300 марок [35, арк. 14; 348, с. 193].

На нашу думку, наявність зазначених постанов свідчить про те, що адміністрація губернаторства «Трансністрія» такими жорсткими заходами робила спробу унеможливити зрив вдалого проведення весняно-посівної кампанії, реалізувати яку було неможливо без використання робочих рук сільських трудівників. Сільські мешканці, не маючи іншого виходу, змушені були працювати на ворога, чудово розуміючи, що відмова або саботаж призведе до неодмінного ув'язнення, що негативно вплине на погіршення й до того складного матеріального становища їхніх родин.

Для вчасного виконання сільськогосподарських робіт у період весняно-літніх польових та господарських робіт все працездатне населення зобов'язувалось стати до роботи о п'ятій годині ранку. Закінчувався робочий день о восьмій годині вечора, обідня перерва тривала з 12:00 до 13:00 години. Старости «трудових громад», бригадири, а також дільничні агрономи зобов'язувалися закріпити за кожним працездатним норми виконання робіт [18, арк. 108].

Румунською адміністрацією було збережено й радянську форму оплати праці – «трудодень», який обраховувався за виконання різних категорій праці. Останні розподілялися відповідно до складності на дев'ять – від найпростішої праці: скошування, прибирання, догляд за худобою, до найскладнішої – дев'ятої категорії, наприклад, праця тракториста, без якого неможливі сільськогосподарські операції. Цей залишковий принцип оплати праці сільських працівників передбачав встановлення вартості одного трудодня наприкінці сільськогосподарського року, коли була визначена сума продуктів і грошей, що залишилися після наступного розподілу. Так, 20 % мало йти на закладання насінневого фонду, частину повинні були здавати до кормового фонду тварин, які належали громаді, а 10 % зібраного урожаю – спрямовувалось на утримання адміністрації громади, і лише 1 % на утримання інвалідів та сиріт віком до п'ятнадцяти років.

Обов'язковою була оплата за користування технікою машинно-тракторних станцій (МТС), незалежно від того, чи було виконано технічні роботи повністю, чи частково, навіть тоді, коли господарства взагалі не користувалися послугами МТС через неврожай, шкідників, стихійне лихо тощо. Після такого розподілу залишок розподілявся порівну між адміністрацією губернаторства та усіма членами громади [50, арк. 13]. Тільки після виконання усіх вищезазначених зобов'язань рештки зібраного урожаю ділилися відповідно до кількості відпрацьованих трудоднів членів громади.

Нарахування трудоднів відбувалось упродовж усього року наприкінці кожного місяця. Наприклад, селянину Колосу Василю (вид діяльності встановити не вдалося) з «трудової общини» с. Маяки Біляївського району за період (з квітня по листопад 1942 р.) нарахували 192,25 трудодні. Помісячно ця картина виглядає таким чином: за квітень – 15,40 трудодня; травень – 45,40; червень – 20,20; липень – 26; серпень – 15,25; вересень – 20,50; жовтень – 12,50; листопад – 37 [86, арк. 7-8]. Більшу частину трудоднів, як свідчать цифри, було нараховано саме в теплі місяці року, а саме в період заготівлі кормів для тварин на зиму, робота в полі (прополювання та просапування городніх та польових культур) та під час збирання урожаю. У зимові місяці цей же селянин не брав участі в трудовій діяльності громади, а відтак за цей проміжок часу йому не нараховувались трудодні.

Яким саме чином спрацьовував механізм виплат за трудодні ілюструє схема розподілу продуктів на отримані трудодні серед селян господарства № 4 с. Гандрабури. Так, за 9 місяців 1941 року за свою тяжку працю вони заробили та отримали за один трудодень 2 кг пшениці, 200 г соняшнику, 1 кг картоплі та 2 кг кукурудзи. Селянин цієї ж «трудової общини» Будигай П. отримав за 167 зароблених трудоднів 334 кг пшениці, 57 кг соняшнику, 167 кг картоплі та 334 кг кукурудзи. Інший селянин цієї ж громади Коротнян М. за 328 трудоднів отримав відповідно 656 кг пшениці, 112 кг соняшнику, 328 кг картоплі та 656 кг кукурудзи. Селянинові Затиці Ф. було нараховано лише 20 трудоднів, а, відтак, він отримав відповідно 40 кг пшениці, 4 кг соняшнику, 20 кг картоплі та 40 кг кукурудзи [67, арк. 40-43, арк. 352]. Пізніше, за останні місяці 1941 р. (жовтень, листопад та грудень) селянам громади за трудодень нарахували ще по 300 г соняшнику. Уже згадуваному селянину Будигаю П. за цей проміжок часу було зараховано 35 трудоднів, Коротняну М. – майже удвічі більше, а Затиці Ф. – 16,5 трудоднів [67, арк. 464-466]. Високі нарахування на зароблені трудодні пояснюються тим, що окупаційна адміністрація на перших порах свого правління намагалася

заручитися лояльністю з боку місцевого населення, показуючи, що вона значно краще піклується про сільських працівників аніж попередня, радянська. Для порівняння у 1941 р., румунські окупанти трансністрійському селянину на один зароблений трудовдень видавала 5,5 кг усіх видів сільськогосподарських культур [67, арк. 40-43, арк. 352, арк. 464-466]. При радянській владі у 1937 році переважна більшість селян на один трудовдень отримували від 500 г до 2 кг усіх видів сільсьгоспкультур разом узятих [503, с. 259].

1942 року селяни зазначеного села вже отримували на трудовні таку кількість зерна: Затика М. за 715 трудовнів отримав 357,5 кг ячменю, 550 кг соняшнику та 20 кг квасолі, Іщенко І. – за 100 трудовнів отримав 50 кг ячменю, 77 кг соняшнику та 3 кг квасолі [68, арк. 52]. Тобто, на один зароблений трудовдень припадало 500 г ячменю, 770 г соняшнику та 20 г квасолі. Порівняльний аналіз свідчить, що виплати натуральними продуктами за 1 трудовдень, 1942 р. в тому ж селі було зменшено у чотири рази за деякими показникам (наприклад, ячменю та кукурудзи). На нашу думку, причиною кардинального зменшення оплати трудовнів стала зростаюча потреба в готовій сільськогосподарській продукції для внутрішніх потреб Румунського Королівства.

Трудівникам с. Стрюкове Голтянського повіту на один зароблений трудовдень у 1941 році видавали по 1 кг винограду впродовж періоду збирання цієї продукції. Селяни могли використати виноград як на власні потреби, так продати румунським закупникам [80, арк.7].

Загалом, упродовж усього періоду окупації загарбниками було встановлено наступні фіксовані норми оплати трудовдня, які діяли на території всього регіону: 340 г – ячменю, 200 г - соняшнику, 170 г – кукурудзи, 40 г – квасолі та 100 г – проса. Так, член трудової общини села Байтали Антонов В. станом на 1943 рік за 254 трудовні отримав 86,5 кг ячменю; 25,5 кг проса; 10,5 кг квасолі та 51 кг соняшнику; Осадчий П. – 277

трудоднів отримав 94 кг ячменю; 28 кг проса; 11,5 кг квасолі; 56 кг соняшнику [61, арк. 3].

Така мізерна натуральна оплата праці ставила селянина, який перебував на окупованій території, у вкрай складні умови виживання. Адже у пересічного селянина була родина, яку необхідно було годувати. Водночас, слід враховувати наявність домашнього господарства селян, без якого важко було вижити і на яке також потрібно було виділяти певну кількість отриманого зерна. Разом із тим, обкладений безліччю натуральних та грошових податків, селянин вимушений був сплачувати їх під страхом покарання за рахунок отриманих продуктів на нараховані трудодні.

Ілюстрованим є факт про те, що на утримання одного коня упродовж 6 місяців на період польових робіт щоденно виділялось: 1 кг кукурудзи та 1 кг ячменю [109, арк. 138]. Певною мірою, окупаційна адміністрація, тобто румунська влада, деякою мірою турбувалася скоріше про тяглову худобу, як основну робочу силу, більше, ніж про сільського працівника та його родину.

На прикладі трудових громад с. Байтали та с. Гандрабури можна простежити цікаву закономірність: залежно від того, яку посаду у трудовій громаді займав той чи інший місцевий чиновник чи пристосуванець, прямо пропорційно залежало й нарахування їм трудоднів. Так, наприкінці 1943 р. голові «трудої громади» № 4 с. Байтали Домбровану В. упродовж року було зараховано 825 трудоднів [68, арк.52]. Жителям с. Гандрабури Ананівського повіту Мазуру І. було нараховано – 601 трудодень, Мазуряну К. – 672, Керусвару – 744 [66, арк.2]. Селянам с. Бобрик II Любашівського району Тодошенкові І. зараховано – 708 трудоднів, Говаченко А. – 641 трудодень [146, арк.135]. Зважаючи на те, що цим людям було зараховано таку велику кількість трудоднів, можна зробити висновок, що вони були керівниками місцевої адміністрації.

Наявність завищеної кількості трудоднів у зазначених осіб викликало жвавий інтерес в окупаційній адміністрації, адже ніхто не контролював і не

міг простежити, яку саме роботу ними було виконано й чи не займалася адміністрація громад приписами на свою користь. Адміністрація губернаторства намагалася взяти під контроль керівний апарат громади, а особливо низову ланку управлінців – бригадирів громад. Зокрема, для протидії різноманітним фальсифікаціям та дописуванням трудовнів на власну користь було видано наказ від 29 липня 1942 року, який зобов'язував усіх бригадирів польових бригад працювати нарівні зі всіма членами бригади. Ті, які не працювали до першого серпня у бригаді, могли нараховувати собі не більше 20 трудовнів, а після 1 серпня бригадирам за ведення обліку у бригаді нараховувалося лише 7 трудовнів. Нарахування трудовнів для цієї категорії керівників відбувалося на основі реально виконаних робіт. Старости трудової общини повинні були за цим слідкувати [103, арк.19].

Доволі складно простежити і реконструювати методику формування нарахувань за трудовнями для різних категорій сільських працівників, оскільки у джерелах трапляється дуже бідна інформація про посади, які вони займали. У нашому розпорядженні маємо документ, який дозволяє відтворити норми виробітку сільськогосподарської праці у її видах специфіці тощо, та позначення трудовнів за виконану роботу. Так, весняний обробіток землі упорядковувався у квітні 1942 р. таким чином – за оранку 1 га землі нараховувався один трудовдень, за волочіння 1 га – 0.20 трудовдня [102, арк.5].

Згідно з іншим документом 1,7 трудовні нараховували за копання 20 ям на відстані 1.5 метри одна від одної; 1 трудовдень за посадку 30 шт дерев; 1 трудовдень за полив дерев; 1 трудовдень за обкопування дерев на один штик 100 шт; за обприскування дерев ручним оприскувачем одного гектара саду – один трудовдень; за обв'язування дерев очеретом на ділянці розміром один га – 1 трудовдень. Підрізання виноградних кущів 200 шт. – 1 трудовдень; один трудовдень нараховували за підв'язування 1 500 кущів; 1,3 трудовні записували трудовнику за кожних 30 центнерів зібраного винограду при

умові високого врожаю цього плоду. Нарахування трудоднів відбувалося за виконання різноманітних сільськогосподарських робіт від оброблення землі (оранка, культивування, волочіння) до відбору зерна на посів та проведення дезінфекції складських приміщень.

Значну увагу адміністрація «Трансністрії» приділяла селянам, чия праця безпосередньо була пов'язана з доглядом та розвитком тваринницької галузі сільського господарства. Маючи у розпорядженні архівні документи а саме розпорядження Ананьївської префектури від 2 серпня 1943 р. за № 1651 та «норм нарахування трудоднів за виконану роботу», спробуємо відтворити загальну картину нарахування трудоднів для сільських трудівників, чия праця була безпосередньо пов'язана із доглядом того чи іншого виду тварин.

Враховуючи те, що основною тягловою силою, яка використовувалася у сільському господарстві на різноманітних роботах, були коні, для селян, які доглядали за цими тваринами, було розроблено наступні норми нарахування трудоднів. Так, згідно із розпорядженням префектури за № 1651, селянинові, який доглядав за кіньми, нараховувалося 365 трудоднів на рік, але тільки у тому випадку, якщо тварини не були розподілені між бригадами та утримувалися в загальній конюшні. А за кожним конюхом повинно було бути закріплено не менше, ніж 12 голів коней [103, арк. 6]. Румунські окупанти впроваджували й систему заохочень, що мало на меті стимулювати ефективність праці трудівників, які доглядали худобу. Так, для стимулювання роботи селян, які доглядали за кіньми, окупаційною владою було впроваджено додаткові нарахування трудоднів за виконання таких обов'язків: у разі отримання від цих тварин здорового потомства, селянинові нараховували додаткових 5 трудоднів за кожне лоша; 23 трудодні давали за виконання повного плану приплоду. За вдале осіменіння однієї конематки трудівнику нараховували три трудодні. Старшому конюху за керівництво додатково зараховували 10-15 трудоднів.

Чиновниками губернаторства також було розроблено систему нарахування трудоднів працівникам громад, які доглядали за великою рогатою худобою і від яких фактично залежало надходження тваринницької продукції для потреб окупантів. Так, 37 трудоднів на місяць зараховували трудівникам, які обслуговували 12-14 корів. Доярки також могли розраховувати заробити додаткові трудодні за виконання таких вимог: п'ять трудоднів записували за підготовку корови до отелення; селянинові, який підготував до отелення корову первістку, зараховували сім трудоднів; три трудодні – за вигодовування двадцятиденного здорового теляти, чотири трудодні – за тільну корову та 10 трудоднів за відсутність у групі ялових тварин [103, арк. 6].

За скотарем-пастухом закріплювалося від 30 голів ВРХ, за кожних 100 літрів надоєного молока йому додатково зараховували 0,5 трудоднів. По одному трудодню записували за кожну тільну корову, а за відсутність ялівок серед закріпленої за ним групи додавали ще 20 трудоднів. Чотири трудодні щомісяця скотарю зараховували за догляд трьох бугаїв. Скотарю, в обов'язки якого входило догляд та відгодівля ВРХ, записували один трудодень за кожних 10 кг приросту живої ваги в закріпленій групі, а при наявності відгодованого (жирного) поголів'я додатково записували п'ять трудоднів та три трудодні за тварин середньої вгодованості. За скотарем-бригадиром закріплювалася група кількістю 20 голів ВРХ, доглядаючи яку він отримував аналогічні норми трудоднів, як і підзвітні йому скотарі. Як надбавку за керівництво, йому щомісяця додатково записували 10 трудоднів, та додаткових 1,2 трудодні нараховували у випадку, якщо кількість тварин була більшою від зазначеної норми [103, арк. 6].

Свинарю за обслуговування та догляд 10 свиноматок із приплодом поросят, які досягли чотирьохмісячного віку щоденно нараховували – 1,5 трудодні. При умові наявності при свиноматці 10 поросят двомісячного віку, які перебували в задовільному стані, свинар, як заохочення до праці, мав

право безкоштовно отримати по одному поростові від кожної свиноматки. Крім цього, за здорове порося вагою до 15 кг трудівникові нараховувалося 2,5 трудодні, а у випадках наявності тварин вагою понад 15 кг записували 4,5 трудодні. Свинаруям, за якими було закріплено так звані нагульні групи віком більше чотирьох місяців, передбачалося за кожний центнер приросту живої ваги зараховувати 10 трудоднів. Також за вирощену свиню вага якої була не менше 100 кг, записували додаткові п'ять трудоднів. Бригадиру при наявності поголів'я до 15 штук свиноматок, оплату праці зараховували як і решті свинаруів, а за керівництво – додатково 10 трудоднів щомісяця. У випадку наявності у бригаді понад 15 голів свиноматок, бригадиру довірявся обов'язок доглядати за кнуром; за кожну вдало проведену злучку йому в якості заохочення зараховували від 1,5 до 2 трудоднів понаднормово. При перевиконанні планових завдань наприкінці року свинаруям записували по 10 трудоднів кожному, у випадку ж неналежного виконання покладених обов'язків із цієї категорії працівників, навпаки, відраховували 10 трудоднів [103, арк. 6].

За чабаном закріплювалася отара від 70 до 100 овець, за догляд яких йому щомісяця записували 37 трудоднів. Залежно від якості настриженої вовни чабанам додатково за кожний кілограм зараховували від 0,3 до 0,5 трудоднів, за злучку вівцематки – 0,5 трудодні, за вдалий окіт вівці – 0,6 трудодні, по одному трудодню записували селянинові, якому вдалося виростити здорових ягнят до моменту їхнього відлучення від вівці, та вираховували по 1,5 трудодні, якщо ягня було кволим. Також чабану додатково записували 0,5 трудодні за кожне зарізане ягня на смужки.

Селянам, які обслуговували бджіл, також нараховували трудодні [103, арк. 6]. Так, один бджоляр мав доглядати за 40-50 бджолиними сім'ями. А бджоляр із помічником мали вже доглядати 80-100 бджолосімей, бджоляр та учень – 50-80 бджолосімей. Бджоляру щомісячно нараховувалося 10-15 трудоднів, за кожний зібраний кг меду – 0,6 трудодень. За кожний кілограм

воску – 2 трудодні, за один кг штучного воску записували 1 трудодень. Помічнику нараховували від 60-70 трудоднів, та учневі 40-45 трудоднів на рік. Загальне нарахування трудоднів відбувалося у випадку, якщо бджоляр виконував планові завдання. За перевиконання планового завдання бджоляр міг розраховувати на додаткові 15-20 трудоднів на рік [148, арк. 33].

Із наведеного вище ми бачимо, що для сільських трудівників, які безпосередньо виконували різноманітні роботи, пов'язані передусім із обробленням землі, нарахування трудоднів відбувалося за виконану ними роботу. В той же самий час для селян, які обслуговували тваринницьку галузь, було встановлено щомісячне нарахування фіксованої норми трудоднів, а також розроблене додаткове стимулювання за той чи інший вид роботи. Однак, слід зазначити, для цієї категорії робітників нарахування трудоднів відбувалося за умови, що вони мали доглядати за чітко встановленою кількістю тварин.

Суттєво відрізнялася оплата праці висококваліфікованих працівників – механізаторів та комбайнерів. На основі розпорядження Ананьївського повіту робота всіх трактористів оплачувалася трудоднями: 50 % – продуктами за рахунок громади, де працювали, і 50 % – грошима керівництвом МТС. Трактористи у бригадах працювали у дві зміни по 8 годин. Кожна зміна отримувала нарахування у трудоднях, розподіл яких залишався нарівні 1941 року. Щоправда, у зазначеному розпорядженні оговорювалося, що зміна, яка виконає роботу більше норми, буде додатково отримувати за кожний оброблений гектар три кілограми зерна [123, арк. 10].

Перш, ніж отримати зароблене, механізатори неодмінно мали надати наряд за підписом бригадира тракторної бригади, керівника та бухгалтера громади, у якому зазначалося, які роботи планувалось провести тим чи іншим трактором або комбайном, та які роботи реально були виконані. Всі підписи обов'язково мали бути закріплені печаткою примарії або громади

[17, арк. 7]. Тільки після надання такої довідки ця категорія механізаторів могла отримати плату за виконану ними роботу.

Так, механізатор Захаренко М. на комбайні «Комунар», обмолотивши 80 га озимої пшениці, 9 га ярової пшениці, 38 га ячменю, 77 га вівса, 46 га проса та 4 га віка (один з видів бобово-кормових рослин), отримав за виконану роботу винагороду у розмірі 187,5 кг пшениці озимої; 21,100 кг пшениці ярової; 144 кг ячменю; 369 кг вівса; 221 кг проса; 2,5 кг віка [123, арк. 32].

Трактористи Ковалівської МТС у період з 6 травня по 31 травня 1942 року в колгоспі імені Ворошилова («трудова громада» № 3 с. Ковалівка) виконали таку роботу з оранки землі: Дяченко О. на тракторі ХТЗ (Харківський тракторний завод) 14 виорав 55,2 га, за що, відповідно, йому було зараховано 73,73 трудові дні, а Безчасний І. на тракторі тієї ж марки виорав 92 га землі, йому, відповідно, було зараховано 94,49 трудові дні [14, арк. 9-12]. Із зазначеного вище ми бачимо, що ця категорія працівників мала значну перевагу над трудівниками сільських громад. Останнім, для того, щоб заробити аналогічну кількість трудових днів, потрібно було працювати понад два, а в деяких випадках, залежно від виконаних ними обов'язків, і три місяці, в той час, як трактористам достатньо було витратити всього 25 днів робочого часу.

Тракторист Дяковський С., обробляючи землі «трудової громади» № 2 міста Голта, за 1942 рік заробив 334,47 трудові дні та отримавши за них: ячменю – 188 кг, проса – 188 кг, кукурудзи в качанах – 236 кг та соняшнику – 100 кг. Його колезі Волошаненку В. за аналогічний рік адміністрація громади зарахувала 176,26 трудові дні, за які він отримав: ячменю – 105 кг, проса – 105 кг, кукурудзи в качанах – 134 кг та соняшнику – 53 кг [38, арк. 40]. Тобто за один трудовий день механізаторам було зараховано: ячменю – 562 г, проса – 562 г, кукурудзи в качанах – 705 г та соняшнику – 158 г. В той час, як свідчать

наведені раніше статистичні дані, селяни за аналогічний вироблений трудовдень отримували вдвічі меншу кількість зерна.

Керівництво «трудової громади» № 186 с. Агофієвка за один зароблений трудовдень за липень 1943 року механізаторам Врадіївської МТС нараховували в середньому по три кг пшениці. Так, Білецький І. за 64,31 трудодні отримав 202,93 кг пшениці, а Давиденко І. за 61,44 трудодні видали 184,32 кг пшениці [35, арк. 16]. Визначити загальну кількість трудоднів, які були нараховані працівникам даної МТС за 1943 рік у відповідній громаді нам не вдалося, оскільки в архівних справах відсутня будь-яка інформація, яка б могла пролити світло на вирішення даної проблеми. Вочевидь, керівництво відповідної громади через матеріальну скруту змогло дозволити найняти механізовану техніку лише на час збирання зернових культур, який припадає саме на липень. Тому, у звітах відсутня будь-яка інформація про подальшу роботу механізаторів у зазначеній громаді.

Окупаційна влада приділяла увагу боротьбі із гризунами на полях. Саме у період збирання врожаю на полях общин було покладено обов'язок здавати не менше 1 тис. шкурок ховрахів. Одна шкурка приймалася за ціною 25 пфенінгів [90, арк.20]. Через відсутність у претурах грошей пропонувалось за десяток зданих шкурок цих тварин нараховувати 1 трудовдень [94, арк.69].

Враховуючи те, що на території «Транснсістрії» перебувала значна кількість військовополонених, на утримання яких потрібно було витратити значну частину продуктів харчування, адміністрація губернаторства знайшла оригінальний вихід із відповідної ситуації, а саме, почала залучати цих людей до роботи в сільському господарстві. Сільські громади у свою чергу повинні були оплачувати працю військовополонених продуктами харчування. Наприклад, військовополоненим Андреєву Євгену, Савицькому Аркадію та Іванову Андрію тільки за червень було видано по 30 кг пшениці кожному [40, арк. 15]. На наш погляд, ще однією причиною, яка спонукала окупаційну владу на такі кроки, стала катастрофічна нестача необхідної

кількості робочих рук у сільському господарстві, які були необхідні для проведення успішної кампанії зі збирання сільськогосподарської продукції.

Постійною практикою чиновників губернаторства стало залучення трудівників сільських громад до обов'язкових робіт у державних фермах. У свою чергу, адміністрацію громади було зобов'язано забезпечувати цю категорію робітників продуктами харчування протягом всього часу їхнього перебування на фермах, а також нараховувати трудовні та в кінці року видавати для них сільськогосподарську продукцію із власних фондів. Наприклад, староста «трудої громади» № 2 м. Голта на харчування селянина Белинського цієї ж громади, який був відправлений працювати до Грушовської державної ферми, був зобов'язаний щомісяця відправляти такі продукти: ячмінного борошна – 10 кг, кукурудзяного борошна – 3 кг; 4 кг крупами пшона або квасолі; 1 кг рослинних або тваринних жирів, кормового буряка – 8 кг; цибулі – 1,5 кг та картоплі – 16 кг. Також адміністрація громади повинна була зазначеному трудівнику щомісячно зараховувати 25 трудовнів протягом всього часу його перебування на фермі. Натомість керівництво «державної ферми» у свою чергу було зобов'язане щомісяця відправляти до громади табель, де містилася інформація про виконані роботи даною особою [38, арк. 20]. На нашу думку, постійне залучення селян до робіт у так званих «державних фермах» мало досить негативне значення для сільських громад. Утримання таких працівників лягало на плечі членів трудових громад, які у свою чергу повинні були забезпечувати цих селян продуктами харчування за власний рахунок. Така політика адміністрації «Трансністрії» була черговою формою експлуатації сільського населення краю.

Таким чином, окупувавши південно-західні землі України, румунська влада забезпечила роботу сільськогосподарської галузі виданою постановою, яка примушувала все працездатне населення: (чоловіків, жінок та дітей), виконувати всі накази та постанови. У випадку відмови населенню

загрожували різноманітні покарання. Водночас румунське керівництво намагалося зберегти не тільки колгоспи, а також і створену сталінським керівництвом довоєнну систему оплати праці. Трудодень в умовах війни був найбільш дієвою формою розрахунку за селянську працю.

Разом із тим, оплата праці трудівників носила натуральний характер. Із селянами розраховувались тими видами сільськогосподарських продуктів, які вирощували громади. Для різних категорій сільських працівників було створено окремі норми нарахування трудоднів. Для селян, праця яких була пов'язана виключно з польовими та городніми роботами, нарахування трудоднів відбувалося за одними критеріями, для тих, хто забезпечував догляд за тваринами – були інші норми. Окремі норми нарахування трудоднів було упроваджено для працівників МТС та колгоспників, які обробляли землю за допомогою сільськогосподарської техніки.

Румунською адміністрацією робилися спроби впровадження певної системи заохочень селянам, які доглядали за худобою, та працівникам-механізаторам. Окупаційна адміністрація здійснювала контроль над трудовими бригадами через встановлення чітких норм нарахувань та через примус бригадирів працювати нарівні з усіма.

Отже, згідно з договором, підписаним 30 серпня 1941 року, Румунія отримала німецький мандат на здійснення тимчасової «адміністрації і економічної експлуатації» території між Дністром і Бугом. Румунський окупаційний апарат розробив та втілював у життя систему адміністративного керівництва отриманими територіями. Відтак, губернаторство було поділене на 13 повітів на чолі із префектами. Повіти було поділено на претури (райони), які очолювали претори. У свою чергу, претури поділялись на менші адміністративно-територіальні одиниці – комуни, які склалися з одного чи

кількох населених пунктів. Наступним кроком румунської адміністрації стало перетворення колгоспів на «трудові громади» та створення адміністративного апарату для керівництва ними. На чолі останніх стояли голови, яким допомагали агрономи та бригадири. Не маючи можливостей для забезпечення управлінського апарату, окупаційна влада спеціальним наказом повернула на керівні посади тих людей, які посідали відповідні місця за радянської влади. Саме на цих людей було покладено обов'язок забезпечення організації праці сільського населення, керівництво та контроль за всіма сільськогосподарськими процесами на місцях. Крім того, голови «трудових громад» зобов'язувались постійно звітувати перед районним керівництвом про хід сільськогосподарських робіт на підпорядкованих їм територіях.

Для забезпечення сільськогосподарською продукцією власних потреб румунський адміністративний апарат розробив та втілював у життя своєрідну систему оподаткування сільськогосподарських виробників. Фактично з перших місяців війни на плечі селян лягла обов'язкова здача всієї наявної овечої шерсті, дещо згодом населення повинно було здавати на потреби окупантів наявні у господарствах різноманітні кольорові метали. Непосильним тягарем для жителів села стали натуральні податкові збори у вигляді свійської птиці, молока, сиру, бринзи, м'яса яловичини, свинини та баранини, які населення зобов'язувалося здавати у визначених нормах. Обов'язковому оподаткуванню як у грошовому еквіваленті, так і в натуральному, стали збори плати за користування орною землею, садами та виноградниками. Навіть ті селяни, в розпорядженні яких були собаки, повинні були платити за право їх утримувати.

Задля забезпечення виконання всіх планів загарбників, які були спрямовані зокрема на найголовніше – безперервне викачування сільськогосподарської продукції, стало запровадження низки розпоряджень, які зобов'язали всіх сільських жителів працювати. Румунською владою було збережено та використано систему радянської оплати праці – «трудодень».

Було встановлено чітке упорядкування усіх видів робіт, які мали виконувати селяни задля зарахування трудовнів. Оплата праці носила виключно натуральний характер.

Відмова населення від виконання всіх розпоряджень окупаційної влади, в тому числі й відмова виходити на роботу, загрожувала накладенню різноманітних покарань від грошових штрафів до позбавлення волі.

РОЗДІЛ 3

ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЕ ТА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СЕЛЯН

3.1. Духовно-релігійне життя в сільській місцевості

Одним із важливих заходів румунської адміністрації у напрямку ідеологічного забезпечення своєї присутності й функціонування влади була конфесійна політика, спрямована на підтримку Православної церкви в окупованих територіях, що мало проявитися у протилежності радянській антицерковній та антирелігійній атеїстичній політиці. Відтак така політика, на думку керівництва Румунії і очільників румунської патріархії, мала сприяти лояльному ставленню до них зі сторони віруючої частини місцевого населення.

Спочатку вирішенням церковно-релігійних питань в окупованих землях займалася Дирекція культів, а від 15 серпня 1941 р. Священний Синод Румунської православної церкви утворив «Румунську православну місію в Трансністрії» (рум. *Misiunea Ortodoxa Romana in Transnistria*)(далі – РПМ, Місія), яка безпосередньо перебувала під його духовною юрисдикцією та верховенством. Головним завданням цього релігійного органу була організація та керівництво церковно-релігійним життям на теренах буго-дністровського межиріччя, тобто губернаторства «Трансністрія» [397, с. 91; 445, с. 131]. Для налагодження роботи Місії було утворено канцелярію, а у повітах та в межах районів, у тому числі й сільських, організовувалися протоієрейства та субпротоієрейства (благочинія). На кінець 1941 року в межах губернаторства вже функціонувало 13 повітових протоієрейств та одне при Одеському муніципалітеті, крім того було відібрано й призначено 63 районних субпротоієреїв. Проте така організація церковного управління не задовольняла керівництво РПМ через неможливість нагального вирішення тих чи інших церковних питань. Тому задля зміцнення релігійних установ у

центрі й особливо на периферії та полегшення діяльності місії у 1943 році було проведено структурно-територіальну реорганізацію, згідно якої губернаторство у церковно-адміністративному сенсі поділялося на три вікаріати: Одеський, Балтський та Тульчинський [445, с. 131, 136].

Слід зазначити, що за весь час румунського перебування на теренах південно-західної України, керівництво Місії змінювалося декілька разів. А з приходом нових керівників Місії змінювалися не тільки погляди, але й методи та інструментарії, якими провадили «християнізацію» на адміністрованій території.

Суттєво, й зокрема, жорстко унормовував церковно-релігійне життя як церковних організацій, так і підкупаційного побожного населення, документ румунського походження – наказ губернатора Г. Алексяну за № 89 від 28 вересня 1942 р. «з приводу регламентації релігійних культів та релігійного життя» на території губернаторства. Його було оприлюднено румунською, німецькою та російською мовами редакцією «Одесской газеты» 1 листопада 1942 року [322]. Зважаючи на ґрунтовний аналіз цього документу дослідником М. Михайлуцею [449, с. 212-215], зупинимось лише на важливих статтях зазначеного наказу, які визначали його реалізацію у сільській місцевості та регламентували релігійне життя церковних громад і духовні потреби віруючого населення. Перша стаття наказу забезпечувала «визнаним релігіям свободу і покровительство», якщо їхня діяльність не торкається громадського порядку, моральності, безпеки і встановленого законного порядку. Таким чином румунська влада гарантувала собі лояльність з боку місцевого побожного населення. Друга стаття визначала перелік дозволених релігій у «Трансністрії», які були утворені на цих теренах здавна. До нього були включені: православна, католицько-уніатська, католицька, євангельсько-лютеранська, вірмено-григоріанська та магометанська конфесії. Цим наказом будь-які релігійні секти румунами категорично заборонялися. Визнання інших релігій могло припускатися лише

з особистого розпорядження губернатора. Задля отримання визнання необхідно було надати до відділу культів устав-доповідь, в якому потрібно було вказати чисельність віруючих у населених пунктах, релігійні і моральні принципи, систему організації та керівництва.

Керівництво губернаторства через відділ культів залишало право здійснювати над релігійними організаціями право нагляду і контролю через обов'язкові офіційні звіти й інформацію. Жодний духовний голова будь-якого культу за вибором і призначенням на основі статуту про їхню організацію не міг призначатися і діяти без дозволу губернаторства. Інші члени причту призначалися дирекцією культури, за поданням відповідних очільників за винятком членів РПМ.

З одного боку наказ гарантував право людям на віросповідання і вільного вибору релігійного волевиявлення, а з іншого – жорстко обмежував впливи інших церков та релігій, їхнього кліру на здійснення служб і релігійних обрядів, регламентуючи проведення служб «тільки серед віруючих відповідного культу». Кілька статей наказу надавали право викладати релігію учням своєї віри в суспільних (громадських) школах на основі діючих норм навчання, але лише тих віросповідань, які було дозволено румунською владою. Релігійне благословення було обов'язковою умовою під час здійснення актів громадянського стану. На всій території «Трансністрії» під час проведення релігійних свят православні мали дотримуватися «тільки нового стилю Румунської православної церкви», а «ті члени причту або віруючі православної церкви, – зазначав закон, – які проводитимуть церковну службу або пропаганду на користь старого стилю, будуть вважатися небезпечними сектантами для громадської безпеки» [322].

Закон, дозволяючи збір коштів та різних матеріалів від віруючих для будівництва чи ремонту церкви з дозволу губернаторства, водночас, забороняв членам причту вимагати від віруючих платню за проведення служби. Так само строго заборонялося членам культів вести агітацію серед

віруючих усякого роду політичних ідей або релігійних доктрин та вчень, які стосувалися громадського порядку, безпеки території й встановленого законом порядку. Кілька статей наказу № 89 були присвячені існуванню, діяльності та поширенню впливу на населення з боку малих церков, які Румунська православна церква, як, власне й, Російська православна церква, вважали сектантами. Одна з статей наголошувала: «Усякого роду сектанти, які будуть розповсюджувати релігійні ідеї чи будуть агітувати будь-яким чином (способом), каратимуться виправним арештом від 1 до 5 років» [322]. Поряд з тим, молитовні будинки, рухоме й нерухоме майно, предмети культу цих сект та заборонених релігійних товариств мали бути конфісковані на користь губернаторства, а особи, котрі яким небудь чином допомагатимуть і підтримуватимуть існуючі секти або заборонені релігійні товариства, каратимуться ув'язненням у табір від одного до 3 років. Антисемітизм державного керівництва Румунії змушував також і церковні органи (Священний Синод, РПМ) заборонити «переведення євреїв з іудейства до будь-якого визнаного віросповідання». За таку провину священники визнаних культів каралися виправним ув'язненням від 1 до 3 років з відстороненням від служби.

Порушення чинного наказу губернатора «Трансністрії» встановлювалося жандармськими і поліцейськими органами, а також органами Дирекції культури та Румунської православної місії.

Керуючись у своїй роботі саме цим наказом, місцеві органи румунської адміністрації та місіонерські християнські осередки здійснювали політику рехристиянізації у кількох важливих з їх погляду напрямках. Румунська православна місія наполягала на першочерговому кроці: поширенні християнського віровчення серед населення, його катехизації та наверненні людей до Бога, а також відбудові, реставрації та налагодженні діяльності церковних споруд на теренах «Трансністрії». З цією метою чиновники РП Місії проводили інспектування стану парафіяльних церков, чернечих

обителів у повітах губернаторства; складався реєстр культових споруд у межах кожного району та повіту; здійснювалася інвентаризація церковних та монастирських споруд, а згодом проводилися святкові відкриття та освячення відкритих храмів. Щоб мати реальну картину церковно-релігійної ситуації в глибинці окупованих земель повітові протоієреї уклали спеціальні інструктивно-інформаційні листи, в яких зазначалася наступне: дата заснування храму, його структура, коли й ким його було освячено, дату утворення парафіяльної ради та її чисельність, як використовувалася культова споруда за більшовиків тощо.

Зведена інформація показала, що у повітах «Трансністрії», особливо в її сільській глибинці, склалася гостра потреба в наявності церковно-культових споруд. Так в Ананьївському повіті діючими були тільки 25 церков, з яких 10 були відкриті у школах та інших публічних місцях, біля 10 храмів ремонтувалися, а 8 парафій взагалі не мали жодної церкви. В Голтському повіті діяло тільки 32 церкви. У Ямпільському повіті функціонувало лише 15 культових споруд [445, с. 146] Найгіршою виявилася ситуація у 1942 році в Балтському, Березівському та Очаківському повітах, де було діючими лише по кілька церков. На загал, ситуація щодо наявності церковно-культових споруд виглядала вкрай негативною і вражаючою: у межах губернаторства «Трансністрія» 363 церкви були зачинені або використовувалися не за духовною потребою, 269 були зруйновані частково, а 258 – знищені повністю [524, с. 114; 445, с. 131].

Відтак православні мешканці попри двадцятирічну атеїстичну пропаганду, відчуваючи потребу у своєму духовно-християнському очищенні від комуністичного безбожного минулого, стали ініціаторами відбудови та реконструкції соборів, сільських парафіяльних церков та молитовних будинків.

Церковні чиновники та місцеві активісти на місцях проводили інспектування й обстеження парафій та церковних громад. Усі церковно-

релігійні процеси, що відбувалися, зокрема й в сільських повітах, знайшли глибокий аналіз у звіті за 1942 рік архімандрита Антіма (Ніки) [328, с. 50-61]. Один з очільників румунської церковної адміністрації зазначав, що українське населення у Балтському, Березівському, Голтському, Могилівському, Тульчинському та Ямпільському повітах з релігійної точки зору можна поділити на кілька категорій: перша – ревні прибічники дійсної віри, переважно люди похилого віку; друга – байдужі, які не цікавляться релігією зовсім і, нарешті, треті – вороги релігії, безбожники, атеїсти та посібники комуністів... Незважаючи на те, що молодь дуже далека від проблем віри, все ж переважна більшість українців тяжіють до релігії.

За ініціативи сільських активістів серед релігійних громад повсюди скликалися збори, обиралися церковні комітети (хоч румунська влада й тримала їх під контролем), створювалися громадські фонди для відбудови сільських храмів [9, арк. 3; 10, арк. 25, 26, 27, 31]. Місіонерська політика румунів у цьому сенсі співпадала з прагненнями місцевого населення регіону до відродження християнської віри. Члени сільських громад, наскільки їм дозволяло матеріальне становище, та церковні комітети, до складу яких входило не більше 3-х місцевих мешканців, слідкували за надходженням коштів та відбудовою місцевих культових споруд, здійснювали підтримку відроджуваній Православній церкві. Ілюстративними, як на той час, виявляються слова о. Іоанна Козловського, настоятеля Свято-Покровського храму с. Боково який зазначав: “Провів 5 проповідей у церкві, які дали можливість відвідувати храм Божий, особливо молоді. Не тільки проповіді допомагають, а й певне значення мають читання “Життя святих”. Народ з великою щирістю жертвує частку на відбудову і благоустрій храму” [49, арк. 67; 445, с149].

Загалом, спільними зусиллями прихожан та місіонерів, у перший рік діяльності РПМ у губернаторстві «Трансністрія» було відкрито та освячено понад 500 церков [321; 524, с. 116]. Приблизні дані історика А. Жуковського

за час румунської окупації на теренах Буго-Дністровського межиріччя вказують на функціонування 300-400 православних приходів [397, с. 93].

Активно йшов процес повернення функцій храмам, як культовим спорудам, у межах сільських районів Могилівського повіту, де було відреставровано та реконструйовано 116 культових споруд, 13 знаходилися у стані відбудови, в Ямпільському повіті – діяло 69 церков та 20 молитовних будинків. Упродовж двох років, за підрахунками науковців – молдавської дослідниці Р. Соловей, українського історика М. Михайлуци в результаті діяльності Місії було реставровано, відбудовано й відкрито 632 церкви і молитовних будинки, і ще 309 знаходилось у стадії ремонту. Поряд з тим, сумарні дані, які наводять зазначені вище дослідники, на території «Трансністрії» встановлюють існування лише 607 парафій, тобто культових споруд було більше ніж церковних громад, оскільки, вочевидь, не вистачало священиків [524, с. 117, 123; 444, с. 136-137].

Реалізація політики «рехристиянізації» населення наскрізь залежала від забезпеченості парафій духівництвом та служками православного культу, якого вельми бракувало у губернаторстві. Проблема ця вирішувалася РПМ кількома способами: спершу надсиленням короткотермінових місіонерських груп кліриків із території Румунії, переважно україномовних та російськомовних священиків з Південної Бессарабії та Північної Буковини. Загалом, для підтримки діяльності Місії було задіяно 265 місіонерів [445, с. 178]. Згодом, через спеціально утворену комісію, РПМ залучала до церковнослужіння у сільських, віддалених парафіях місцевих священиків, переважно «тихонівців», які були репресовані сталінськими каральними органами у довоєнний період і поновлювалися у священицькому сані зазначеною комісією.

Перш ніж приступити до пастирських обов'язків колишні священнослужителі проходили детальну перевірку. Зокрема, святі отці, які під тиском антирелігійної, атеїстичної людиноненависницької політики

більшовицького режиму були вимушені припинити займатися проповіданням «слова Божого», мали змогу подати письмову заяву на поновлення в сані. Окрім того, колишні священнослужителі повинні були вказати наступні дані: рік та місце народження; дані про освіту; ким рукопокладений; коли рукопокладений та в якій церкві; до якої орієнтації належав з 1923 року; чи перебував у шлюбі; чи не одружувався вдруге; чи не відрікався від священництва; чи не робив зречення від віри публічно або через газети; і, насамкінець, чолобитник повинен був вказати, в якій церкві служив до її закриття і куди висловлював бажання отримати призначення (вказати приход та назву церкви). Тільки після детальної перевірки, яка підтверджувала всі подані дані, священники могли розраховувати на отримання приходу. На березень 1942 р. бажаних повернутися до храмів було понад півтори сотні осіб, хоча Місія більшості відмовила. Однією з причин було небажання румунської влади сприяти саме в українських селах відновлюванню церковного життя. Так, зі 150 заявників тільки 19 священників, 3 диякони та 8 канторів змогли документально підтвердити своє право на духовну діяльність [445, с. 165].

Попри свідчення румунських релігійних чиновників, що українці дуже релігійні, побожні й з повагою ставляться до Церкви, все ж їх українофобія рельєфно проступає в реальних кроках, особливо, коли йдеться про забезпечення українських парафій кадрами духовенства. Незважаючи на те, що у березні 1942 р. кількість церковнослужителів у приходах збільшилась до 285 [328, с. 30, 48], все ж більшість повітів, особливо українських, залишалися без духовних поводитирів. А якщо взяти до уваги той факт, що із 607 парафій, які існували в “Трансністрії”, лише 62 були населені румунами (молдаванами), 98 були змішаними і 477 населяли українці, росіяни та болгари [524, с. 117], то спостерігаємо різку кадрову священницьку диспропорцію не на користь українського населення. З метою запобігання розповсюдженню українського іредентизму та впливів УАПЦ серед

сільських парафій на Ямпільщині, Голтянщині, Могилівщині та Березівщині, румунська адміністрація доручала жандармським легіонам здійснювати проведення різноманітних агентурних заходів. Так, здійснюючи контроль за морально-релігійним станом в губернаторстві, румунські спецслужби виявили у селах Секретарка, Ольвіополь та інших виникнення приходів УАПЦ очолюваних священиками М. Климентієвим та П. Величком [32, арк. 16]. Прояви щодо українських релігійних прихильностей спостерігалися серед священиків сільських парафій у Ямпільському повіті, у парохів Іонікія Брицького, Івана Волощука, Василя Корнійка [7, арк. 1, 23, 141, 156, 174, 206].

Керівництво православної місії чудово розуміло, що ані та горстка місіонерів, які прибули на територію губернаторства з Румунії, ані надання права проводити церковні літургії колишнім священнослужителям, ані ефективно налагодження випуску власної типографської релігійної продукції, яка хоч і відіграла значну роль в укоріненні християнства серед місцевого населення, не могли повністю замінити відсутність необхідної кількості кліру, й особливо на селі. Якщо у містах та повітових центрах цю кадрову прогалину ще вдавалося вирішувати, то в сільських парафіях губернаторства, особливо на перших порах функціонування Місії, спостерігався катастрофічний брак священнослужителів. Так, за підрахунками М. Михайлуци, у січні 1942 р. на весь Голтський повіт налічувалося лише 8 священиків, Овідіопольський – 7, Очаківський – 6, а в Березівському було лише 4 панотця. Сутужною була ситуація у Веселинівській волості Березівського повіту, де один священик обслуговував 50 сіл [447. с. 87]. Зважаючи на таку ситуацію, одним із головних завдань РПМ стало налагодження діяльності богословської освіти, яка б мала відіграти вирішальну роль у поширенні християнського віровчення за допомогою підготовки необхідної кількості священиків і для сільських парафій.

Характеристичною ознакою церковно-релігійного життя була християнська доброчинність. Хоча й у менших масштабах аніж у містах, приклади благодійництва ставали дедалі поширеним явищем у глибинці губернаторства “Трансністрія”. Відвідавши великі села Тульчинського повіту, протоієрей Кукульський (місіонер з Хотинської єпархії) дійшов висновку, що частина населення, особливо сім’ї тих, хто був засланий до Сибіру, живуть дуже бідно. Тому, за його ініціативи, було створено Комітет допомоги бідним, який зібрав 1300 РККС (78 тис. лей), організував святковий концерт, приурочений до Дня 8 березня, під час якого виступив церковний хор. Після урочистостей було зібрано ще 850 РККС, які передбачалося наприкінці Пасхальних свят разом із зібраними благодійними внесками передати бідним, а також тим, хто потребував негайної соціальної допомоги [328, с. 59]. В селах Ямпільського повіту благодійними акціями опікувалися священник Георгій Левицький та його дружина. З власної ініціативи на Різдвяні свята матінка Олександра зібрала майже 240 тис. лей, які й були спрямовані на матеріальну підтримку 1 тис. сімей, переважно тих, хто потерпав від життєвої скрути [5, арк. 106].

Благодійні акції Місія організувала також і для представників кліру, членів їхніх сімей, які постраждали від сталінського терору в 20-30-ті роки. Так, на Новорічні та Різдвяні свята 1943 р., митрополія надала матеріальну і грошову допомогу 51 родині (108 осіб), члени яких були репресовані більшовиками [288; 523, с. 293]. Тоді ж, у Трушевському провулку було започатковано притулок для літніх священнослужителів та матінок, дружин репресованих святих отців. Щоб надати нового поштовху єпархіальному життю, на теренах Березівського повіту благочинням були організовані єпархіальні консилиуми (ради), а для допомоги нужденним благодійні комітети [328, с52]. Майже в усіх селах Кривоозерської округи Голтського повіту в лютому 1943 р. Місія організувала сільські кухні та комітети допомоги убогим вдовам репресованих священників та їхнім родинам, крім

того, безкоштовно роздано більше 5 тис. іконок, хрестиків та релігійних брошур [45, арк. 69].

Оскільки румунська влада нехтувала питаннями широкого й цілеспрямованого соціального забезпечення, враховуючи її окупантську сутність, патрунування збіднілих категорій населення брали на себе переважно громадські організації та повітові благочинія. На адресу особливо цих церковних інституцій надходив потік “прошеній” та заяв від членів родин колишніх церковнослужителів, які стали жертвами сталінського терору, про призначення пенсій, видачу продуктових пайок, ремонту житла тощо. Повітові церковні ради, розглянувши заяви, переважно виносили рішення на користь прохачів. Таким чином отримала пенсію дружина священника Ново-Олексіївської церкви отця Федора, замученого у Врадіївській тюрмі 1933 р. [45, арк. 5]. Було призначено постійні продуктові пайки церковним активістам похилого віку (членам хору) в Голтському повіті [46, арк. 9].

Наприкінці січня 1943 р. духовний очільник Місії митрополит Віссаріон спрямував до підвідомчих протоієрейств листа, в якому, між іншим, звертав увагу священників на необхідність “пробудження в пасомих добрих християнських бажань прийти на допомогу хворим, бідним, літнім, сиротам, підтримувати одне одного усіма силами, а також провести підготовчу роботу в парафіях, спрямовану на збирання коштів для ремонту старих та зруйнованих церков, щоб роботи розпочати з настанням літа” [47, арк. 67]. Намагаючись здійснити контроль за фінансами, які надходили до бухгалтерії Місії, митрополит спеціальним листом від 23 березня того ж року, вимагав терміново надіслати всі отримані грошові надходження, передбачені для Червоного Хреста і Ради опіки. Починаючи з 1 квітня 1943 р., будь-які кошти, що надходили з відусюди у межах губернаторства до Місії мали супроводжуватися листом. В останньому мала подаватися наступна вичерпна інформація: назва парафії, сума та частка відрахування за

статтями спрямування: для місії, 10 відсотків на парафіяльні потреби, для Червоного Хреста, для Ради опіки тощо [47, арк. 35].

Війна, розруха та очевидна злиденність сільського населення, з якого й без того викачували окупаційні органи різними поставками на потреби фронту й румунської адміністрації, не сприяла реалізації благодійних планів духовного керівництва Місії. Красномовно передають загальну ситуацію слова священника Козловського із села Бокове Голтського повіту: “народ із сумлінням жертвує невеличку лепту на церковні потреби”. Для порівняльної ілюстрації наведемо приклад так званого “тарілочного збору” на користь православної Місії серед парафіян церкви Іоанна Богослова с. Акмечетки того ж повіту. За вісім місяців, від серпня 1942 р. до березня 1943 р. включно, православною громадою села було зібрано усього лише 88 марок [46, арк. 30].

Улітку пожертви становили тільки 3,5 марки, а в місяці, на які припадали Різдвяні свята й Великдень народ офірував по 12-16 марок. І це на 1800 мешканців села! З іншого боку, знаючи, що ця парафія у документах Доманівської претури проходила як “неблагонадійна” “сильно налаштована у демократичному дусі, де звикли командувати і вимагати собі покірливості навіть від свого пастиря” [49, арк. 27]. Можемо припустити, що люди втомлені постійними поборами окупаційної влади, певною мірою ще й противилися заходам румунських церковних чиновників та ігнорували заклики парафіяльного священника до благодійності. Не даремно саме з цієї парафії часто звільнялися парохі.

Траплялися випадки, які відображені у документах фондів окупаційного походження, що органи влади, чиновники префектур і претур часом здійснювали тиск на сільських парафіян, з метою змусити їх сплачувати значні кошти на побудову чи ремонт церков, можливо, й на благодійні заходи У глибинці єпархії весь тягар відбудови храмів лягав на парафіян, які мешкали на тій території де знаходилася церква, а також

жителів прилеглих присілків та хуторів, які храму не мали. Так, у рапорті старости села Журавка Олександрфельдського району Очаківського повіту на ім'я претора йдеться про те, що начальник Дмитрівського жандармського поста скликав населення сіл Журавки, Марківки та Дмитрівки на збори і зобов'язав кожного господаря здати до 1 березня 1943 р. не менше 50 марок на побудову нової церкви [12, арк. 25]. Таким адміністративним тиском, чиновницькою зобов'язалівкою весною того ж року на святу справу, на будівництво сільського православного храму лише мешканці присілка Дмитрівка зібрали 7530 марок [8, арк. 407].

Треба розуміти, врешті-решт, що заходи, спрямовані на покращення тяжкого становища найменш захищених соціальних верств, переважно були поширені у містах губернаторства, ніж в його сільській глибинці. У містах, де розвивалась торгівля, кустарне, дрібне та промислове виробництво, церкви легше було отримати допомогу у вигляді коштів та продуктів харчування від громадських організацій і з різних фінансових джерел, ринків, базарів, крамниць та бадег, яких в період румунського адміністрування повідкривалося доволі багато. Натомість в глибинці “Трансністрії”, у віддалених парафіях, через економічну експлуатацію та “викачування” сировини і продуктів харчування для румунської армії, ситуація загалом відрізнялась і була критичною. Відтак допомога (тим, хто потребував її) від влади чи від церковних адміністрацій майже не здійснювалася. Виключенням були прості парафіяльні священики, які самі ледве зводили кінці з кінцями, самотужки спасали християнські душі.

Керівництво РПМ, зокрема й митрополит Віссаріон, розуміло, що без налагодження власної видавничої та поліграфічної справи, продукція якої мала сприяти поширенню та пропаганді християнства шляхом розповсюдження його серед сільського населення провінції. Адже на перших порах свого існування Місії бракувало достатньої кількості молитовних книг, церковно-історичної та богословської літератури, особливо російською та

українською мовами. Виходом із цієї ситуації став випуск типографією Місії значних накладів церковних календарів, брошур, різноманітних релігійних листівок. Наприклад, накладом у 10 тис. примірників був надрукований та розповсюджений російськомовний «Церковный календарь на 1942 год» [445, с. 183]. Із метою популяризації та поширення християнського віровчення серед населення губернаторства Місія проводила безкоштовну роздачу селянам релігійної літератури, репрезентуючи це як благодійність та турботу за своїх прихожан. Для прикладу, тільки в селах Голтського повіту було роздано 5 тис. румуномовних релігійних брошур, 3 тис. хрестиків та 2 тис. маленьких іконок [445, с. 186]. Між іншим, результату від цього дійства було замало, оскільки місцеве населення не володіло румунською, а відтак не розуміло в тому потреби й надто не переймалося такою християнізацією порумунськи.

Нововведення румунської адміністрації, часом ускладнювали життя простих людей, які жили в парафіяльній сільській глибинці губернаторства. Низка запроваджених довідок і від священника, були обов'язковим атрибутом повсякденного життя, що вкрай ускладнювало пересування бодай у межах губернаторства. Запровадження довідок, які мали підтверджувати те, що та чи інша людина вінчана в церкві, а їхні діти були хрещені, викликали пасивне невдоволення пересічного мешканця «Трансністрії». Нерозуміння й здивованість, наприклад, викликало необхідність сільських вчителів, які мали виїхати до повітового міста для участі в конференції, мати при собі обов'язково свідоцтво про шлюб та довідку від священника, що вони вінчані. Окремо потрібно було потурбуватися про отримання в примарії довідки про хрещення дітей [28, арк. 53].

Відобразити реалії церковно-релігійного життя в окремо взятому селі допомагає спогад безпосереднього учасника тих подій В. Вишинського, який весь підкупаційний час мешкав в с. Заводівка Березівського району. Задля репрезентативного сприйняття минулого, вважаємо за необхідне

ретранслювати меморії повністю: «Через кілька днів над колишнім клубом постав великий дерев'яний хрест, пофарбований у блакитний колір. Отже клуб, який за часів Раухів був церквою, повернув собі своє призначення. Нашвидкуруч побілили стіни, на них наліпили паперові ікони і повісили деяке церковне начиння. Село знову повернулося в лоно рідної Православної церкви» [343, с. 44].

Далі розповідає В. Вишинський про обряд хрещення за румунським зразком: «Тільки-но відновили церкву і в школі з'явився піп, з'ясувалося, що переважна більшість школярів і вчителів були нехрещеними. Цю проблему вирішили просто і швидко: було звелено учням у певний день прийти до школи зі своїми майбутніми хрещеними батьками. Серед шкільного двору зібралось багато народу – дітей і дорослих, які вишикувалися в каре. Я прийшов зі своєю хрещеною Марфушою Ковтун і хрещеним Іваном Дмитровичем Овсієнком. Наш шкільний піп (йому прислуговував семінарист) виголосив відповідні хрещенню слова і молитви. Потім щедро окропив звичайним віником всіх хресників, при цьому прикладав до лоба кожного холодний хрест і давав його поцілувати. Влада безкоштовно вручала нам жовтенькі латунні хрестики. А потім з'ясувалося, що моя хрещена сама нехрещена, тож похрестили і її, при цьому хресною була вже моя мама...

Якось нас усіх повезли до райцентру Березівки на сповідь та причастя. Сповідь відбувалася у справжній церкві, де літній піп накривав нас (щоразу по троє) ризою і запитував: Чи віруєте ви вбога? Віруємо, батюшко, відповідали ми хором. Чи молитесь ви за здоров'я нашого короля і королеви? Молимося. Чи слухаєтесь і шануєте своїх батьків? Слухаємося і шануємо, батюшко. Чи грішите ви, діти мої? Грішимо, якось пискнув один з нас. Це погано. Остерігайтесь гріховних діянь. Не куріть і не богохульствуйте. Відпускаю вам гріхи ваші. В ім'я Отця і Сина і Святого Духа. Амінь» [343, с. 62].

«Церква почала відігравати в нашому новому вихованні все більшу роль. І хоч вчителі і учні ставилися до неї зовні з повагою, але мало хто тоді повірив у Бога та всі християнські обряди виконувалися у школі ретельно».

Слова очевидця історичних подій засвідчують, що незважаючи на труднощі підкупаційного положення, які стерлися часом, особистість зберегла позитивне сприйняття факту відновлення церковно-релігійного життя в рідному селі. Відтак, можемо констатувати ще одну ознаку румунського християнства, яка полягала у особливій увазі румунських панотців до духовного виховання молоді.

Отже, румунські окупанти, отримавши з рук нацистської Німеччини території межиріччя Дністра та Південного Бугу відновлювали християнські традиції за власним, румунським зразком. Румунська православна місія, як представник румунської патріархії в губернаторстві «Трансністрія» проводила церковно-релігійну політику, ґрунтуючись на законодавчій базі, яка формувалася в умовах війни і окупаційного адміністрування. Усі сторони діяльності сільських православних громад та релігійного життя загалом регламентувалися законом № 89 від 28 вересня 1942 р. Порушення законодавства каралося жорстокими методами, від заборони існування малих (невизнаних владою) конфесій і аж до арештів у виправні табори. Характеристичними рисами релігійного життя були: навернення затеїзованого населення до християнського віровчення через катехізацію, впровадження в повсякденне життя та побут населення християнських норм поведінки, хрещення дітей, вінчання тощо. Важливим кроком у наверненні людей до Бога стала реставрація та відкриття церков і храмів по всій території «Трансністрії», включаючи й сільську місцевість. Румунська православна місія використала бажання побожного народу у відновленні й будівництві православних храмів, опираючись на благодійні традиції православ'я, які попри економічні труднощі воєнного часу, були ознакою часу і свідченням живучості християнської традиції офірування на церкву.

Серед перепон у нормалізації православного життя сільських церковних громад виділяються наступні: відсутність необхідної кількості церковного кліру, румунізаторська політика й пропаганда у духовному вихованні, українофобське ставлення до православних українських громад, заборона автокефалії та стилізмів, зловживання релігійних чиновників тощо. Проте, не зважаючи на ці обставини, населення, особливо сільське, поступово наворачтатися в лоно православної віри.

3.2. Освітні процеси

У планах генерала І. Антонеску і румунської окупаційної адміністрації південно-західному регіону України, було відведено не тільки роль сировинного та продуктового прирідтку. Завойовники розраховували після успішного завершення війни ці землі раз і назавжди «інкорпорувати» до складу Румунського королівства. У задумах цивільної адміністрації губернаторства не останню роль у досягненні поставленої мети мала відіграти програма, спрямована на налагодження освітнього процесу за румунським зразком.

Одним із першочергових завдань для нової влади постало відновлення функціонування початкової та середньої освіти, яка в умовах літа-осені 1941 р. занепала. Зокрема, в «Інструкції для адміністративного управління губернаторством «Трансністрія» генерал кондукатор І. Антонеску вимагав від своїх підлеглих здійснити наступні кроки: «1) у галузі освіти – відкрити з 1 жовтня всі школи з учителями із місцевих кадрів. Мовою викладання може бути за вибором населення: німецька, румунська чи російська; 2) із середніх шкіл – відкрити тільки початкові, ремісничі та комерційні; що стосується інших – подивимося пізніше» [370, с. 424]. Однак, незважаючи на вимоги румунського керівника, які встановили обмеження стосовно мов викладання у школах, на практиці активно відкривалися і україномовні заклади освіти. Вочевидь, причиною таких змін стало те, що чиновники губернаторства

врахували той факт, що переважна більшість населення на приєднаних землях були етнічні україномовні українці.

Задля реалізації поставлених вимог при дирекції культури губернаторства було створено шкільний відділ, який опікувався розробкою різноманітних навчальних програм для шкіл у відповідності до зразків королівства. Окрім того шкільний відділ зобов'язувався займатися вирішенням питань, пов'язаних з ремонтом шкільних навчальних закладів, господарських споруд та забезпеченням палива на період осінньо-зимового опалювального сезону. Розпорядженням відповідного відділу при кожній школі було організовано шкільні їдальні, де діткам видавались гарячі сніданки. До меню останніх було включено: хліб, чай, молоко, мед та мармелад за зниженими цінами, а дітям з бідних сімей продукти із зазначеного переліку видавали безкоштовно [236, арк. 9; 409, с. 151].

Для кращого контролю та керівництва освітнім процесом у повітах, шкільний відділ створював повітові шкільні відділи, якими опікувалися спеціально призначені шкільні інспектори, котрим для більш якіснішого контролю над процесом допомагали районні шкільні субінспектори. Серед основних функцій цих шкільних чиновників були нагляд за організацією та проведенням освітнього процесу на місцях, збір та подання інформації та щоквартальних звітів про стан шкільних навчальних закладів тощо.

Згідно з архівними документами, у 1941-1942 навчальному році на території губернаторства навчання було розпочато у 2 055 школах, з яких 1 312 були чотирикласними, 613 – семикласними, 126 – десятикласними, а також функціонували чотири ліцеї [184, арк. 19].

Дослідник Ю. Левченко наводить наступні статистичні дані: у 1941-1942 навчальному році на території «Трансністрії» функціонувала 2 051 школа, з яких 1 677 були українськими, 208 – румунськими, 106 – російськими та 60 німецькими. А ось у період 1942-43 навчального року чисельність шкіл зросла до 2 200, з яких 1 677 – продовжували

функціонувати, як українські, 311 – румунські, 150 – російські, 70 – німецькі та шість болгарських [530, с. 97-99]. Молдавська дослідниця Р. Соловей наводить аналогічні цифри функціонування шкільних закладів на території «Транснестрії» у 1941-1942 навчальному році. За її підрахунками в Рибницькому повіті, де мешкало багато українського населення, станом на 1 жовтня 1941 р. функціонувало лише 43 румунські школи, однак через рік на 1 жовтня 1942 р. їхню кількість було подвоєно і доведено до 83 [523, с. 103]. Наприклад, за даними української дослідниці І. Моторної в Овідіопольському повіті налучувалося 46 шкіл, з них 10 були з румунською мовою навчання, 31 з українською, 5 з російською та 10 з німецькою [451, с. 65].

Утім, у працях Ю. Левченко, Р. Соловей та І. Моторної не знаходимо жодних пояснень, за рахунок чого відбувалося відкриття нових румуномовних шкіл. Залишається не з'ясованим питання про те, чи їх відкривали в нашвидкоруч переобладнаних під шкільні потреби різних приміщеннях, чи побудували нові шкільні споруди? Поява великої кількості нових румунських шкіл, на наш погляд, відбувалася за рахунок поступового уведення в експлуатацію саме тих шкіл, які до початку війни функціонували як російсько- та україномовні заклади освіти, однак не розпочали свою роботу у перший рік окупації. Між іншим, до початку війни тільки в Одеській муніципії функціонувало 1 415 шкіл, а румунські окупанти спромоглися відновити діяльність лише 55 шкіл та 11 ліцеїв [370, с. 425].

20 грудня 1942 р. в газеті «Молва» виходить пропагандистська стаття під назвою «Культурно-просветительская работа в Транснистрии», у якій значну увагу було приділено й успіхам окупантів в освітянській сфері. Так, за даними автора Андрія Настасе, за час окупації було відкрито 2 055 шкіл, в яких вчительський персонал вимушений був проводити велику виховну роботу по боротьбі з залишками руйнівного більшовицького впливу. Як зазначав автор: «Недисциплинированные грязные ученики с пониженным

уровнем сознательности, не имеющие никаких идеалов добра и красоты, привыкшие к безудержной свободе – вот наследие советской школы. Все надо было начинать сначала, но неоценимый напряженный труд дал свои результаты».

«Таким образом 246 963 ученика и ученицы в первом году румынской школы узнали свет христианской истины, приобщились к румынской культуре» [283]. Доречним є те, що автор не звертає увагу на те, що основний корпус вчительського персоналу у цих школах складала вчителі, які були виховані радянською ідеологією і яких окупаційний румунський апарат активно використовував для досягнення власних цілей.

Серед загальної кількості відкритих освітніх закладів слід враховувати і ліцеї. Якщо за 1941-1942 навчальний рік було відкрито лише чотири навчальні заклади цього типу, то на весну 1943 року на теренах «Трансністрії» вже функціонувало 13 ліцеїв. Однак, з них тільки два діяли як ліцеї для румун та молдаван, а решта – 11 діяли як ремісничі училища.

Румунською окупаційною владою була збережена система середніх шкіл із вивченням національних мов, що перейшла їм у спадок від радянської системи освіти. Наказом № 72 учбового інспектора Очаківського повіту від 2 травня 1942 р. керівники шкіл повинні були надати інформацію щодо національної ознаки шкіл, визначивши: українська, румунська, російська або німецька. Також директори шкіл були зобов'язані зібрати та передати до районних інспекторатів ще додаткову інформацію, а саме: національність учня, в якому класі навчається, а за умови, якщо дитина не навчається, то обов'язково потрібно було вказати причину [29, арк. 3].

Незважаючи на війну та окупацію, переважна частина населення губерндаторства, особливо мешканці сільської місцевості, намагалися відправляти своїх дітей на навчання до шкіл. Вагомим підтвердженням цієї думки виступають статистичні дані, які було віднайдено в архівосховищах.

Спробуємо на прикладі Березівського повіту проілюструвати та довести правильність висловленого твердження, за допомогою наведеної табл. 1.1.

Таблиця 1.1.

**Чисельність, гендерний та національний склад учнів шкіл
Березівського повіту (на початку 1943 р.).**

Райони	Кількість учнів у межах повіту							Разом
	За статтю		За національною ознакою					
	юнаки	дівчата	румуни і молда- вани	україн ці	росіян и	болгар и	інші	
Березівський	3 490	3 370	148	6 354	218	11	139	6 860
Мостовський	1 778	1 828	173	3 016	396	3	18	3 606
Веселинівсь- кий	1 902	1 841	97	3 560	64	3	19	3 743
Ландауський	838	921	16	1 709	29	-	5	1 759

[187, арк. 12]

Аналізуючи запропонований статистичний матеріал, зосередимо увагу на кількох характерних моментах, які були притаманні саме українським повітам, яким був Березівський у межах «Трансністрії». По-перше у межах чотирьох районів спостерігається гендерна рівність між дівчатками і хлопчиками, з несуттєвою перевагою останніх. По-друге, діти української національності в межах повіту становили 91,7 % від загальної кількості відвідувачів шкільних освітніх закладів. По-третє, частина дітей румунської та молдавської національності (останніх румунські чиновники вважали румунами) була дуже незначною – 2,7 %.

Наповнюваність класів мала наступний вигляд: так в с. Везувахове Васелинівського р-ну в першому класі навчалось 7 учнів, у 2-му – 5, 3-му – 6, та в 4-му – 5 учнів, в с. Зелений Гай наповнюваність класів була дещо іншою так в першому класі навчалось 30 учнів, в 2-му – 8, в 3-му – 13, та 6 учнів у 4-му класі. В с. Колосовка Мостовського р-ну до першого класу ходило 21

дитина до 2-го – 12, в третьому класі не навчалась жодного дитина, та 2 учні ходили до 4 класу; в с. Кудрявцево до 1-го класу ходило 40 учнів, до 2-го – 23, до 3-го – 14, та 12 дітей навчались у 4 класі [188, арк. 8-38].

В Очаківському районі аналогічного повіту на початку 1943 р. у 29 школах навчалось 1 488 учнів. Так, у с. Іванівка до 1-го класу ходило 20 дітей, до 2-го – 13, до 3-го – 12 та до 4-го класу 13 учнів. У школі № 1 м. Очакова в 1-му класі навчалось 48 учнів, в 2-му – 34, в 3-му – 29, та 4-му 36 дітей. У школі № 2 в першому класі вчилось 36 дітей, у 2-му – 32, у 3-му – 60 та 4-му 34 учні [187, арк. 3].

На прикладі розглянутих сільських населених пунктів спостерігається доволі стала тенденція зростання показника чисельності дітей, які вперше пішли до школи. Статистичні дані хоча і не є виключними, потребують уточнень і пояснень, однак добре ілюструють тенденцію по усім селам. Показово, що загальні числа кількості першокласників наближаються до спільного числа школярів у інших разом взятих класах. Так, у с. Зелений Гай до 1-го класу пішло дітей більше ніж в усі інші разом, а в с. Кудрявцево в усіх класах навчалось удвічі-втричі менше, аніж в першому.

Значно вищі показники характерні для містечок, на зразок Очакова, де назагал класи були укомплектовані і навіть чисельно перевантажені. Певною мірою зазначені факти свідчать про бажання батьків в скрутних умовах війни дати дітям освіту, хоча й відкидати адміністративний тиск на них з боку окупаційної влади не варто.

Отже, по окремо взятому повіті спостерігаємо наступне. На час окупації адміністрацією губернатрства особливо у сільській місцевості, активно підтримувалася початкова освіта з першого по четвертий клас, що підтверджують наведені статистичні дані. Водночас, дати дитині середню освіту могли дозволити собі незначний відсоток батьків. Пояснити ситуацію можна тим, що в даному повіті кількість шкіл, де функціонували середні та старші класи була мінімальною. Та й розташовувались вони переважно в

районних та повітових центрах, що, в свою чергу, через значну відстань обмежувало доступ до навчання дітей з навколишніх населених пунктів.

На території губернаторства «Трансністрія» впроваджувалась шкільна система Румунського королівства, де початкова освіта була обов'язковою, а вміння читати, рахувати та писати було обов'язковим для всіх дітей та підлітків. Аргументом цього твердження виступає розпорядження претури Станіславчинського району, згідно якого, кожен голова родини зобов'язувався посилати дітей до школи, включно по сьомий клас. Дитині дозволялося не відвідувати школу тільки у випадку хвороби. Батькам, які не відправляли своїх дітей до школи без ґрунтовних на те підстав, загрожував штраф у розмірі 50 крб. Якщо ж батьки не мали змоги сплатити, то з них цей штраф вираховували за рахунок трудоднів [374, с. 113-114; 316]. Серед причин запровадження грошових стягнень за невідвідування школи могло стати саботування батьками окупаційних рішень та директив, не пускаючи дітей на навчання. Щоб далі уникнути таких дій з боку населення, румунська адміністрація впровадила такі жорсткі заходи. Не можна відкидати й те, що батьки намагалися у подальшому надати можливість здобути освіту в гімназії або університеті, що було неможливо без свідоцтва про попередню початкову освіту [370, с. 424].

Навчання у школах було платне. В сільській місцевості, воно дещо відрізнялося специфікою. Окупаційною владою було дозволено селянам у якості оплати за навчання їхніх дітей вносити сільськогосподарську продукцію, розмір якої був еквівалентним грошовому внескові. Фінансування шкіл було покладено на місцеві органи влади, які й встановили шкільний податок у розмірі 15 марок за одного учня на рік. Однак, з листопада 1942 р. підокупаційне населення за право дітей отримувати шкільну освіту було зобов'язане уже вносити удвічі більшу суму коштів. Шкільний податок мали сплачувати усі мешканці, у тому числі й вчителі того чи іншого населеного пункту. З останніх цей податок вираховувався із

заробітної плати [29, арк. 4-8]. Незважаючи на це, місцеві чиновники часто йшли на поступки та звільняли місцеве населення від сплати коштів за навчання. Таке дозволялося у випадках, якщо людина зверталася до місцевої адміністрації з письмовим проханням, в якому надавала ґрунтовні пояснення, через що вона не має змоги виконувати дане розпорядження. Так, було задоволено клопотання жительок м. Ямпіль Джугастрівського повіту Ф. Наймужен та Н. Прокопович, які у своїх заявах на ім'я претора району, зіславшись на відсутність годувальника сім'ї, пояснювала скрутне становище. Остання ж не мала можливості сплачувати не те що шкільний збір, а навіть і елементарно забезпечити своїх чотирьох дітей життєво необхідними продуктами харчування [6, арк. 278, 290].

Обов'язки контролювати збір шкільного податку було покладено на шкільний комітет, до якого входило три селянина, староста села та директор школи.

Перш ніж відновити шкільну справу, окупаційна влада зіткнулася з безліччю різноманітних проблем. Зокрема, нагальним стало вирішення питання забезпечення освітніх закладів необхідною кількістю навчальної літератури, оскільки за наказом керівництва Одеського муніципалітету всі радянські підручники вилучались. У сільській місцевості ця література, як свідчать очевидці, просто була викинута на вулиці румунськими та німецькими військовиками, які на час своєї дислокації в тому чи іншому населеному пункті, зазвичай шкільні приміщення використовували у якості казарм.

Ще однією нагальною проблемою, яка потребувала швидкого рішення, став ремонт шкільних закладів, значна частина яких була пошкоджена в результаті військових дій, що проходили неподалік або безпосередньо в населених пунктах. У більшості споруд потребували ремонту пошкоджені дахи, вибиті шибки, старі віконні рами та двері. В осінньо-зимовий період задля опалення шкільних приміщень необхідно було відремонтувати старі та

побудувати нові пічки. У більшості шкіл були відсутні: підлога, парти, стільці та інвентар для підтримки елементарної чистоти у приміщеннях. Наказом № 72 учбового інспектора Очаківського повіту Даніческу від 2 травня 1942 р. крім надання інформації про національний склад навчальних закладів, директори шкіл зобов'язувалися скласти окремий документ, в якому повинні були міститися дані про загальний стан шкільної будівлі. Якщо під час перевірки були виявлені пошкодження, то керівництво мало вказати, які саме види ремонтних робіт потребує освітній заклад та зазначити кошторис відновлення діяльності тієї чи іншої школи [29, арк. 3].

Відповідно до цього наказу голова Михайлівської сільськогосподарської громади у своїй заяві до претора Александрфельдського району з приводу ремонту школи просив виділити лісоматеріали на виготовлення вікон та дверей, віконне скло в кількості 70 штук, 300 кг вапна для побілки [28, арк. 25].

Вкрай складна ситуація виявилася в Ананьївському р-ні. У школі № 9 міста Ананьєва потрібно було провести низку робіт: помазати та побілити дві будівлі, полагодити дах, настелити і пофарбувати підлогу, пофарбувати 46 віконних рам та 12 дверей, зробити бак для питної води, вивіску з назвою школи. За підрахунками директора, аби привести школу в належний вигляд, потрібно було 1 132 марок. Школи № 5 та № 6 села Гандрабури Ананьївського району потребували ремонту на загальну суму 2 084 марок. На ремонт шкіл у селах Жеребкове, Лукашове, Антонівка, Струтинка та Новий труд, які відносилися до Жеребківської сільської управи необхідно було 8 279 марок [245, арк. 146-147; 165-166, 168].

Зважаючи на непомірні трати та усвідомлюючи, що ремонт та відновлення шкіл стане непосильним фінансовим тягарем окупаційна влада вирішила позбутися від цієї ноші доволі оригінальним способом. Усі клопоти, які були пов'язані з ремонтом шкіл було перекладено на плечі шкільних комітетів та сільських мешканців. Окрім цього, шкільні комітети

мали відповідати за створення сприятливих умов для навчання. Для успішного виконання цих зобов'язань чиновниками губернаторства було рекомендовано членам комітету визначити кількість коштів необхідних для ремонту школи. Затверджену суму розподіляли серед населення порівно на кожного голову сім'ї, але з урахуванням матеріального становища родини. Незаможні родини здавали на ремонт школи значно менше грошей, але за умови, що їх суми будуть перекриті за рахунок заможніших селян. Контроль за зібраними коштами на ремонт школи лягав на плечі секретаря комітету. Усі мешканці села повинні були взяти активну участь у відновленні шкільного закладу. За діяльністю шкільних комітетів слідкував помічник шкільного інспектора району, в обов'язки якого входило контролювати процес складання списків та за проведення збору шкільного податку. Цей же чиновник мав інспектувати вже зібрані, як грошові, так і натуральні надходження зазначеного податку [29, арк. 4-8].

Навчальний процес у більшості шкіл «Трансністрії» розпочався 1 жовтня 1941 року. Навчальний рік ділився на триместри. Перший триместр розпочинався у жовтні і завершувався в грудні, другий – тривав з січня до березня, а третій – з квітня до червня [30, арк. 2]. За архівними джерелами другий триместр для учнів середньої школи закінчувався 15 березня, а для діток початкової – 31 березня [30, арк. 9].

У процесі організації навчального процесу окупаційна влада зберегла радянські навчальні програми, однак із них було повністю вилучено все, що стосувалося марксистсько-ленінської ідеології. Дещо по іншому трактувалися принципи природознавства, зменшувався обсяг годин, відведених на вивчення вітчизняної історії, натомість викладалася всесвітня історія та історія Румунії. Спеціально для румунізації місцевого населення було випущено «Коротку історію про походження румунського народу», яка мала підтвердити історичні права окупантів на землі «Трансністрії». До шкільного курсу було введено обов'язкове вивчення румунської та німецької

мов, водночас було залишено вивчення української мови та читання [245, арк. 98-99]. Із пропагандистських міркувань румунська влада увела спеціальний навчальний предмет під назвою «Бесіди про героїв» [245, арк. 31].

Усі навчальні предмети було поділено на кілька блоків: до першого окупаційні методисти віднесли розумові або теоретичні науки: географія, природознавство, фізика, хімія та математика. До практичного циклу дисципліни – сільськогосподарського – ручна праця та агрономічна практика. «Літературний» блок складала уроки з історії, румунської, німецької та української мови (остання вивчалася в україномовних школах).

Художньо-естетичне та моральне виховання було покладене на такі предмети як: риторика, спів, малювання та читання. Окремого значення набувало релігійне (духовне) виховання дітей, враховуючи атеїстичне виховання в комуністичному минулому (Див. додаток А 7.). До морального виховання, крім релігії, входили поведінка та відвідування шкільних занять [30, арк. 2].

Особливої уваги в школах «Трансїстрії» приділяли арифметиці. Вивчення арифметики було, обов'язковим. Робочі плани цієї дисципліни виглядали наступним чином, у другому класі на вивчення цього предмету відводилось 178 годин з яких:

- 38 годин відводилось на вивчення додавання і віднімання чисел першого десятка з розв'язанням задач в одну дію;
- 5 годин відводилось на усну та письмову нумерацію в межах 20;
- 12 годин виділялося на вивчення додавання і віднімання в межах двадцяти, без переходу через десяток, та розв'язування задач в одну та дві дії, додавання через десяток в межах 20;
- збільшення та зменшення на кілька одиниць – 15 годин;
- повторення другого десятка на задачах в одну дві дії – 10 годин;
- 30 годин – на множення й ділення в межах двадцяти;

- 5 годин – на усну та письмову нумерацію в межах 100;
- 15 годин – на вивчення чотирьох арифметичних дій з цілими десятками в межах ста;
- 10 годин – на додавання і віднімання в межах ста без переходу через десяток;
- 15 годин на додавання і віднімання в межах ста з переходом через десяток.

Наприкінці навчання відводилось 13 годин на повторення пройденого матеріалу [39, арк. 2; 359, с. 103].

Проходячи навчання в третьому класі, учні мали засвоїти подальшу програму з арифметики. В обов'язковому порядку відбувалося повторення матеріалу за другий клас, зокрема, учні повторювали: додавання, віднімання, множення, ділення в межах 100 та 1 000. Потім діти переходили до вивчення базової програми третього класу, яка передбачала наступне: на перестановку та закруглення доданків відводилося 5 годин, ще 5 годин планувалося на множення в межах 1 000; 8 годин – на ділення в межах 1 000; 10 годин – на віднімання багатозначних чисел. На вивчення мір ваги та довжини відводилось 4 години; 5 годин – на множення багатозначних чисел на однозначні; 5 годин – на вивчення множення багатозначних чисел на 10 та 100 та на усне множення на 5 та 50; 5 годин – на вивчення прикладів та задач на всі дії; на вивчення найпростіших дробів відводилось 4 години. Навчальний рік завершувався підсумковою контрольною роботою, на яку планувалось дві години [31, арк. 4]. Таким чином, упродовж трьох років у початковій школі, діти мали засвоїти повний курс математики.

Відповідно до румунської державної ідеології в усіх навчальних закладах вивчався «Закон Божий», який викладали священнослужителі. Відповідно було розроблено та запроваджено навчальну програму, яка включала наступну змістовну частину: бесіди про Бога, як творця і промислителя. На вивчення цієї теми відводилось 4 год., 2 год. – на

пояснення, що є хресне знамення та упродовж однієї години священнослужитель мав розтлумачити учням значення поклонів, розповісти про храм, правила поведінки в ньому та ознайомити дітей з правилами прийняття благословення [31, арк. 3]. Цікаву інформацію про викладання «Закону Божого» наводить у спогадах Володимир Вишинський, який в час румунської окупації мешкав в с. Заводівка Березівського району Одеської області: «Найбільш ґрунтовно викладався Закон Божий. Піп-румун, який добре володів російською мовою, змушував нас завчати напам'ять молитви: «Отче наш», «Царю небесний, утішителю», «Богородиця діва, радуйся» та «Вірую во єдиного Бога». Він досить цікаво розповідав нам про створення світу, гріхопадіння Адама і Єви, братів Каїна і Авеля, Ноїв ковчег, життя і страждання Христа. Трохи пізніше він навчив нас молитись і румунською мовою» [343, с. 58]. Така методика проведення уроків «Закону Божого» сприяла розумінню церковної літургії та християнізації молоді. За шкільними партами, разом із засвоєнням основ християнського віровчення, відбувався процес румунізації підростаючого покоління, через заучування молитов румунською мовою. Часом діти забували релігійні малозрозумілі тексти незрозумілою мовою.

Проте, не всі священники-місіонери, особливо прибульці з Румунії на територію губернаторства, володіли російською чи українською мовами. Вони проповідували у храмах та під страхом покарань примушували вивчати «Закон Божий» виключно румунською, чим, звісно, викликали у школярів супротив та небажання його вивчати. Відворотню реакцію провокувало й те, що через відсутність достатньої кількості священників викладання «Закону Божого» здійснювали вчорашні вчителі-атеїсти, діяльність яких, певною мірою, гальмувало процес поширення християнського віровчення серед школярів [444, с. 142].

За виконанням священнослужителями покладених на них обов'язків з катехізації школярів слідкували шкільні інспектори. У рапорті шкільного

інспектора Александрфельдского р-ну пана Колотовського було надано письмове підтвердження, що священник отець Акулов у селі Матіасове дійсно проводив двічі на тиждень релігійні заняття, та відповідно до навчальної програми в усіх класах ним було проведено по 16 уроків, відведених на вивчення «Закону божого» [28, арк. 1; 359, с. 104]. Причиною такого контролю було те, що священнослужителі за викладання «Закону Божого» отримували грошову винагороду в розмірі 90 марок, а згаданий вище інспектор своїм звітом лише підтверджував цей факт та демонстрував виконання покладених на нього обов'язків.

Таким чином, запровадивши у шкільну програму обов'язкове вивчення «Закону Божого», адміністрація губернаторства переслідувало мету «одним пострілом убити двох зайців»; по-перше, повернути у лоно православної церкви (Румунського Патріархату) підрастаюче покоління; по-друге, вивчення молитов румунською мовою за задумом керівництва мало стати один із вирішальних факторів румунізації молоді, основна частина яких проживала у сільській місцевості.

В усіх школах «Трансністрії» оцінювання успішності відбувалися за десятибальною шкалою: незадовільно рівнялося 4 балам, задовільно – 5-6, добре – 7-8, відмінно відповідно прирівнювалося до 9-10 балів [235, арк. 24]. Слід зазначити, що в українських сільських школах журнали обліку відвідування та успішності велися українською мовою, відповідно – у молдавських (румунських) та російських школах ведення журналів відбувалося цими ж мовами.

Завершення навчального процесу у 1941-1942 навчальному році для початкових класів відбулося 30 травня 1942 р. Учні четвертих класів склали іспити з головних предметів. Для дітей 5-х–7-х класів навчання закінчувалося на місяць раніше – 30 квітня. З першого по 15 травня проводились консультації з усіх предметів, а з 15 по 30 травня усі учні 5-х–7-х класів виконували письмові роботи з рідної мови та математики. На

написання письмової роботи відводилось півтори астрономічні години. На вибір учнів вчителем пропонувалося три теми, з яких діти мали обрати одну. Результати екзаменів вивішувалися у школах не пізніше вечора 30 травня. Завершенням навчального процесу слугував випускний вечір, який зазвичай проходив 7 червня. Після завершення цих заходів, керівництво шкіл підводило підсумки навчального року, а результати подавало до районної шкільної інспекції [29, арк. 3].

Переведення учнів із одного класу до іншого відбувалось за результатами триместрових оцінок, отриманих упродовж всього навчального року. Для учнів 5-х–7-х класів додавалися також екзаменаційні оцінки. Екзамени мали здавати й учні, які переходили з третього до четвертого класу. Іспити для цієї категорії учнів відбувалися за 15 днів до початку навчального року.

Складання екзаменів відбувалися у спеціально організованих центрах, які охоплювали 3-4 школи. Задля цього на місцях створювалися спеціальні комісії, до складу яких входило 2-3 учителі. Керівництво центрів мало організувати складання екзаменів таким чином, щоб в один день могло працювати декілька комісій одночасно.

Екзамени проводились в письмовій та усній формі. Письмові екзамени з румунської мови діти складали у вигляді диктанту, а екзамен з української мови у вигляді твору під назвою «Весна». На екзамені з математики потрібно було на вибір комісії вирішувати задачі. Усні екзамени складали з: релігії, історії, географії та природознавства.

В один день зазначені комісії мали приймати як письмові, так і усні екзамени. Спершу проводились письмові екзамени з 8-ї до 12-ї години дня, а після обідньої перерви приймали усні екзамени та виставляли підсумкові оцінки. Під час проведення екзамену члени комісії були зобов'язані вести протокол засідання у двох екземплярах, куди вписували хід екзамену та отримані результати оцінювання учнів школи. Після завершення іспитів один

протокол спрямовували до районного відділу навчання, а інший – залишався в школі, разом з папкою виконаних учнями завдань.

Отримані учнями екзаменаційні оцінки з румунської та української мови, а також математики, виставлялися у спеціально заведений для цього окремий журнал. Наступного дня після складання відповідних екзаменів вчителі разом з учнями мали з'явитися до центру з класними журналами, щоби виставити остаточну річну оцінку за увесь навчальний рік.

Однією із складових підсумкових оцінок, яка мала неабиякий вплив на загальну поточну оцінку, була відмітка про відвідування школи. Так, учні, які не пропустили жодного дня шкільних занять отримували 10 балів; якщо ж було пропущено від 1 до 10 днів – то отримували 9 балів; 11-20 днів пропуску – отримували 8 балів; 21-30 днів – 7 балів; 31-40 днів – 6 балів; 41-55 – 5 балів; 56-80 – 4 бали, а від 81 і більше днів пропуску отримували відповідно лише 3 бали. Виставлялася одна оцінка за весь рік, яка називалася груповою. Учні, які не мали оцінки рівної 5 і вище – залишалися на наступний рік [235, арк. 31].

Упродовж останньої декади травня вчителі були зобов'язані повторити з учнями увесь пройдений матеріал, що вивчався в навчальному році, аби визначити реальні учнівські знання. Шкільне свято після закінчення навчального року в 1943 році відбулося 6 червня. Учні, які брали участь в організації урочистостей, звільнялися від сільськогосподарської практики у період з 1 по 6 червня.

Оцінки за практику виставлялися в журнал до 25 червня. Наприкінці червня відбувалися класні зібрання, на яких до відома учнів доводили про стан їхнього переведення до наступного класу.

У випадку, коли учень мав три, а то й більше оцінки «незадовільно», включаючи практику – його залишали на повторний курс навчання, а решту переводили на наступний рік навчання. Відомості про успішність учнів мали бути вивішені у школах 1 червня.

У початковій школі перехід учнів із одного класу до іншого також здійснювався на основі триместрових оцінок. Списки учнів, яких було переведено також, вивішували 6 червня, одночасно зі святкуванням закінчення навчального року [235, арк. 24].

Таким чином, в короткий термін адміністративна влада губернаторства впровадила досить дієву систему освітнього процесу, оминати яку практично було не можливо. Однак, її повноцінне функціонування, особливо у сільській місцевості було можливе виключно у мирний час. Дієве функціонування органів контролю за освітніми процесами на місцях, було не менш важливою умовою використання школи в окупаційній політиці.

Обов'язковим атрибутом усіх шкіл «Трансністрії» було спеціально відведене місце для портретів молодого короля та королеви матері, які знаходилися під омофором ікони Ісуса Христа. У коридорах сільських шкіл вивішували пропагандистські матеріали. Кожної неділі вчителі були зобов'язані проводити з учнями бесіди та різноманітні виховні заходи, в програму яких входило вивчення румунських пісень, танців та поезії.

Навчальний процес у школах «Трансністрії» подає у своїх спогадах В. Вишинський: «Кожен навчальний день починався з молитви. Всі учні шикувалися у довгому коридорі обличчям до стіни, на якій в центрі висіли ікона Ісуса Христа, зліва – портрет молодого румунського Короля Михая I, а справа – портрет Королеви-матері Єлени. Черговий вголос читав «Отче наш», а всі учні відповідно повторювали за ним слова молитви. Потім зверталися до Бога з проханням дарувати «здравіє» Королю і Королеві» [343, с. 57].

«Дивними були ці уроки. Підручників ніяких не існувало, зошитів теж. Щоправда, директор школи приніс якомсь стос синіх зошитів із зображенням все тих же короля та королеви. Але поки що кожен зробив собі зошити з кількох аркушів паперу, які міг знайти дома. Математику викладав інженер з

Одеси за допомогою книги Перельмана «Жива арифметика». Українську мову вивчали за «Кобзарем» Шевченка» [343, с. 58].

Як бачимо, однією з проблем, що стояла на заваді організації повноцінного освітнього процесу, була повна відсутність необхідної навчальної літератури. Ще однією перепорою, яку намагалося подолати цивільне керівництво губернаторства, була гостра потреба в зошитах. Канцелярські приналежності школам продавалися. Так, наприклад у школі с. Комісарівка Олександрфельдського району лише зошитів було продано на суму 287 марок [28, арк. 7].

На всі православні свята, а також румунські державні свята, всіх школярів під страхом покарань примушували відвідувати храми. Так, наказом губернатора за № 140 від 15 січня 1943 р. у зв'язку зі святом приєднання губернаторств «Буковина», «Трансністрія» та «Бессарабія» до Королівства Румунія, всі вчителі та учні були зобов'язані 24 січня зранку з'явитися до церкви, а після завершення церковних служб вчителі проводили конференції, на яких мали розповісти учням про значення цього святкового дня. На завершення дійства приурочувався концерт, який було заздалегідь підготовлено школярами. Обов'язково мали звучати румунські національні пісні, поезія та вірші, виконуватися національні румунські танці [29, арк. 13].

Керівництво шкіл у сільських повітах «Трансністрії» приділяло увагу створенню та функціонуванню різноманітних гуртків художньої самодіяльності та естетичному вихованню дітей. Так, у Адамівській початковій школі Александрфельдського району зусиллями педагогічного персоналу був створений гурток, який проіснував до листопада 1943 р. Урочисті засідання гуртка розпочиналися колективним виконанням «Королівського гімну» (рум. «Imnul Regal»). Учні – члени колективу гуртка декламували румунські вірші: «La pluc», «I'a olus cucul». Попри румунізаторську сутність дійства, у репертуарі звучали українські пісні: «Їхав козак за Дунай», «Ой піду я в сад гуляти»; вірші «Ластівка»,

«Веснянка», «Хатина на ялинці» та інші [28, арк. 34]. У школі с. Заводівка Березівського повіту директором В. Болтяном було організовано шкільний хор, танцювальний гурток та струнний оркестр, у яких учні та вчителі брали активну участь [343, с. 95]. Фактично ж гуртки художньої самодіяльності адміністрацією використовувалися, як один з інструментів румунізації сільської молоді, яка здійснювалася шляхом поширення серед неї румунської поезії та музики. Учасники цих гуртків, часом самі того не усвідомлювали, що стають об'єктом румунізаційної політики.

Окупаційна влада ревню вимагала відзначати «День героїв», яке святкували в Румунії 3 червня. Цього дня всі школи губернаторства зобов'язувалися проводити урочистості та висловлювати свою подяку румунським героям, які «полягли на полях бою за батьківщину, рід та християнство» [25, арк. 31]. Запроваджуючи на окупованих українських землях різноманітні свята, що були притаманні виключно румунському календарю, влада переслідувала мету прищеплювати населенню «Транснїстрії» думку, що вони вже є невід'ємною складовою Румунського королівства зі спільною історією та святами.

Хоча для організації навчального процесу в губернаторстві значна частина вчителів приїхала з Румунії, все-таки місцевому педагогічному персоналу надавалося право викладати у початковій школі, за умови успішного проходження перевірки на благонадійність [309]. Перш ніж потрапити на місце роботи вчителі мали довести окупаційній владі, що на них можна покластися.

Однією з вагомих причин, яка спонукала місцевих освітян йти на «співпрацю» з окупантами, стала винагорода за працю сільських вчителів. Заробітна плата шкільного вчителя з неповною вищою освітою становила 132 марки і 50 пфенінгів. Ставка вчителя з освітою 10 класів була 97 марок і 50 пфенінгів. Удвічі вищим було грошове забезпечення вчителів, які працювали в гімназіях. В українській гімназії м. Ананьєва вчитель

математики (за сумісництвом директор) отримував місячну платню в розмірі 261 RKKS, вчителі української та німецької мов отримували – 264 RKKS, вчитель фізики та хімії – 234 RKKS, вчитель праці та історії отримував – 242 RKKS, географії та природи – 241 RKKS, священнослужитель, який читав курс Закон Божий, отримував винагороду в розмірі 90 RKKS на місяць. В румунській гімназії м. Ананьева вчитель математики отримував 234 RKKS, вчитель природи та німецької мови – 250 RKKS, а за викладання предмету «Мораль» передбачалась грошова винагорода в розмірі 40 марок. За читання «Закону Божого» виплачувалася аналогічна сума – 90 марок [247, арк. 51-52].

Вчителі, які бажали працювати за нової влади, мали звернутися до органів влади з письмовою заявою про надання їм місця роботи у шкільних закладах. Через скрутне життя вчитель Ф. Лазаренок родина якого складалася із семи осіб, у своєму зверненні до суб-інспектора Александровельдского р-ну благав останнього надати йому місце роботи в школі. Освітянин був згодним працювати вчителем в 5-7 класах та викладати усі предмети. Посилаючись на велику родину та хворобу просив суб-інспектора цього ж району надати місце роботи в школі або с. Комісарівка або ж в с. Лубянка громадянин Ф. Тарасенко [28, арк. 11]. Бажаючих пристати до освітянських справ були сотні.

Зважаючи на те, що вчителів, які б володіли румунською мовою, на захоплених територіях практично не було, а тих які прибули з території королівства, не вистачало, для заповнення прогалини із цього предмету, керівництвом губернаторства для місцевого педагогічного персоналу спочатку в Тирасполі було відкрито курси румунської мови. Дещо пізніше курси румунської мови почали проводити і в інших повітах провінції: Могильові, Жугастру (Ямполі), Тульчині, Голті, Березівці, Балті, Очакові, Овідіюполі, Одесі та при муніципалітеті міста. Для керівництва та викладання мови в цих закладах із старого королівства запрошували викладачів [184, арк. 25]. У свою чергу, відвідування цих курсів давало можливість місцевим

вчителям отримувати додаткове матеріальне заохочення, за читання румунської мови в школах, що в рази збільшувало їх шанси на виживання.

Окрім навчання дітей вчителі були змушені виконувати низку розпоряджень та постанов як губернаторства, так і місцевої адміністрації. Зокрема, до обов'язків вчителів відносилось проведення перепису наявної в селянських господарствах живності [247, арк. 26]. У вільний від роботи час вони мали проводити серед місцевого населення різноманітну агітаційну роботу, суть якої зводилась то того, що вони мали схилити останніх до інтенсивнішого господарювання [29, арк. 2].

Отже, полишивши незреалізовані комуністичні ідеали, колишні апологети «світлого комуністичного майбутнього» – вчителі, обирали кожний для себе ситуативну стратегію виживання – колаборацію, хоч і у вигляді освітянського штибу. Окупанти, будучи зацікавлені на перших порах у заведенні нових поглядів, сприяли підвищенню освіти і популяризації знань серед місцевого населення. У цій царині вони опиралися на місцеву інтелігенцію, яка у свою чергу камуфлювала під нав'язану окупаційну систему цінностей, і сама отримувала від того зиск. Ілюстративною є не скільки моральна складова, яка в роки війни завше відсувається на периферію свідомості, а стільки матеріальні потреби, що гарантують життя.

Більшість шкіл в «Трансністрії» мали власні аграрні господарства, з яких харчувалися вчителі й учні з незаможних родин. В школі с. Луб'янка учні власними зусиллями засіяли 2 га проса, з яких зібрали 580 кг врожаю. Школярі села Зоріне Александерфельдського району на пришкольному господарстві вирощували кукурудзу та бавовну. Восени їм вдалося зібрати 95 кг бавовни [28, арк. 2, 6; 359, с. 105].

Шкільні господарства часто ставали жертвами грабунків з боку румунських солдатів, які були розквартировані поблизу населених пунктів. Так, школу с. Вікторівка Березівського повіту на початку квітня 1943 року було пограбовано румунськими солдатами, які були розквартировані у селі.

Грабіжники забрали вівцю, 32 кг ячменю та 40 кг кукурудзяної муки. Реквізиція продуктів, худоби та зерна здійснювалась за покровительства місцевих жандармських легіонів та армійських чиновників. Свідченням цього є тяжба шкільного керівництва і командира військового підрозділу лейтенанта М. Буджика, який дав обіцянку розібратися в ситуації та повернути відібране, однак слова не стримав [28, арк. 29; 359, с. 105].

Учнів та вчителів окупаційна влада використовувала на різноманітних сільськогосподарських та громадських роботах, особливо в літньо-осінній період. Наказом губернатора «Трансністрії» Г. Алексяну від 23 квітня 1942 р. з початком польових робіт, шкільні установи мали припинити заняття, а учні разом з вчителями приступити до прополювання бур'яну на полях та пасовиськах. Усі школи – зазначалося в наказі, зобов'язані були мати сад або город розміром не менше одного гектара. Зібраний врожай з цих наділів ділився в наступній пропорції: 50 % виділялося на шкільну їдальню, друга половина розподілялася поміж педагогічним персоналом пропорційно роботи, яку вони виконували. Школярі мали піклуватися про чистоту шкільних дворів, вчасно прибирати їх сміття та бруд. На учнів покладался обов'язок догляду за плодовими деревами, які необхідно було обкопувати та білити. Аналогічну роботу вихованці шкіл повинні були провести і при церквах, якщо останні знаходилися в їхньому селі. На виконання наказу цивільна адміністрація губернаторства давала лише три дні [29, арк. 2].

Відповідно до настанов зверху повітове керівництво також видавало власні розпорядження які розповсюджувалася і на школярів. Згідно з наказом префекта Очаківського повіту В. Горського від 15 червня 1942 р. учні шкіл працювали на прополюванні бур'янів та знищенні шкідливих гризунів. За кожен шкурку знищеного гризуна, як доказ старанної праці, учень міг розраховувати на винагороду, у розмірі двох пфенігів [12, арк. 60].

Відповідно до наказу дирекції культури за № 22 808 від 1 квітня 1943 р. навчання у початкових та середніх школах призупинялось на період з 5

квітня по 5 травня 1943 р. Упродовж місяці усі учні виконували сільськогосподарські роботи на полях, підпорядкованих трудовим громадам. До шкільних занять учні поверталися тільки у випадку поганої погоди, яка не дозволяла виконувати покладені на них обов'язки. І тільки після завершення весняної польової кампанії школи могли продовжувати роботу до 31 травня.

Після завершення навчального року адміністрація губернаторства й надалі продовжувала використовувати працю дітей-школярів на різноманітних сільськогосподарських роботах. Керівництво шкіл мало відправляти своїх підопічних до «державних ферм», але тільки у тих випадках, якщо останні знаходилися на відстані не більше чотирьох-п'яти кілометрів від школи. Якщо ж таких ферм не було поруч, то учнів мали використовуватися на полях місцевих трудових громад. Фіксували факти використання дітей і слідкували за їх роботою агрономи та старости. Якщо ж господарство громади не потребувало робочих рук школярів, то діти зобов'язувалися допомагати своїм батькам. Зокрема, вони повинні були: перекопувати землю, полоти бур'ян, очищати дерева від гусені та виконувати інші види робіт, що були їм під силу [235, арк. 9].

Задля «ефективної експлуатації потенціалу праці школярів» чиновники зобов'язали усіх керівників шкіл розробити пропозиції, в яких мали передбачити можливість кращого використання учнів як у сільському господарстві, так і підприємствах. Інформацію слід було подати до районних шкільних преторатів не пізніше 15-го травня. Від виконання сільськогосподарських робіт звільнялися лише вчителі, які перебували на підготовчих курсах [29, арк. 5].

Румунська окупаційна адміністрація безкоштовно використовувала працю школярів. Таке твердження ймовірне, оскільки опрацьовані архівні фонди не надали жодного документу, в якому б йшлося про встановлені норми оплати праці для цієї категорії населення, окрім, хіба що, випадку про

грошове заохочення за здані шкурки виловлених шкідників-гризунів. Однак і цей пункт залишився тільки на папері.

Крім того учнів використовували для збирання лікарських рослин для медичних потреб окупантів. Зокрема, розпорядження субінспектора шкіл Варварівського району зобов'язувало шкільний персонал зібрати: ромашку, м'яту, кульбабу та полин. Усе зібране необхідно було висушити на горищах та у класах, потім здати до пунктів прийому [29, арк. 6]. Станом на 20 грудня 1942 р. тільки в Очаківському повіті було зібрано та здано на потреби окупаційної влади 1 500 кг лікарських рослин [184, арк. 23].

Значні труднощі складало для сільського населення опалення шкіл у холодний сезон. Розпорядження окупаційної влади вимагали від місцевих адміністрацій усі шкільні приміщення добре опалювати, підтримувати середню температуру в класах досить високою, що дозволяло б дітям перебувати в приміщеннях без шапок та пальт. У містах румунська адміністрація змушена була відповідальніше вирішувати питання опалення. Зокрема, в м. Одесі з наближенням зими шкільні адміністрації подали до опалювального відділу дані про необхідну кількість палива для обігріву шкіл. У грудні 1941 р. до Одеси були направлені ешелони з паливом, частина якого призначалася для опалення шкіл [370, с. 424]. У сільській місцевості проблема забезпечення теплом навчальних закладів лягала на плечі селян. Директори сільських шкіл, у разі відсутності опалювальних матеріалів, повинні були звертатися по допомогу до старост сіл, або до керівництва трудових громад. Керівництво шкіл, яке до наближення холодів було неспроможне забезпечити необхідними паливом матеріалами ввірені їм навчальні установи звільнялися з роботи разом із усім педагогічним персоналом, а школи підлягали негайному закриттю [29, арк. 13].

Опалювальний сезон, який визначався румунською адміністрацією тривав 155 діб, тобто п'ять місяців. Для однієї пічки на добу потрібно було 16 кг дров, або інших паливних матеріалів, які б при спалюванні виділяли

тепло, еквівалентне кількості дров. Оскільки у більшості шкіл у середньому було від двох до п'яти пічок то для повноцінного функціонування їх потребувалося від 5 до 12 тон дров на рік. Опалення школи № 14 Ананьєвської сільської управи в грошовому еквіваленті обійшлося у 465 марок на рік, на опалення школи в с. Жеребково – 3 435 марок. Загалом для опалення п'яти шкіл Жеребківської сільської управи Ананьївського повіту в період із першого листопада 1942 р. по перше квітня 1943 р. планувалося витратити 4 185 марок [245, арк. 151-153, 168].

Такі значні суми були не під силу місцевим сільським управам, відтак лягли на плечі безпосередньо селян. На румунську економіку яка й без того була виснажена військовими витратами, забезпечення паливними матеріалами шкіл губернаторства лягало черговим непідйомним тягарем. Не дивно, що керівництво губернаторства після підрахунку коштів, які мали піти на першочергове опалення сільських шкіл, вирішило дану проблему за рахунок місцевого населення. Усю відповідальність за забезпечення сільських шкіл на зимовий період паливом та паливом було перекладено на плечі педагогічного персоналу та підопічних їм учнів. Наприклад, розпорядженням адміністрації Варварівського району у зв'язку з відсутністю соломи, яку зазвичай використовували в якості пального для обігріву школи, учні під керівництвом учителів зобов'язувалися зібрати з полів необхідну кількість сухої трави та бур'янів. Таке рішення мало стати єдиною можливістю у забезпеченні і збереженні пального матеріалу на зиму. Розраховуючи на власні зусилля, відтак усі школи району були забезпечені необхідною кількістю опалювального матеріалу до початку холодів [29, арк. 9].

Поразки на фронті німецько-румунських військ та перехід військової ініціативи на бік Червоної армії призводять до появи на Південно-Західній території України великої кількості відступаючих румунських та німецьких військових частин. Така ситуація у свою чергу призводить до глибоких змін у внутрішній політиці керівництва губернаторства, зокрема і на освітянському

поприщі. Розуміючи безвихідь ситуації, що склалася 19 та 20 листопада 1943 року, керівництво «Дирекції культури» видало низку службових повідомлень, якими припинило діяльність усіх початкових та середніх шкіл на території «Трансністрії». Зокрема, в м. Одеса були зачинені усі початкові та середні школи, окрім православного та музичного ліцеїв, стоматологічної школи. До 15 грудня 1943 р. мали бути звільнені з відповідних навчальних установ і педагогічні кадри, які прибули безпосередньо з Румунії. Водночас припинили свою роботу шкільні заклади на всій території «Трансністрії» окрім румунських шкіл, які й надалі продовжували функціонувати. Усі шкільні приміщення переходили у розпорядження командування німецько-румунських військ. Для населення офіційним роз'ясненням мала стати відсутність необхідного пального для обігріву шкільних приміщень [336, с. 68]. Весь педагогічний персонал в м. Одеса так і в сільськогосподарських районах, що прилягали до міста, крім директорів шкіл, а також учні старших класів переходили в розпорядження «Дирекції праці», де мали відбувати трудову повинність. Педагогічний персонал периферії мав використовуватися в адміністративній та господарській роботі районів та селах [336, с. 68].

Адміністрація губернаторства «Трансністрії» намагалася підтримувати функціонування початкової та середньої ланки освітніх закладів на окупованих територіях, використовуючи у власних цілях та виключно за рахунок підкупаційного населення. Розуміючи програшність ситуації, ті зусилля, які спрямовувало румунське керівництво для підтримки початкової та середньої освіти, були схожими скоріш на своерідну «імітацію» освітнього процесу. Слушною є думка про те, що у більшості шкіл через погане відвідування учнями занять, особливо середньої школи, повноцінного навчально-виховного процесу в «Трансністрії» налагодити так і не вдалося. Серед причин, які обґрунтовуються умовами воєнного часу виділяється кілька. З одного боку дитячий (хлоп'ячий) максималізм, посилений воєнним

безладом, стимулював утікання з уроків, у дорогу заради пошуків пригод, а частіше для пошуку харчів, хліба тощо. Стара, заскорузла румунська система навчання, фізичні покарання дітей за навіть дрібні провинності, та погану поведінку тощо, не сприяла масовому відвідуванню шкіл. Певною мірою відвратною рефлексією на систему освіти в окупованих українських землях було небажання більшості старшокласників, які були виховані в дусі войовничого атеїзму та комуністичної ідеології, вивчати «Закон Божий» та румунську мову [370, с. 425].

Між іншим, румунською окупаційною владою було збережено та продовжено функціонування професійної освіти. За період румунського адміністрування були відкриті «практичні державні школи» та земельні технікуми сільськогосподарського спрямування. Зокрема, сільськогосподарські школи увесь час окупації функціонували в с. Верховка Балтського повіту та у Могилів-Подільському, школа садівництва та виноградарства в м. Тираспіль, агротехнічна школа в м. Одеса, практична сільськогосподарська школа в м. Мелеєшть Тираспольського повіту, сільськогосподарська гімназія в с. Заводівка Березівського повіту [523, с. 106]. Агрономічна гімназія в с. Заводівка була утворена на базі сільської школи шляхом заміни назви школа на – «Gimnazium Agranomikum Zavadvka». Для учнів провінції владою передбачалося запровадження спеціальної форми, яка мала складатися з фірмового кашкету та ромбоподібної нашивки на рукаві з аббревіатурою цього навчального закладу – «GAZ» і номеру під яким значилось особисте прізвище учнів у класному журналі. Але плани окупаційного керівництва стосовно введення спеціальної форми, яка б мала підкреслювати професійну спрямованість цього навчального закладу та вирізняти її учнів із поміж інших шкіл, так і залишилися тільки на папері [343, с. 61].

Розуміючи, що без залучення місцевого населення та організації підготовки кваліфікованих працівників румунам не обійтися, адміністрація

губернаторства активно займалася й вирішенням цих питань. Для підвищення кваліфікації робітників та підготовки необхідних фахівців для різних галузей господарства, румунською адміністрацією були організовані різноманітні курси. У грудні 1942 р. шефом-інженером масло-сир заводів «Трансністрії» С. Гаркушою було розроблено та затверджено навчальну програму з підготовки завідуючих сепараторними відділеннями для тринадцяти маслозаводів. Слухачі за 10 днів навчання повинні були засвоїти програму, розраховану на 60 навчальних годин, скласти іспит й отримати свідоцтво. Відповідно до цієї програми 6 годин було відведено на засвоєння основних слів і фраз румунською мовою. На кожного слухача було виділено по 48 марок із особистих фондів маслозаводів [401, с. 68]. Такі випадки були не поодинокими. Аналогічні акції впроваджували й навчальні заклади. При агрономічному факультеті Одеського університету з ініціативи «Дирекції землеробства» губернаторства, було організовано курси з підготовки спеціалістів для потреб сільського господарства регіону, а саме: шоферів, трактористів, механіків та бухгалтерів. У грудні 1942 р. відбувся випуск першої групи шоферів у кількості 22 осіб [418, с. 169; 287]. В одному з розпоряджень, що надійшло в лютому 1943 р. до районних преторів, було зазначено наступне: «Будьте добрі вжити термінових заходів, щоб усі підприємства, розташовані на території вашого повіту, негайно організували короткотермінові практичні курси для підготовки і підвищення кваліфікації некваліфікованих робітників, які працюють на цих підприємствах» [374, с. 121].

Таким чином, румунська адміністрація значну увагу приділила організації та налагодженню навчально-виховного процесу на окупованих землях межиріччя Дністра та Південного Бугу. Свідченням цього є кількість відкритих початкових та середніх шкіл у перший рік окупації, та їхнє поступове збільшення в подальшому. У сільській місцевості відновлення діяльності закладів освіти лягло на плечі селян. Зокрема, останні були

змушені власним коштом ремонтувати шкільні приміщення, які були пошкоджені в результаті військових дій. Стосовно організації освітнього процесу, слід зазначити, що керівництву губернаторства за короткий проміжок часу вдалося налагодити ефективну систему освіти, яка базувалася на синтезі відкорегованих радянських навчальних програм і програм, за якими офіційно навчалися в Румунському королівстві. Однак впровадження обов'язкового вивчення румунської мови та «Закону Божого» сприяли пришвидшенню румунізації молоді губернаторства.

Діяльність шкіл надала можливість загарбникам, використовувати дітей на різноманітних сільськогосподарських роботах, які відбувалися у вигляді практики.

Для ефективнішого налагодження освіти на окупованих територіях румунська адміністрація активно залучала й місцевий педагогічний персонал, представники якого через матеріальну скруту, вимушені були йти на таку «співпрацю» з загарбниками.

Задля успішної реалізації політики економічної експлуатації земель губернаторства, румунська влада спромоглася зберегти заклади професійної освіти, а також організувати курси з підвищення кваліфікації та підготовки спеціалістів для різних галузей сільського господарства, відвідуючи які слухачі мали можливість збільшити свої шанси на виживання в складний час окупації.

3.3. Упорядкування повсякденного життя та поведінки підкупаційного населення

Заграбавши терени у межиріччі Дністра й Південного Бугу, румунські окупанти чудово усвідомлювали, що більшістю місцевого населення вони перш за все сприйматимуться як вороги. В очікуванні спротиву від елементарної пасивної непокори та саботажу, умисного знищення врожаю на полях, пошкодження знарядь праці та машинного устаткування на

підприємствах, окупанти упереджували й радикальні дії, такі як напад та вбивство румунських й німецьких вояків. Відтак першими кроками, які дозволили окупаційному апарату тримати населення підконтрольних земель у покорі, стали впроваджені закони, які забезпечували безпеку румунських та німецьких військ від агресії з боку сільського населення і водночас збереження колгоспного майна від знищення. Наказом № 2451 від 3 жовтня 1941 р. було чітко застережено, що у разі нападу на румунських солдат в будь-якому населеному пункті владою будуть застосовані суворі покарання: за перший раз – буде розстріляно 10 людей із села, у випадку повторення факту нападу – розстріляють 50 осіб, у разі третього нападу мірою покарання стане розстріл усіх мешканців населеного пункту, в якому відбувся акт злочину [104, арк. 16].

Наказом № 17 очільник губернаторства попередив голів колгоспів та підлеглих бригадирів, що у разі виявлення саботажу та зриву роботи, або умисного знищення врожаю шляхом підпалу, – вищезазначені особи будуть розстріляні. Усі мешканці зобов'язувалися повідомляти органи окупаційної влади (примарів та жандармські пости) про людей, які незаконно перебували на території села, а також про шкідників, що своєю діяльністю протидіяли окупаційній владі. Населення, яке переховувало цих осіб, підлягало розстрілу [109, арк. 144].

Про серйозність намірів румунського командування та цивільної адміністрації стало відразу зрозуміло після події, яка відбулася 23 жовтня 1941 р. Цього дня, радянські підпільники радіосигналом із Криму підірвали в Одесі будинок, в якому розташовувалася румунська комендатура, штаб 10-ї піхотної дивізії та німецькі зв'язківці. У відповідь на це окупанти винесли вирок: за кожного убитого румунського чи німецького офіцера або чиновника розстріляти 200 комуністів, а за кожного рядового солдата – 100 комуністів. Водночас, залякуючи і попереджаючи місцеве населення про цей

злочинний акт, румунське командування розмістило інформацію на шпальтах «Одеської газети»[370, с. 438].

Впровадження такого ряду законів та влаштування привселюдних розстрілів за непокору, змушувало населення «Трансністрії» з одного боку негативно сприймати окупантів, а з іншого – боятися радянських підпільників та диверсантів, за дії яких розплачувалися власним життям невинні люди.

Запобігаючи поширенню на території губернаторства різноманітних чуток та дезінформації про перебіг військових дій на фронті, убезпечуючи окупаційний режим від можливих виступів місцевого населення, румунською адміністрацією було суворо заборонено проведення різного роду зібрань, процесій, або утворення, без відповідного на те дозволу місцевої влади, політичних угруповань. Мешканцям «Трансністрії» було заборонено розповсюджувати та коментувати будь-яку інформацію про перебіг подій на фронті німецько-радянської війни, а також про місцезнаходження та розташування румунських та німецьких військ [336, с. 166].

Окрім того на всій території окупантами запроваджувалась цензура і заборонялося таємне приватне листування. Для того, щоб цензори могли перевірити, чи немає там якої-небудь таємної інформації, що могла б становити загрозу окупаційній владі, до поштових скриньок листи потрібно було вкидати не заклеєними [320]. Листи зі змістом, які викликали підозру у нелояльності до окупаційної влади вилучалися і, звісно ж, до адресата не доходили.

Щоб протистояти впливові ідеології попереднього режиму, румунська адміністрація запровадила заходи для знешкодження засобів радянської пропаганди, які діяли впродовж усього періоду окупації на теренах губернаторства. Румунами проводилась конфіскація всієї забороненої більшовицької літератури, друкарських пристроїв тощо [320].

Населенню було заборонено зберігати будь-які грамплатівки, з яких «віяло» відкритою чи прихованою прокомуністичною пропагандою. Сільське населення, яке у свою чергу мало заборонені носії агітації, зобов'язувалося здати їх упродовж 15-ти днів. За невиконання цього розпорядження, порушникам загрожувало ув'язнення терміном від 5 до 25 років. Від серпня 1943 р. усі мешканці губернаторства повинні були здати ще й наявні у них засоби радіозв'язку. За відмову виконувати даний наказ мірою покарання було позбавлення волі терміном від трьох до восьми років та штраф у розмірі від 100 до 500 RKKS [390, с. 56].

Румунські чиновники здійснювали контроль за переміщенням місцевого населення в межах губернаторства. Наказом командувача військами в губернаторстві «Трансністрія» від 30 липня 1941 р. мешканцям заборонялося збиратись більше ніж по 2 особи та під час комендантського часу пересуватися з 8 години вечора до 5 години ранку [198, арк. 3]. Усі жителі були зобов'язані мати при собі документи, які б засвідчували особу, і, у разі необхідності, надавати їх контролюючим органам. З 1942 р. для того, щоб потрапити до сусіднього села, селянам потрібно було отримати дозвіл від представника сільської влади – примара. Для поїздки до населеного пункту, який знаходився в межах повіту, треба було при собі мати дозвіл претора і примарії, а для того, аби потрапити до іншого повіту – тільки дозвіл префекта, який видавався на підставі рішення примарії.

Проте на практиці румунські окупанти в глибинці «Трансністрії» йшли на деякі поступки. Зокрема, мешканцям губернаторства не рідко дозволялося виїздити за межі губернаторства, але за умови наявності на те спеціального письмового дозволу. Жителям, які порушували встановлені правила, загрожувало покарання у вигляді позбавлення волі терміном від 1 до 2 років та грошовий штраф у межах від 200 до 300 марок [306].

Окупаційна влада з усього зазначеного унормування отримувала фінансовий зиск. Так, щоб отримати право на переміщення всередині того чи

іншого повіту, сільському мешканцю потрібно було заплатити три марки. На дві марки більше становила плата за дозвіл на вільне пересування у межах губернаторства [422, с. 314].

Саме ідея впровадження різноманітних грошових зборів для отримання населенням губернаторства, особливо мешканців сільських громад, різних довідок, стала одним із характерних ознак окупаційної політики румун на зазначених теренах. Для прикладу, згідно з постановою губернатора Г. Алексяну № 1882 від 4 вересня 1942 р. за отримання довідки про акт реєстрації народження або смерті мешканці «Трансністрії» мали сплатити 50 пфенінгів, за довідку про шлюб, за отримання підтвердження реєстрації у «Книзі про народження, смерть, шлюб» – одну марку [246, арк. 24].

Окупаційне керівництво, окрім зазначеного, обмежувало й інші можливості населення. Так, з метою ефективнішого використання робочих рук у сільській місцевості з 1942 р. під час весняно-польових робіт трудівникам, без відповідного на те дозволу претора та коменданта жандармерії, заборонялося влаштовувати різноманітні зібрання, гуляння, хрестини та весілля. У разі ж порушення цього рішення мешканці, які брали без відповідного на те дозволу участь у цих заходах, підлягали негайному арештові. Старости трудових громад, зі свого боку, були зобов'язані слідкувати за розповсюдженням різноманітних слухів. У разі виявлення людей, які займалися їхнім поширенням, мали повідомити до поліції або жандармерії. Аналогічно сільські очільники мали вчиняти, якщо чужинці зупинилися у підконтрольному селі. Окрім цього до обов'язків старост входили й інші дії: слідкувати за режимом пересування мешканців на території населеного пункту між восьмою годиною вечора та п'ятою годиною ранку; усіх виявлених порушників, відповідно, мали затримати та доправити до сільської управи, де на них накладалися грошові стягнення [77, арк. 16].

Вочевидь, переслідуючи мету не допустити різноманітних зібрань серед селян, чиновники з настанням сутінок забороняли сільським мешканцям освітлювати свої будинки як із середини, так і ззовні. Старости ж сіл мали слідкувати за вчасним виконанням вимог цієї постанови [12, арк. 55].

Явним нововведенням в окупованих землях стали спеціально розроблені румунськими чиновниками «Правила культури поведінки та спілкування» між старими та малими, підлеглим та керівником, між пересічним мешканцем та румунськими чиновниками незалежно від займаної ним посади. Так, при зустрічі молодших зі старшими, перші повинні були зняти головний убір та схилити голову, якщо людина не мала головного убору, то вона повинна була вітатися підняттям правої руки долонею вперед на рівні голови (так званий румунський салют). Привітання мали звучати чітко та виразно. Перебуваючи в адміністративному приміщенні усі присутні зобов'язувалися знімати головні убори та поклоном вітати старших. При вході до приміщення керівництва всі присутні мали піднятися з місць. Батьки та вчителі були зобов'язані з самого малечку привчати дітей до вихованості. Згідно з цими правилами усе населення «Трансїстрії» з радістю на обличчі мало вітати вище керівництво, службовців претури, священників, вчителів, агрономів, старост сільських управ, сільськогосподарських громад та бригадирів. Із представниками румунської влади населення зобов'язувалося вітатися виключно румунською мовою: «bună dimineața» (авт. «буне діміняца») – «доброго ранку»; «bună ziua» (авт. «буне зіуа») – «доброго дня» та «bună seara» (авт. «буне сьра») – «доброго вечора». За виконанням розпорядження слідкували місцеві чиновники. Ті ж мешканці, які відмовлялися вітатися румунською мовою, мали бути покарані [35, арк. 36, 37]. Так, мешканець с. Балайчук Березівського повіту М. Швець був побитий місцевими жандармами тільки за те, що зустрівши на вулиці коменданта села, не зняв шапку та не вклонився останньому [335, с. 177].

Упроваджена румунською владою система покарань у вигляді грошових штрафів, позбавлення волі, фізичні тортури за невиконання наказів та розпоряджень, не залишала підкупаційному населенню краю іншого вибору, окрім упокоритися та працювати на загарбника.

За громадським порядком у сільській місцевості слідкували жандармські підрозділи і таємна політична поліція – сигуранца. Для проведення слідчих дій при повітах функціонували в'язниці, в яких утримувалися порушники закону, злочинці та ті, хто виявив будь-яким чином непокору румунській владі.

Слідчі дії проводилися цими ж каральними органами залежно від характеру та складу злочину або правопорушення. Методи досудового розслідування були вкрай примітивними і жорстокими: шляхом фізичного насилля та тортур із підозрюваного вибивали зізнання в інкримінованому йому злочині [455, с. 212].

Серед найпоширеніших правопорушень з боку як міського, так і сільського населення, виділяються: образи румунських чиновників, розповсюдження усіляких чуток про румунське військо, становище на фронті, образи в бік румунської армії, зберігання вогнепальної зброї, підробка документів, переховування євреїв, знищення фуражу, отруєння води у криницях тощо. За такі дії звинувачених засуджували до різних термінів ув'язнення (від декількох тижнів до 10 років), смертної кари або каторжних робіт (терміном до 25 років). Часто окупанти застосовували штрафи (від 200 до 2 000 лей), або арешт і штраф разом [370, с. 439].

Такий підхід не міг не сприяти хабарництву й продажництву серед нижчої ланки чиновників та жандармських чинів. З гуманістичної точки зору спасіння людського життя у будь-який спосіб маємо сприймати як позитивний чинник, забарвлений людським фактором. Відмова виконувати роботи місцевим населенням тягла за собою цілу низку покарань та грошових штрафів. Наказом префекта Очаківського повіту у випадках

відмови мешканців вийти на прополювання бур'яну загрожувало фізичне покарання у вигляді 10 ударів палицею та сплатою штрафу в розмірі п'яти марок. Якщо ж ті самі особи відмовлялися вдруге виконувати наказ – побиття зростало до 25 ударів, а штраф мали сплатити – 10 марок. За саботування цієї постанови втретє людині загрожував військовий суд [12, арк. 60].

Попри те, що румунська окупаційна адміністрація видала низку доволі жорстких законів, розпоряджень тощо, щодо запобігання крадіжок майна, що перебувало в окупаційній власності, підпорядковане місцевим адміністративним органам. Однак скрутне соціально-економічне становище населення змушувало декого вибудовувати свої власні стратегії виживання на кримінальному підґрунті. Свій вибір зробили у такий спосіб селяни трудової громади № 3 с. Синюхин Брід Голтянського р-ну – І. Половий та В. Цабленко. За поцуплені 800 кг кукурудзи вони отримали по 25 ударів гумовою палицею, сплатили штраф у розмірі 200 крб. кожен та по три доби відбули арешту на жандармському посту. На додаток Полового Івана відразу після зізнання в крадіжці було звільнено із займаної ним посади бригадира [42, арк. 1].

Не дивлячись на те, що керівництвом губернатрства було монополізоване виготовлення різноманітних горілчаних напоїв, сільське населення у кустарних умовах активно виготовляло контрафактний продукт (самогон), як для власних потреб, так і з метою особистої вигоди. Так, у селах Врадіївського району поширення самогоноваріння стало стихійним явищем, що змусило керівництво місцевої адміністрації перейти до рішучої боротьби з цим недугом. Для цього влада району впровадила наказ № 8 від 8 листопада 1941 р., в якому зазначалося наступне: у зв'язку з систематичними п'янками серед місцевого населення, які призвели до постійних бійок, збільшенню різноманітних хуліганських вчинків, зростанню числа крадіжок та розпусних дій, що поставило під загрозу успішне завершення осінніх сільськогосподарських робіт зі збору врожаю, керівництво Врадіївської

поліції та старости сільських управ були зобов'язані вжити рішучих заходів для ефективного вирішення цієї проблеми. Мешканці, які були причетні до самогоніваріння, мали сплатити 250 крб. (так у документі) штрафу, або відбутися 10-ти денне ув'язнення у районній в'язниці. Знайдена апаратура з виготовлення самогону підлягала негайному знищенню, а вилучена продукція йшла на потреби районної лікарні та амбулаторії [37, арк. 3].

Обов'язки слідкувати за дотриманням правопорядку в селах, а також, як сільське населення дотримується впроваджених цивільною адміністрацією наказів та постанов, були покладені на плечі румунських жандармів та вояків. Саме у руках цих представників окупаційної влади знаходилося право вирішувати долі, як окремо взятої людини, так і цілої сільської громади.

Звертає увагу ставлення румунських і німецьких солдатів до місцевого населення, та особливо, те, який меморійний образ вони залишили в дитячих спогадах. Один із респондентів – Швець Семен – розповідає наступне: «Були у нас у селі румуни, так вони били нас як хотіли, але в основному за те, що по вечорам збиралися; ловили та відправляли нас в жандармерію на 15-20 днів. Так, коли там сиділи, то нас відправляли то уборні чистити, то ще на якісь роботи. А коли німці прийшли, так ті взагалі могли взяти і розстріляти, якщо щось не так» [272]. Його ж односельчанка – Берило Євгенія – пригадує наступне: «Дуже ми боялися румунів, ото мама коли вранці йшла на роботу, так вона нас у хаті запирала на цілий день, аж вечером відкривала, но ні румуни, ни німці нас не трогали. Правда, був випадок: прийшли до нас п'яні жандарми, в селі у нас була жандармерія, так всіх курей забрали, – ну то того, що в них і самих не було, що їсти» [251]. А ось Підлубний Олексій пригадує наступне: «Румуни до нас відносилися нормально, але й було таке, що людей били, а двох даже повішали. А от, коли німці прийшли, то ті взагалі і карали, і вбивали. А у нас корову та курей забрали» [266]. Прохорова Тетяна розповідає: «У нас в селі були і румуни і німці. Так, румуни ставились до нас добре, а от німці навпаки були агресивними» [267]. Нечиталюк Олексій

згадує: «Румунські солдати били та обкрадали людей, а у дітей забирали їжу. При зустрічі з румунами люди намагалися триматися від них подалі» [262]. «Румуни відносилися до нас, як до рабів: за кожну провину били, за запізнення на роботу також били», – розповідає Міхалков Василь [261]. «Румунські солдати до нас відносилися добре. А німці, коли і наступали, і відступали – ночували у хаті, так нам тоді навіть солодощі давали», – пригадує мешканець с. Катаржине Іванівського району Стоянов Петро [269]. У мемуарах В. Буковського читаємо наступне: «Румынская власть везде и всюду применяла палочную дисциплину. Особо нерадивых били шомполами ниже пояса – 25 ударов. Если ты не поздоровался из встречным румуном, за 10 метров не доходя его, и при этом не остановился, и не снял головной убор – били! И что удивительно, безшабашне головы, которые не могли жить спокойно – присмирели. Кругом было тихо и спокойно, никакого хулиганства. Чем отличалась румынская власть от немецкой, так это тем что она сплошь и рядом была воровская. Хуже воров, чем румынские солдаты, наверне в мире не сыскать. Они все воровали, что попадало под руки. У немцев этого, Боже сохрани, не было. Они не воровали, они «просто брали». Не отдашь добровольно, тут же на месте пристрелят. Если с румынским солдатом можно было вступить в полемику, то с немецким – не в коем случае» [341, с. 89]. У своїх мемуарах В. Вишинський так описує іноземних інтервентів: «Поведінка німців була непередбачуваною. То несподівано пригостять льодяниками, а то спересердя дадуть такого стусана, що відлітаєш, наче м'яч. Літні німецькі вояки завжди були добрішими, аніж молоді і гонористі. Особливо належало остерігатися фельдфебелів та інших дрібних начальників. До офіцера краще взагалі не наближатися. Румуни, звичайно ж набагато доброзичливіші за німців, хоча й скупіші» [343, с. 78].

Як бачимо, у своїх спогадах респонденти подають доволі неоднозначну оцінку ворожим солдатам. Причиною цього, на нашу думку, стало те, що хтось запам'ятав ворога передовсім як грабіжника, який відібрав у сім'ї

останнє. А хтось, у дитячій пам'яті зафіксував проявлену доброту з боку німецького чи румунського вояка, згадує про нього зі своєю вдячністю.

Отже, на окупованих теренах «Задністрянщини» румунське керівництво розробило та впровадило ряд законів, які вводили низку грошових штрафів та ув'язнення на різні терміни за непокору та саботаж окупаційній політиці з боку сільського населення. Під тотальним контролем румун перебували й особисті права і свободи селян, зокрема, без відповідних дозволів трудівникам заборонялося покидати населені пункти та влаштовувати різноманітні святкування.

Деякі постанови, насаджували примусову румунізацію місцевого населення, впровадивши в ужиток румунські вітання. Таким чином переслідувалася мета нав'язати селянам думку, що вони вже є невід'ємною складовою Румунського Королівства. Однак, не дивлячись на низку прописаних покарань за порушення окупаційних наказів та постанов, сільське населення щораз їх саботувало. Не останню роль в житті сільського населення відігравали румунські та німецькі солдати, які виконували роль наглядачів за порядком та спокоєм на увіреній їм території, та нерідко виступали катами для місцевого населення, приводячи в дію розпорядження свого керівництва, що у свою чергу впливало на формування підкупаційним населенням загального образу ворога-окупанта.

3.4. Харчування, побут, медичне забезпечення та дозвілля

Постійно зростаючі економічні потреби, особливо в сільськогосподарській продукції, керівництво губернаторства «Трансністрія» вирішувало виключно за рахунок сільського населення губернаторства, переважно членів трудових громад. Під контролем румунів перебували норми споживання жителями пшениці та виготовлених з неї різноманітних круп, борошна та хліба. Так, спеціальним розпорядженням губернаторства «Трансністрія» за № 3993 та розпорядженнями префектур повітів (наприклад

Ананьївського повіту за № 972) населенню було заборонено перемелювати зерно пшениці на крупу без спеціального на те дозволу чиновників префектури. Визначалися норми споживання пшеничної крупи. На місяць родині з трьох осіб дозволялося перемелювати на власні потреби лише 20 кг пшениці. Якщо ж в сім'ї було більше трьох людей, то на кожного наступного члена родини дозволялось перемелювати додатково 5 кг зерна. Старости сільських управ були зобов'язані видавати відповідні дозволи та вести їх облік. У випадку виявлення порушень, на кшталт видачі в одні руки двох, а то й більше дозволів на перемелювання пшениці, староста ніс усю матеріальну відповідальність [50, арк. 5].

Цивільною адміністрацією губернаторства також була встановлена денна норма споживання хліба. Згідно з наказом № 3998 від 26 листопада 1941 р. денна норма споживання хліба становила 500 г на людину, яка досягла п'ятирічного віку. Щомісяця на одну родину для харчових потреб виділялося додаткових 20 кг борошна другого сорту. Міська управа Очакова ввела карткову систему на хліб. Весь хліб мав випікатися виключно з муки другого сорту як для армії, так і населення. Усі сільські млини Очаківського повіту отримали право перемелювати пшеницю в борошно тільки другого сорту. Деякі пом'якшення для населення окупаційна влада робила під час християнських свят: Різдва та Великодня. На ці свята дозволялося молоти біле борошно, але не більше п'яти кг на одну родину. Щоб перемолоти пшеницю на борошно усі бажаючі повинні були спочатку отримати відповідний дозвіл у сільського примаря. За надані послуги мірошник вираховував 12 % уже готової продукції.

У випадку порушення зазначеного наказу перед судом за звинуваченнями в економічному саботажі несли відповідальність старости села, млинару і всі мешканці населеного пункту, в якому були виявлені махінації [27, арк. 2]. Проте вже у вересні 1942 р. постановою за № 1881 губернатора Г. Алексяну населенню заборонялося на власні потреби

перемелювати пшеницю та жито. Щомісяця на одну людину було дозволено молоти лише 13,5 кг ячменю та 3 кг кукурудзи, з яких 10 % перемеленого зерна за надані послуги забирав мельник. Якщо ж мешканці відмовлялися молотити ячмінь – їм дозволялося молоти 15 кг кукурудзи [23, арк. 80].

Цією ж постановою визначався склад хліба. Населення мало право споживати хліб, випечений з наступних інгредієнтів: 65 % ячмінної муки, 20 % кукурудзяної муки та 15 % домішувалася картопля [23, арк. 80 звр.].

Згадане вище губернаторське розпорядження передруковували на місцях, представляючи його уже як розпорядження місцевої адміністрації, за невиконання якого жорстко карали. За порушення розпорядження префектури Очаківського повіту за № 19 від 24 жовтня 1942 р. шістьох мешканців села Анчекрак та п'ятьох жителів села Володимирівка було відправлено до суду військового претората за спробу перемолоти пшеницю на Александровельській млинарні. Ті ж господарі, у розпорядженні яких ще залишалася пшениця, були зобов'язані до 20 листопада 1942 р. здати наявні запаси до району і натомість отримати ячмінне зерно [332, с. 89].

Зважаючи на низку запроваджених румунською адміністрацією наказів та розпоряджень, зміст яких був зведений до контролю та впорядкування щомісячних норм споживання сільським населенням «Трансністрії» хліба та інших видів зерна в розрахунку на одну особу, закономірним є питання, як в таких умовах трансністрійському селянству вдавалося рятувати свої родини від неминучої загибелі? Певні відповіді на це та ряд інших питань знаходимо у наступних спогадах: «Ото я тобі скажу – якби не город, де батьки садили картошку, буряк, кабаки та сіяли кукурудзу, та й та нещасна корова, яка у нас була, так ми б із голоду усі й повмирали, бо голодно було – їсти вообщє не було шо, так румуни ще заставляли молоко здавати як налог. Помню всігда була голодною, но, правда, батьки намагалися нас годувати два-три рази на день. Бувало й таке, шо й один раз кормили. В основному постоянно їли мамалигу, бо другого не було, пили розведене водою молоко, та й хліб пекли

наполовину з пшениці, картошки та кукурудзи. Ото таке в нас і було їство», – згадує Білогородська Віра [252].

«Дома у нас була корова, курі, два вулики, та й на городі вирощували все необхідно, мама ходила в колгосп працювати, ото з того й жили», – розповідає Осипенко Лідія [264]. Ладиненко Микола пригадує наступне: «Тримала мама тільки корову, багато чого на городі вирощували, ото з того і харчувалися, але в основному їли мамалигу» [260]. Третьякова Онися, якій на початку війни було 13 років, розповідає наступне: «Було у нас дві корови, коза та пару курей, а все, що нам було треба, вирощували на городі. Було дуже голодно. Варили супи, там каші різні, но в основному мамалигу, але завжди намагалися їсти три рази на день. На Різдво в нас на столі обов'язково була кутя, на Пасху – яйця та щось схоже на паски. Також міняли свої речі цукор, муку та хліб, але в основному продукти харчування заробляли тяжкою працею; працювали усією родиною – мама на полі, брат – також, а молодша сестра була кухаркою» [270]. А ось, що нам з цього приводу розповідає Нечиталюк Олексій: «Дома держали і курей і корову. Їли те що мали – молоко, яйця пекли житній хліб. Сильно помагав город на якому садили і картошку і буряк вобщем з нього фактично і жили» [262]. Буковський Володимир у своїх мемуарах пише наступне: «Зима с 1942г. на 1943 г. была очень снежная. Снег на ровном поле достигал 1 м глубины. Стояли трескучие январские морозы с северным ветром. Жизнь в деревне нашего района еле теплилась, не было самого необходимого: керосина, спичек, соли, обуви и одежды. Кушать с горем пополам еще было что, в основном кукурузная мамалыга» [341, с. 125].

З наведеного нарративу слідує наступне, що селянам вдавалося прогодовувати свої родини власними зусиллями за рахунок обробітку та вирощування на присадибних ділянках різноманітних овочів. Важливу роль в житті селян відігравала корова, яка часто ставала єдиною надією і годувальницею, що давало можливість знедоленій селянській родині та

особливо дітям щоденно отримувати прожитковий мінімум їжі, а з ним і надію на життя. Одним із факторів, що значно покращував шанси на виживання в умовах окупації виступає хоча і примусова, але оплачувана робота сільського трудівника на окупанта. На нашу думку, наявність роботи певною мірою дозволяла отримувати на зароблені трудовні сільськогосподарську продукцію, яка значно покращувала спосіб виживання селянина та його родини. Саме наявність цих чинників давала можливість сільському населенню забезпечувати себе та своїх близьких мінімумом продуктів харчування, які допомагали вижити.

У той час, коли сільський трудівник ледь-ледь зводив кінці з кінцями, віддаючи останнє у вигляді податків та військової контрибуції на вимогу окупантів, самі ж румунські чиновники жирували і забезпечувались усіма необхідними продуктами харчування по мінімальним цінам. Так, у відповідності до наказу губернатора за № 114 для цих представників румунського окупаційного апарату на овочі, фрукти, продукти тваринництва та птицю було встановлено фіксовану ціну: 1 кг свинини коштував три марки; 1 кг вершкового масла – 6 марок; 1 літр коров'ячого молока вони могли купити за 60 пфенінгів, 1 кг картоплі – 30 пфенінгів. В той час, як решта населення за ці ж самі продукти вимушені були переплачувати удвічі а то й тричі дорожче: так 1 кг свинини коштував – 5 марок; картоплі – 1,5-2; вершкове масло – 16; та один літр молока – 2 марки [423, с. 316-317].

Непомірно високими для сільського населення «Трансністрії» були ціни на предмети першої необхідності (тютюн, сірники, сіль, керосин). Окупаційна влада використовувала ці товари як дієвий спосіб викачування у населення сільськогосподарських продуктів через так звані обмінники. Так, селянину Березівського повіту за 1 кг цукру потрібно було віддати 1 кг вершкового масла або 40 – 50 яєць, за 400 г мила – 40 яєць, за коробку сірників – 3 яйця або курку, чи 6-7 кг пшениці [423, с. 310].

На думку історика І. Левіта натуральний обмін став основною формою економічних відносин по всій території губернаторства «Трансністрія».

Однією зі складових повсякденного життя та побуту населення є перебіг тих чи інших захворювань та відповідна організація медичного забезпечення мешканців окупованих земель. В умовах воєнного протиборства та окупаційного повсякдення населення «Трансністрії» значною мірою відчуло на собі проблеми та наслідки санітарно-епідеміологічного характеру, які особливо гостро проявлялися в сільській місцевості. На цих теренах особливо поширювалися такі інфекційні та небезпечні захворювання для населення – холера, чума, висипний тиф, педикульоз. Вельми поширеними були дерматологічні та венерологічні захворювання, які розповсюджувалися внаслідок нехтування особистими санітарно-гігієнічними нормами та неконтрольованими статевими відносинами. Перебіг цих хвороб становив значну загрозу для здоров'я та життя як адміністративного, так і військового апарату окупантів, а також цивільного населення губернаторства.

Оскільки радянська медична система була зламана, у перші місяці окупації румунською адміністрацією було створено Дирекцію охорони здоров'я. На нашу думку йти на такі кроки окупаційну владу примушувала радше турбота не стільки про місцеве населення, скільки про особистий стан здоров'я окупаційного апарату та війська.

Зіткнувшись із низкою небезпечних захворювань, серед яких основне місце займав висипний тиф – гостре інфекційне захворювання, що передавалося вошами, симптоми якого проявлялись лихоманкою, своєрідним висипом на шкірі, а також ураженням нервової та серцево-судинної систем, і яке набуло широкого розповсюдження та викликало серйозне занепокоєння, що примусило окупаційну владу утворити Надзвичайну комісію для подолання цієї хвороби та запобігти її поширенню. Комісією було розроблено та впроваджено в дію ряд постанов, спрямованих на покращення

санітарно-гігієнічних умов життя мешканців «Трансністрії». Заходи для боротьби з інфекційними захворюваннями зводилися до примусового підтримання людьми їх елементарної суспільної та особистої гігієни та місць їх постійного проживання.

Рішення комісії з покращення санітарно-епідеміологічного становища приймалися багаторазово. Комісія по боротьбі із висипним тифом та іншими інфекційними хворобами, на засіданні, яке відбулося 15 грудня 1941 р. в Черновському районному управлінні Ананьївського повіту, визнала ситуацією із висипним тифом у районі загрозовою [109, арк. 54;]. У межах району був впроваджений карантин, а селянам заборонено залишати місце проживання. До епідеміологічно неблагонадійних також було зараховано сільські управи Новопавлівки та Макіївки Врадіївського району. Жителям цих населених пунктів під загрозою покарань заборонялося самовільно переїздити куди-небудь. Сільські старости зобов'язувалися надсилати до надзвичайної комісії по боротьбі з інфекційними захворюваннями списки людей, так званих десятихатників, на яких була покладена відповідальність за ліквідацію завошивленості мешканців кожного будинку. Боролися з інфекцією шляхом випрасовування та вижарювання особистих речей в гарячих пічках, а також приведенням будинків та подвір'їв у належний вигляд. Значної уваги місцеві органи окупаційної влади приділяли відновленню та налагодженню діяльності сільських лазень. У двотижневий термін було відновлено роботу лазень у селах Стрюкове, Ісаєве, Ново-Андріївка та у Черновому. У селах, де були відсутні лазні, їх будували при лікарнях. Враховуючи те, що серед дітей було багато носіїв різноманітних хвороб, влада приділяла значну увагу санітарно-епідеміологічним заходам серед шкільних та дитячих закладів. Зазначена вище комісія зобов'язала місцеві органи влади провести роботу та повністю ліквідувати завошивленість серед учнів шкіл шляхом щотижневого купання вдома та прання білизни. Вчителі щоранку були зобов'язані опитувати дітей, чи немає

хворих серед рідні; у разі виявлення таких – зобов'язувалися повідомляти про це у відповідні установи [109, арк. 54]. Оскільки централізованого водопостачання в сільських громадах не існувало, влада вирішила усі криниці як громадські, так і приватні, відремонтувати, якщо була така потреба, забезпечували їх кришками та відрами. Обов'язковому щомісячному огляду підлягали усі особи, які працювали в сфері харчової торгівлі. На боротьбу з інфекційними захворюваннями було мобілізовано у межах району увесь медичний персонал. Учителі проводили роз'яснювальну роботу «про необхідність санітарної чистоти в будинках, ролі вошей та бруду в розповсюдженні різноманітних хвороб» [109, арк. 75].

Про погіршення санітарного-гігієнічного становища в губернаторстві «Трансністрія» було відомо й вищому керівництву Румунії. «Через відсутність медичної допомоги, медикаментів та мила» – повідомляло Бухарест у жовтні 1942 р. командування полку, розміщеного в селах уздовж Дністра. У записці зазначалося, що від висипного тифу щодня помирає 15–20 місцевих селян [423, с. 319].

Відповідно до наказу № 68 від 17 червня 1942 р. по Ананьївському повіту про боротьбу з собаками, хворими на сказ, для захисту військових та цивільного населення, а також сільськогосподарських тварин, усіх господарів було зобов'язано зареєструвати своїх собак та отримати на кожного відповідний номер. Власників зобов'язували тримати тварин на прив'язі. Всі бездомні тварини підлягали негайному знищенню, а шкіру вбитих тварин мешканці мали здавати на спеціально утворені пункти. За виконанням цієї постанови слідкували органи місцевої поліції [109, арк. 262].

Ще однією причиною ліквідації бродячих собак стало те, що ці тварини були носіями різноманітних гельмінтних захворювань, неконтрольований перебіг яких становив чималу небезпеку як для людей, так і свійських тварин [245, арк. 62].

Небезпечними хворобами військового часу стали також венерологічні захворювання, сифіліс і гонорея, від яких у першу чергу крім військових страждало і цивільне населення.

Для нагального вирішення цієї проблеми в сільській місцевості при кожній повітській лікарні працював спеціаліст із дермато-венерологічних захворювань.

На окупованих землях румунська влада доклала значних зусиль, спрямованих на підтримку діяльності та функціонування медичних закладів у повітових центрах та селах, які до них входили. Так, в Ананьївській лікарні в період 1943-1944 років працювала 41 особа, з яких – 24 відносились до медичного персоналу. Зокрема, у лікарні працював один головний лікар-терапевт, лікар-хірург, лікар-педіатр, помічник хірурга, фармацевт, 1 старша акушерка, 3 старших медсестри та 6 медсестер і 9 санітарок. При лікарні також знаходився й допоміжний персонал у кількості 17 людей, які несли відповідальність за функціонування та утримання медичного закладу в належному вигляді. У стінах закладу працювали бухгалтер-касір, завгосп, повар, кухарка, 2 посудомийки, 2 прачки, конюх, сторож, слюсар, електрик-рентгенотехнік та столяр.

В Ананьївській поліклініці за аналогічний період часу працювали: лікар дерматологічних та венеричних хвороб, лікар-терапевт, лікар-офтальмолог, 2 дантисти, фельдшер та санітарка [245, арк. 64].

Ці медичні заклади могли розмістити в своїх приміщеннях 90 хворих, на харчування яких виділялось по 1 марці на день. Щомісяця для прання білизни, миття рук та на інші потреби лікарні виділялося 180 кг мила. На придбання наволочок, простирадл, халатів, рушників у бюджеті повіту планувалось виділити 20 тис. РККС [245, арк. 66].

На території Ананьївського повіту, крім лікарні та поліклініки, також функціонувало 11 медичних пунктів, в яких працювало 2 лікаря, 11

фельдшерів, 4 акушерки, 3 санітарки, кучер, сторож та дезінфектор [245, арк. 65].

Однак, кількість медичних закладів, які функціонували в окремо взятому повіті, значно поступалися кількості даних установ у великих містах. Наприклад, при одеському муніципалітеті працювала медико-санітарна дирекція. На її балансі станом на 16 жовтня 1943 року перебувало 77 медико-санітарних приміщень в яких працювало 1 902 службовці. З них 22 були санітарного призначення, персонал нараховував 185 осіб, 37 – медичних із персоналом 1296 осіб [324; 479, с. 79].

У розпорядженні медичного відділу було 5 лікарень, 14 поліклінік, 2 пологових будинки, одна амбулаторія, 3 диспансери, 2 дитячі консультації, швидка допомога, лікарня для прокажених і 8 медичних пунктів. Фармацевтичний відділ налічував 12 аптек, 2 аптекарських магазини, 3 аптеки при лікарнях і один склад [324; 479, с. 79]. Також у складі медико-санітарної дирекції одеського муніципалітету функціонував сектор венеричних захворювань у підпорядкуванні якого було 6 профілактичних пунктів, де надавалася безкоштовна допомога [321].

На території губернаторства румунською адміністрацією підтримувалось функціонування ветеринарних лікарень у повітових центрах та ветеринарних пунктів на селі. Наприклад, на території Ананьївського повіту функціонувала ветеринарна лікарня, в якій працював головний ветфельдшер та ветсанітар. У селах повіту працювало 3 ветфельдшери та 2 зоотехніки. [245, арк. 65].

Відновлення та підтримка діяльності медичних закладів румунською адміністрацією у сільській глибинці, на нашу думку, мала деякі позитивні наслідки, а саме: діяльність цих установ забезпечувала роботою місцеве населення, яке мало можливість отримувати хоч і мізерну, але заробітну платню, за допомогою якої працівники могли забезпечити себе та свою родину найнеобхіднішими засобами для існування. Водночас у цих закладах

населення могло розраховувати на отримання кваліфікованої допомоги в лікуванні тієї чи іншої хвороби.

Проте, не зважаючи на дії цивільної адміністрації, залишалося чимало не вирішених питань. Нагальними проблемами у боротьбі із постійним зростанням різноманітних недуг серед цивільного населення на окупованих територіях південно-західної України була відсутність необхідних медикаментів та брак висококваліфікованих лікарів, оскільки значна частина перебувала в евакуації і свої знання використовувала для потреб радянської армії. Румунське ж командування не могло повноцінно забезпечити загарбані території як відповідними медичними фахівцями, так і необхідними ліками. Оскільки медикаменти йшли першочергово на потреби армії і тільки незначний відсоток необхідних ліків виділявся на потреби населення окупованої території.

Свідченням катастрофічної нестачі ліків є згадане нами розпорядження окупаційної влади, яке зобов'язувало учнів збирати лікарські рослини на медичні потреби румунської армії [109, арк. 6].

Однією з перешкод, яка стояла на заваді населенню губернаторства звертатися до кваліфікованих спеціалістів, стало впровадження румунською владою оплати за медичне обслуговування. Так, консультація лікаря коштувала – 12 марок, операція – 20, рентген – 20, а за харчування в лікарні щоденно сплачувалося 2 марки. Така політика фактично унеможливила доступ для отримання медичних послуг як міського, так і сільського населення губернаторства [421, с. 319].

Однак, попри спроби окупаційної влади налагодити діяльність тих чи інших медичних установ, більшості населення «Трансністрії» не залишалося нічого іншого, як самостійно вирішувати питання лікування захворювань та підтримувати особисту гігієну. Деякі з них відтворює у пам'яті Ірпсевська Ольга, розповідаючи наступне: «Самі хворіли, самі й лікувалися. Ото тільки в час окупації у мене сестра померла від якоїсь болячки. Багато тоді людей

поумирало. А митися наша сім'я взагалі не мала чим. Ото палили в печі комиш і тим попільом і стірали, і милися» [255]. Копецька Євдокія повідала наступне: «Коли погано себе почували, то зверталися до місцевої лікарки або ходили до знахарки, так вони нам трави усілякі давали, то ми їх запарювали та пили. На той час ми не знали, що таке засоби гігієни, користувалися господарським милом, яке самі й варили» [256]. «Хворіли ми часто, але лікувалися в основному різними травами, які запарювали та пили. Із засобів гігієни у нас було тільки господарське мило», – повідала Голота Валентина [253]. Швець Семен розповідає: «Тоді, коли боліли на щось серйозне, так ми в нашому селі до Ніни Михайлівни зверталися, вона до війни медсестрою в лікарні робила, так вона завжди помагала. Воші були – що страшно. Так нам румуни мило роздавали, та воно так воняло. Ото ним ми і стірали, і самі милися, бо більше нічого не було» [272]. Лабунський Микола розповів: «Сестра хворіла туберкульозом, по допомогу ні до кого не зверталися, лічили її самі жиром борсука та м'ясом їжаків. А засобів гігієни ніяких не було, ото брали куриний (яєчний) жовток із попільом, це все змішували, тим і прали» [259]. «Під час хвороби пили настоянки різних лікарських трав, ото так і лікувалися», – повідала нам Чумаченко Катерина мешканка с. Андрієво-Зорино, що на Миколаївщині [271].

Таким чином, на окупованих теренах «Задністрянщини» відкриті румунами медичні заклади не могли певною мірою забезпечити місцеве населення відповідними послугами, у лікуванні того чи іншого захворювання. Жертвами хвороб, перш за все, ставали сільські мешканці, які в умовах військового лихоліття залишалися найбільш незахищеною верствою не тільки в соціально-економічному плані, а й були позбавлені елементарного права отримати першу медичну допомогу при виявленні будь-якої хвороби. Попри відсутність доступу до стаціонарної медицини, у нагоді ставали знання народної медицини, за допомогою якої підкупаційному населенню доводилося лікувати низку захворювань.

Повсякденне життя підкупаційного селянства включає не тільки харчування, побут, лікування тих чи інших захворювань, а й організацію власного дозвілля. Слід відразу зазначити, що в містах румунська адміністрація з перших днів окупації приступила до налагодження діяльності закладів відпочинку, а вже потім почала турбуватися про відкриття аналогічних установ у повітових центрах, та зрідка намагалось організувати щось подібне для сільських трудівників. Найбільшого успіху румуни досягли в м. Одеса, саме тут у грудні 1941 р. був відкритий Одеський оперний театр. У березні 1942 р. розпочала свою діяльність Одеська консерваторія, продовжувало функціонувати Одеське художнє училище [370, с. 428]. В той час на периферії, у повітових центрах, румуни приділили й відновленню діяльності клубів та кінотеатрів. Наприклад, в м. Ананьїві була відновлена діяльність місцевого кінотеатру, у стінах якого щомісяця показували по чотири кінокартини румунського та німецького виробництва [247, арк. 9]. Перегляд одного кінофільму, коштував 2 марки. Зважаючи на таку непомірну ціну, Однак, через бідність та злиденне життя не кожен міг дозволити собі таку розкіш.

Одним з осередків організації відпочинку місцевого населення стали румунські культурні гуртки, які були відчинені як у повітових центрах, так і селах «Трансністрії», в румунській періодичній пресі їх ще називали центри культури та пропаганди. Саме ці заклади стали осередками пропаганди румунської культури, історії та мови, крім цього в стінах даних закладів активно висвітлювався перебіг військових дій демонструвалися фотографії та військові карти. Зокрема, на території Ананьївського повіту функціонувало 22 таких гуртка, в Тираспольському – 12, Рибницькому – 27, Березівському – 3 та 8 гуртків функціонувало в Голтському повіті [291].

Для мешканців периферії окупаційна влада інколи організовувала і циркові виступи. Так, Осипенко Василь розповів: «За весь час окупації, в нашому селі нічого особливого не відбувалося, але якось біля сільради

оголошення вивісили, що приїздить до нас у село цирк, вартість квитка – 1 марка. Багато тоді хто хотів піти, але так і не пішли, бо не було ні в кого грошей» [263]. Однак такі випадки були поодинокими.

Отже, не зважаючи на деякі успіхи румунської влади на ниві культури та організації дозвілля, для більшої частини, в першу чергу сільського населення, відвідування цих заходів залишилися нездійсненою мрією. Оскільки основна частина сільських трудівників була заклопотана буденними справами та вирішенням ряду життєво-необхідних питань, таких як: забезпечення сім'ї продуктами харчування та речами першої необхідності, на пошук яких жителі змушені були витратити весь свій вільний час та наявні в них кошти. Навряд чи матір, в якої були діти, і в умовах окупації яких потрібно було нагодувати, мала бажання та навіть час, щоб думати про відпочинок і організацію власного дозвілля. А зважаючи на те, що цілими днями сільські мешканці з ранку до пізньої ночі працювали в полі, а вільний час, який залишався в їхньому розпорядженні вони не мали права використовувати для власного дозвілля, заборона збиратися та перебувати на вулиці від 8-ї години вечора до 5-ї години ранку, дозволити собі відпочинок у зазначених закладах могли тільки румунські та німецькі військові та чиновники, а також різноманітні підприємці, які на той час заповнили дану територію.

Однак, перебуваючи в окупації, сільські трудівники кілька разів на рік, під тиском румун вимушені були святкувати згадані в попередніх розділах державні свята такі як «День Героїв» та свято приєднання губернальств «Буковина», «Трансністрія» та «Бессарабія» до Королівства Румунія, та релігійні. Найпопулярнішими поміж релігійних були Різдво та Великодень (Пасха). «Ми завжди святкували Різдво та Паску. На Різдво, збиралися всі разом, їли те, що було на столі потім співали всілякі пісні, які нас навчила ще в дитинстві бабуся», – повідав Іванер Дмитро [254]. «При румунах ми почали святкувати справжнє Різдво з колядками та щедрівками. Навіть ходили

колядували до священника та начальника жандармів, так вони нам дали по кілька цукерок та морок, ото для нас було справжнє свято», – розповів Приходько Олександр [268].

Окрім свят, сільські трудівники влаштовували собі своєрідне дозвілля, відвідуючи, наприклад, своїх знайомих та родичів. Чумаченко Катерина згадує: «Батьки важко працювали, але все ж часто ходили до сусідів в гості і вони приходили до нас» [271]. «У вільний час ми часто відвідували наших родичів. Я ж у свою чергу весь свій вільний час проводив на вулиці, гралися зі своїми однолітками то в піжмурки, то так бігали ото такий наш відпочинок був», – поділилася своїми спогадами Копецька Євдокія [256]. Шкода Раїса розповідає: «Інколи ходили в гості до сусідів, а так переважно дома були» [274].

Зовсім інше нам повідала Швець Марія: «Ніякого дозвілля і відпочинку у нас не було, та й в гості ні докого не ходили, не до того тоді було» [273]. «Який там відпочинок, батьки весь час працювали, а ми навіть з хати не виходили», – згадує Прохорова Тетяна [267]. Підлубний Олексій розповів таке: «Нам було не до свят та відпочинку, війна йде виживали, як могли. Правда інколи до нас приходили гості, але не надовго» [266].

Отже, румунська окупація характеризується важкою буденністю, яка призвела до суттєвих змін повсякденного життя та побуту сільського населення Південно-Західної України. Окупаційна влада контролювала норми споживання сільським населенням хліба, примушуючи селян випікати його з різноманітних інгредієнтів. Також на кожну селянську родину виділялася фіксована норма споживання ячмінної та кукурудзяної крупи на місяць. Однак, незважаючи на ці обмеження, саме працелюбність селянина, наявність присадибної ділянки та корови у власному господарстві надавали можливість трудівнику забезпечити свої сім'ї необхідною їжею, що у свою чергу давало своєрідну надію на порятунок.

На повсякденне життя сільського населення губернаторства негативно впливали інфекційні захворювання: висипний тиф, холера, педикульоз, дерматовенерологічні хвороби тощо, які становили загрозу для здоров'я та життя адміністративного та військового апарату окупантів, а також жителів трудових громад. Адміністрація «Трансністрії» вживала рішучі заходи для боротьби із цими захворюваннями, активно залучаючи до цього й місцеве населення. Окупаційна влада також підтримувала діяльність різноманітних медичних установ, у стінах яких, незважаючи на певні проблеми, населення могло розраховувати на кваліфіковану допомогу медичного персоналу. Однак, за свідченнями нарративних джерел, сільське населення було обмежене в доступі до медичної допомоги, часто зверталось до народної медицини для лікуванні своїх хвороб.

Що ж стосується організації відпочинку сільських трудівників, то слід зазначити, що на відміну від міських жителів, які могли відвідувати театри та футбольні матчі, селяни мали можливість у свій вільний час відвідувати своїх близьких та знайомих. Решту свого часу вони витрачали на важку працю та пошук продуктів харчування.

Таким чином, окупувавши терени межиріччя річок Дністра та Південного Бугу румунське керівництво перейшло до активного освоєння цих земель. Так, для організації релігійної справи на ці землі прибула Румунська православна місія, яка взяла на себе обов'язок рехрестиянізації місцевого населення. За сприяння митрополитів та церковного кліру на території «Трансністрії» активно відкривалися храми та церкви. Для забезпечення церковних приходів священнослужителями з території Румунії активно залучалися місіонери, а також місцеві священники після проходження перевірки на благонадійність. Діяльність місії була в першу чергу направлена

на румунізацію місцевого населення, оскільки прибулі священники не знали ані російської, а тим більше української мов, та всі релігійні обряди проводили на румунській мові.

Румунське керівництво значну увагу приділило й відновленню та налагодженню початкової та середньої освіти на території губернаторства. Для цього було створено при дирекції культури відділ освіти, функціями якого був нагляд за навчальним процесом. При школах створювалися батьківські комітети, які несли відповідальність за ремонт шкільних приміщень, а також збір шкільного податку. Шкільна освіта була обов'язковою для всіх дітей. Для навчання дітей використовувалися шкільні програми Румунського королівства, а також перероблені та змінені радянські навчальні програми, з яких було вилучено комуністичну ідеологію. За цими програмами діти вивчали румунську та німецьку мови в україномовних школах; продовжували вивчати й українську мову та літературу. Значну увагу приділяли вивченню «Закону Божого», на уроках якого учні вивчали молитви румунською мовою, що у свою чергу сприяло румунізації підростаючого покоління.

Адміністрація губернаторства активно підтримувала створення при школах різноманітних культурних гуртків, де активно вивчалася румунська поезія, танці та народні пісні.

Для реалізації румунських планів активно залучалися представники місцевої інтелігенції, яким після проходження перевірки дозволяли займатися педагогічною діяльністю.

Окупаційна влада використовувала учнівську працю у власних економічних цілях, залучаючи їх до різноманітних сільськогосподарських робіт. Зокрема, школярі мали прополювати бур'яни та знищувати шкідників на полях трудових громад. У зв'язку з проблемами забезпечення шкіл паливними матеріалами, школярі разом із вчителями мали збирати

різноманітний бур'ян та соломую, яку потім використовували для опалення шкільних приміщень.

Крім початкової загальної освіти румунське керівництво підтримувало діяльність закладів професійно-технічної освіти. Для підвищення кваліфікації працівників функціонували спеціальні курси, які у свою чергу також відігравали функцію румунізації місцевого населення.

Задля ефективного управління губернаторством керівництво запровадило на цих землях низку законів, які з огляду на їхній жорсткий зміст унеможливило виступи та саботаж із боку місцевого населення. У випадках порушень цих законів на мешканців чекали різноманітні покарання від побиття та сплати штрафу, до реального ув'язнення. Селянам було заборонено переміщатися по території губернаторства без відповідного на те дозволу. Усе населення при зустрічі з румунськими чиновниками мало вітатися румунською мовою. Заборонялися різноманітні зібрання та гуляння, без попереднього отримання на те дозволу.

Період війни та румунська окупація внесли значні корективи в повсякденне життя мирного сільського населення. Під контролем окупантів перебували усі сфери життя та побуту місцевого населення. Румунська адміністрація увела спеціальні норми споживання хліба та круп на одну людину. У випадках порушення цих та інших розпоряджень селян ув'язнювали. Ведення присадибного господарства давали селянинові та його родині шанс на порятунок.

Значний вплив на життя підокупаційного населення мали різноманітні інфекційні захворювання, неконтрольований перебіг яких призводив до загибелі значної частини жителів. Незважаючи на підтримку румунською адміністрацією закладів охорони здоров'я для сільського населення, доступ до кваліфікованої допомоги через низку обставин був не доступним. Тому в нагоді ставали знання народної медицини з використанням підручних засобів, різноманітних цілющих трав, попелу тощо.

Досить складним для сільських трудівників стало вирішення питання щодо організації особистого відпочинку. В умовах окупації румунська влада обмежилася налагодженням діяльності закладів культури у великих містах на кшталт Одеси та повітових центрах. У той час, як у селах дозвілля селян було обмежене комендантською годиною, та й увесь вільний від роботи час селяни використовували на пошуки продуктів харчування та зрідка могли дозволити собі відвідувати знайомих та родичів. Попри військові дії та окупацію життя для сільського населення на цьому не закінчилося, навпаки продовжувало рухатися у звичному для них руслі.

ВИСНОВКИ

На завершенні творчого процесу, спрямованого на реалізацію поставленої мети та дослідницьких завдань, за результатами дисертаційного дослідження маємо запропонувати наступні висновки:

1. Аналіз радянської, вітчизняної та зарубіжної історіографії дає підстави констатувати, що наразі серед наукового доробку в Україні відсутня комплексна наукова праця, в якій було б системно, всебічно і цілісно вивчено соціально-економічне, духовно-релігійне та культурно-освітнє повсякдення сільського населення південно-західних теренів України, які перебували в період другої світової війни під румунською окупацією, що отримали назву румунського походження «губернаторство Трансністрія»(Задністров'я).

До уваги дослідників потрапляли інші аспекти румунської окупаційної політики, пов'язані переважно з вивченням політичного, правового статусу Задністров'я, його економічне значення для Румунії, політика геноциду, етно-національна політика та релігійні процеси тощо.

Як наслідок існування незаповненої наукової ніші у проблематиці історіописання буття підкупаційного сільського населення, виживання «людини війни» у глибинці окупованих земель, членів «трудоxих громад» та їх родин стало приводом для комплексного та узагальнюючого дослідження.

Археографічно-джерельна база представлена широким колом матеріалів і представлена чотирма групами джерел, а саме: архівні документи (значна частка яких ще не опубліковані), збірки документів і матеріалів; періодична преса та наративні матеріали (мемуарна література та анкети респондентів, безпосередніх очевидців подій). Беззаперечно, що вагоме місце у розкритті наукової проблеми посідають архівні матеріали, в тому числі й румуномовні, які зберігаються у державних архівосховищах півдня України. . Загалом дисертантом опрацьовано сотні справ з 31 архівного фонду, з яких:

15 фондів Держархіву Миколаївської області, 13 фондів Держархіву Одеської області та 3 фонди з Держархіву Вінницької області. Комплексне опрацювання й використання значного й різноманітного масиву джерел дають змогу зробити висновок про те, що дослідження має добре документальне забезпечення, яке сприяло реалізації поставлених завдань в дисертаційній роботі.

У теоретико-методологічній основі дослідження були використані загальнонаукові принципи та конкретно-історичні методи, що дозволило сформулювати теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження.

2. У процесі дослідження з'ясовано, що отримавши від німецького патрона мандат (домовленості Хауфе-Тетеряну, м. Тігіна, 30 серпня 1941 р.) на здійснення тимчасової «адміністрації та економічної експлуатації» українських теренів дністровсько-бузького межиріччя, румунське керівництво розробило і впроваджувало власну систему адміністративного устрою та управління губернаторством. Одним із ключових напрямків румунської окупаційної економічної політики стало налагодження діяльності сільськогосподарського сектора виробництва, для керівництва яким було створено дирекцію агрокультури. Для реорганізації радянської системи керівництва сільським господарством адміністрація розробила та впровадила наказ № 55, згідно з яким відбулася трансформація колгоспів у «трудові громади». Останні, на нашу думку, були найнижчою ланкою сільськогосподарського виробництва в глибинці окупованих територій. Основу «трудової громади» мали становити бригади, за якими передбачалося закріпити земельні наділи розміром від 100 до 200 га землі та відповідний реманент для її обробітку.

В процесі дослідження було встановлено, що румунська сільськогосподарська «реформа» відбулася на рівні зміни адміністративно-вербальної назви «колгосп» на «трудову громаду», натомість створення

бригад та розподіл між ними землі та техніки так і не відбулося до самого завершення окупації краю. Останньою спробою залучити трансністрійське селянство на свій бік стало проголошення Декрету № 9 від 15 червня 1943 року, відповідно до якого мала відбутися аграрна реформа та перехід до приватного землеволодіння. Такий «феномен» як «трудові громади» проіснував до звільнення цих земель від окупантів та повернення радянської влади.

3. Землі межиріччя Південного Бугу і Дністра румунське керівництво розглядало у першу чергу як території із необмеженими сільськогосподарськими ресурсами. З перших днів окупації румуни перейшли до масштабного, незавуальованого пограбування та подальшої відправки до «метрополії» худоби та збіжжя, вартість яких оцінювалася сотнями мільйонів лей. Найбільше від такої політики страждало сільське населення, руками якого загарбники мали намір якомога ефективніше організувати збір та викачування сільськогосподарської продукції.

З'ясовано, що для працівників аграрного сектору румунська адміністрація розробила низку наказів та постанов, які зобов'язали останніх виконувати низку різноманітних обтяжливих із соціальної точки зору, часом абсурдних, натуральних податків. Зокрема, на потреби окупантів селяни мали здавати, незалежно від того, чи вирощувалася в їхньому господарстві відповідна продукція: м'ясо тварин (свинину, яловичину, баранину), свійську птицю, яйця, молоко, бринзу, мед тощо. На основі аналізу статистичних звітів, різноманітної інформації окупаційного походження, широкого пласту архівних документів дисертанту вдалося здійснити підрахунки кількості й обсягів зданої сільськогосподарської продукції як на прикладі індивідуальних селянських господарств, так і в окремо взятих «трудових громадах».

Встановлено, що попри існуючі податки, сільські трудівники на вимогу окупантів понаднормово здавали сільськогосподарську продукцію також і на

потреби румунської армії, переважно розквартированих в «Трансністрії». Окрім натурального визиску, на вимогу румунських та місцевих чиновників селяни сплачували грошову ренту за користування землею, за наявні у них виноградники та сади, за випас худоби, навіть за утримання собак. Таким чином, вся сутність податкової політики румунської влади була зведена до насильницького викачування сільськогосподарської продукції з населення сільських громад окупованого регіону через впровадження низки наказів та постанов.

4. Дослідження свідчить, що для забезпечення безперервної роботи сільськогосподарської галузі виробництва, чиновники губернаторства впровадили ряд наказів та постанов, які під страхом покарань змушували селян виконувати різноманітні сільськогосподарські роботи на користь окупантів. Зазначимо, що для «стимулювання» праці сільського підкупаційного населення румунське керівництво використовувало створену сталінським керівництвом систему оплати праці – «трудодень», який в умовах війни став найбільш дієвою формою експлуатації селянства.

Дослідженням встановлено, що норми розрахунку за трудоднями носили натуральний характер та визначалися тими видами сільськогосподарської продукції, яка вирощувалася в тій чи іншій трудовій громаді. Нарахування трудоднів відбувалося на основі виконаних норм та видів робіт. Дисертантом з'ясовано, що для трудівника, який працював на громадських полях, нарахування трудоднів залежало від обсягів виконаних ним робіт. У свою чергу селянам, у обов'язки яких входило доглядати за тваринами, щомісяця зараховували фіксовану кількість трудоднів. Для цієї категорії трудівників румунська адміністрація розробила певну систему заохочування праці, яка передбачала додаткове нарахування трудоднів за добросовісне виконання ввірених їм обов'язків і, навпаки, карала тих, хто їх не виконував або саботував. Окремі норми нарахування трудоднів було

впроваджено для механізаторів МТС та колгоспників, які обробляли землю за допомогою сільськогосподарської техніки.

5. Сповідуючи догмати Румунської православної церкви, як одного зі стовпів влади, румунське керівництво сприяло поширенню християнської моралі через діяльність на захоплених землях «Румунської православної місії в Трансністрії». Завдяки активній матеріальній та політичній підтримці з боку місцевої адміністрації, керівникам Місії вдалося розгорнути активну місіонерську діяльність для повернення християнського віровчення в повсякденне життя та побут населення провінції шляхом реставрації старих та відкриття нових храмів та церков. Проте одним із головних недоліків, який став на заваді реалізації румунських планів у життя, була відсутність необхідної кількості священнослужителів, що не дозволяло забезпечити усі церковні приходи, особливо у сільській місцевості, необхідною кількістю відповідних священницьких кадрів та церковних служок. Катастрофічною перепорою, яка гальмувала поширення релігійного віровчення серед атеїзованого трансністрійського населення виявилось те, що новоприбулі місіонери не знали ні української, ані російської мов, що віддаляло їх від пастви, а селян, які й бажали навернутися до Бога, відштовхувала часом насильницька румунізація богослужіння. Наслідками такого адміністрування релігійним життям був відтік деяких віруючих до різного роду «малих церков», сект та релігійних відгалужень.

Однак, незважаючи на певні недоліки, місцевим населенням, особливо сільським, повернення християнського віровчення в їхнє повсякденне життя сприймалося спокійно.

6. Серед першочергових завдань діяльності окупаційної адміністрації стало налагодження початкової та середньої шкільної освіти, яка мала відіграти вирішальну роль в румунізації місцевого населення «Трансністрії». Основою навчально-виховного процесу стало впровадження інтегрованих одна в одну румунської та радянської навчальної програми, з

попереднім вилученням із останньої більшовицької ідеології. За цими програмами учні вивчали румунську та німецьку мови та «Закон Божий».

У школах, де переважали українці, окупанти зберегли вивчення національної мови та літератури. Слід зазначити, що, попри деякі пом'якшення, освітня політика була спрямована на румунізацію та виховання політично лояльного до румунського уряду молодого покоління. Задля пришвидшення румунізації сільської молоді румунська влада на селі підтримувала створення та діяльність різноманітних культурних осередків та гуртків.

Встановлено, що через нестачу педагогічних кадрів румуни залучали і місцевий педагогічний персонал, для яких були організовані курси румунської мови. Варто зазначити, що керівництво губернаторства, прикриваючись різноманітними практиками та обов'язковими відробітками, експлуатувало сільських школярів у власних інтересах, примушуючи останніх безкоштовно виконувати різноманітні сільськогосподарські роботи.

7. Аналіз нормативно-правових документів, які регламентували повсякденне життя сільського населення та трудових громад, дозволяє стверджувати, що основу законодавчої бази становили накази та розпорядження румунської окупаційної влади, які були спрямовані на убезпечення їх від провокацій та збройних виступів із боку місцевого населення. Було встановлено, що сільському населенню за порушення дисципліни та відмову виконувати окупаційні постанови погрожували різноманітними покараннями від грошових штрафів та ув'язнень до розстрілів. Аби пришвидшити процес румунізації місцевого населення, влада упровадила «Правила культури поведінки та спілкування», згідно з якими місцеве населення при зустрічі з румунськими чиновниками мало вітатися румунською мовою та вітальним жестом.

8. У процесі дослідження дисертантом було проаналізовано ряд окупаційних документів, наказів та постанов, які регламентували кількісні

показники норм споживання населенням хліба та, відповідно, обсягів зерна й збіжжя, які дозволялося перемелювати на борошно задля власних потреб. Аналіз анкетних даних респондентів дозволив визначити щоденний раціон харчування селян: вони харчувалися доволі аскетично й нерізноманітно, переважно пісними супами та кашами, часто-густо готували мамалигу.

Дослідженням наративних меморій вдалося встановити наступні джерела надходження продуктів харчування селян: 1) обробіток та вирощування на власних присадибних ділянках різноманітних сільськогосподарських культур (картопля, буряк, кукурудза та ін.); 2) наявність у селянському присадибному господарстві корови; 3) робота у трудових громадах (певна кількість зерна, яке видавали на зароблені трудовні). Саме ці три чинники давали можливість задністрянському селянинові отримати мінімум харчів, а з ними й надію на виживання.

9. Встановлено, що окрім пошуку продуктів харчування, у повсякденному житті підокупаційне сільське населення зіткнулося з низкою побутових проблем. Одним із найпоширеніших явищ життя в окупації стала відсутність товарів першої необхідності (мила, тютюну, сірників, солі, керосину, ліків). Зважаючи на високу вартість, селяни не мали можливості придбати собі також елементарний одяг і взуття.

Не менш важливою і болючою соціальною складовою буденного життя селянина став перманентний ризик захворіти на такі хвороби як холера, чума, висипний тиф та педикульоз. Саме ці хвороби, у зв'язку з погіршенням санітарного становища, набули масового поширення на окупованих румунами землях.

З'ясовано, що попри відсутність необхідних медикаментів та кваліфікованого медперсоналу для боротьби із захворюваннями поширеною рефлексією на життєві виклики і особливістю стратегії виживання «людини війни» стало лікування хвороб за допомогою традиційних засобів народної медицини.

Буденне життя сільського населення тісно перепліталось з постійною присутністю румунських та німецьких солдатів, які своїми діями впливали на поведінку окремих мешканців, змінюючи їхні погляди за допомогою покарань, або проявленої людяності й доброти.

Однією зі складових сільського повсякдення підкупаційного населення виступає організація власного дозвілля і задоволення духовних, культурних та інформаційних потреб. Було встановлено, що можливості селян організувати власний відпочинок були обмежені комендантським часом, який було встановлено у межах усього окупованого регіону. Основою відпочинку трудівників, заклопотаних буденними справами, стало відвідування сусідів та родичів. Не останнім фактором у можливостях відпочинку та дозвілля сільських трудівників стало добровільно-примусове відвідування заходів зі святкування різних румунських державних та релігійних свят.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Неопубліковані джерела

Державний архів Вінницької області

Ф. Р- 2966. Могилевская уездная префектура

оп. 2

1. Спр. 672. Распоряжения губернаторства Транснистрии и переписка с ними и районными претурами о запрещении исполнения музыки советских композиторов, об усилении румынской пропаганды среди населения, реализации пропагандистской литературы, газет и др., 17 октября 1942 – 23 июля 1943 гг., 22 арк. (рум. мов.).
2. Спр. 686. Переписка с губернаторством Транснистрии и районными претурами о снабжении отделов культуры пропаганды и библиотек, антикоммунистической литературой, об организации хоровых кружков, распространении газеты «Молва» и о регламентации спорта в Транснистрии, 21 апреля 1943 – 3 августа 1943 гг., 189 арк.

Ф. Р-2988. Ямпольская (Джугастровская) уездная управа

оп. 1

3. Спр. 13. Акты школьных комиссий, акты инвентаризации, расписания уроков по школам Ямпольского района (часть документов на румынском языке), 12 сентября 1942 – 5 января 1943 гг., 33 арк.
4. Спр. 14. Докладные записки районных школьных инспекторов и акты обследования школ районов (часть документов на румынском языке), 4 февраля 1943 – 26 февраля 1943 гг., 69 арк.

Ф. Р-2988. Ямпольская (Джугастровская) уездная управа**оп. 3**

5. Спр. 25. Приказы управления гражданского губернаторства Транснистрии об учреждении цензуры, выпуска газеты «Молва». Переписка с районными претурами и городскими примариями о праздновании румынских национальных и религиозных праздников, продажи газеты «Молва» и др., 22.05.43 – 29.12.43, 358 арк. (рум. мов.)
6. Спр. 56. Переписка с районными претурами о розыске лиц, репрессированных в 1941 году, о разборе заявлений учителей об освобождении их от налогов и предоставлении квартир; соответствующие заявления, 20 октября 1941 – 23 июля 1942 гг., 698 арк.
7. Спр. 75. Сведения жандармского легиона города Ямполья о политико-моральном состоянии населения, 8.10.41 – 10.09.43, 230 арк. (рум. мов.).

Державний архів Миколаївської області**Ф. Р-1028. Префектура Очаковского уезда, административный отдел****Оп. 1**

8. Спр. 58. Постановления гражданского губернатора Транснистрии, циркуляры Очаковской префектуры о состоянии школьного образования и подготовки к рождественским праздникам, переписка с дирекцией пропаганды губернаторства Транснистрии, Варваровской, Очаковской, Александрфельдской претурами о сборе средств для постройки новой церкви в с. Дмитровка Очаковского уезда, о назначении на должность священников, учителей, 3.01.42 – 29.12.42, 442 арк. (рум. мов.).

Ф. Р-1588. Претура Александрфельдского района Очаковского уезда**Оп. 1**

9. Спр. 152. Сведения о реквизиции и эвакуации лошадей и крупного рогатого скота. Списки пожарников и церковного комитета Федоровской примарии, 3.05.43 – 4.01.44, 159 арк. (рум. мов.).
10. Спр. 147. Списки пожарной команды, церковного комитета, специалистов, населения украинского и молдаван и списки детей. Сведения об уборке урожая по земляным обществам Александрфельдского района, 2.04.43 – 31.10.43, 156 арк. (рум. мов.).

Ф. Р-1588. Претура Александрфельдского района Очаковского уезда
Оп. 4

11. Спр. 97. Приказы и постановления гражданского губернатора Транснистрии (копии) о ремонте церквей в Транснистрии, о переходе всех кинотеатров и их оборудования в собственность губернаторства и о запрещении публикаций в местной прессе приказов и сообщений без особого разрешения губернатора, 3.01.43 – 10.10.43, 79 арк. (рум. мов.).

Ф. Р-1651. Очаковская городская полиция, г. Очаков Очаковского уезда
оп. 1

12. Спр. 2. Переписка с префектурой г. Очакова. Списки рабочих и ремесленников г. Очакова. Списки служащих полиции г. Очакова, 1942 г., 278 арк.

Ф. Р-1672. Земельные общества Варваровского района Очаковского уезда
оп. 1

13. Спр. 25. Приказы и распоряжения Шуринской сельуправы о высылке отчета о расходах государственной части продуктов, о состоянии и наличии животноводства. О сдаче молока, яиц, курей, шерстяных вещей.

Об отправке картофеля, о распределении урожая и др. Акты по обмолоту урожая, по уборке овощей. Ведомости на выдачу фуража рабочим лошадям, 9 января 1943 – 5 января 1944 г., 66 арк.

14.Спр. 58. Акты на выполнение работы в сельхозобщине № 3 с. Ковалевка, трактористами Варваровской МТС в 1942 году, 20 апреля 1942 – 9 декабря 1942 г., 32 арк.

15.Спр. 209. Распоряжения Варваровской претуры для землеобщества хут. Ольгино по вопросу обложения жителей налогами, о вывозе хлеба. О высылке подвод и людей для исполнения разных работ и др. хозяйственными вопросами, 25 января 1943 – 19 ноября 1943 г., 145 арк.

16.Спр. 243. Приказ маршала Антонеску о функциях и полномочиях агрокультурной дирекции. Ведомости на выдачу фуража лошадям, на прием птицы от членов землеобщества хут. Постолати, 1 апреля 1943 – 19 мая 1943 г. 42 арк.

Ф. Р-1718. Земельные общества Александерфельдского района Очаковского уезда

оп. 1

17.Спр. 15. Приказы Александрфельдской претуры Анатолевской примарии трудовой общины № 1, 1943 г., 123 арк.

18.Спр. 19. Приказы и распоряжения о предоставлении сведений о ходе полевых работ, о выплате налогов, о количестве коров, о населении. Циркуляр о дисциплине, 28 августа 1941 – 31 мая 1943 гг., 155 арк.

19.Спр. 38. Приказы и распоряжения об охране посевов, об организации пожарной бригады, о просапке пропашных, прополке и уборке зерновых культур. О предоставлении списков специалистов и переселенцев, 1 июня 1943 – 1 января 1944 гг., 220 арк.

20.Спр. 98. Распоряжения Александрфельдской претуры для сельхозобщины с. Викторовка о сборке кожи и металлов. О сдаче огородных семян, о

выяснении сведений о наличии зерна в общине, о налогах и пр. Карточка статистико-экономических данных сельхозобщины. Акты приема реквизированного зерна и скота. Список обязательной трудовой повинности жителей с. Викторовка на 1942 г., 10 апреля 1942 – 28 декабря 1942 гг., 147 арк.

21.Спр. 312. Копии приказов Очаковской префектуры и Александрфельдской претурь, 3 января 1943 – 4 июня 1943 гг., 99 арк.

22.Спр. 331. Приказы и распоряжения о реквизиции лошадей, коров, овец, свиней и их эвакуации. О реквизиции вещей домашнего обихода для жандармерии. О дисциплине, о правах на торговлю, о предоставлении сведений о населении, о специалистах, о посеве и уборке урожая и его реализации, 10 января 1943 – 11 декабря 1943 гг., 262 арк.

23.Спр. 351. Распоряжения и приказы Очаковской префектуры об использовании всех подвод. О реквизиции зерна и скота у учителей, о сборе железа, 25 октября 1941 – 10 декабря 1942 гг., 123 арк.

24.Спр 353. Постановления, распоряжения и приказы Очаковской префектуры для с. Михайловка о сдаче в префектуру жителями села молочной посуды и шерсти. О запрещении убоя и продажи скота, о сборе налогов, о проведении ремонта сельхозинвентаря. О распределении урожая и пр., 6 ноября 1941 – 8 декабря 1942 гг., 32 арк.

25.Спр. 552. Приказы претурь о ремонте тракторов и комбайнов, шоссейных дорог. О сборе налогов, о предоставлении сведений и списков на полицейских и специалистов землеобщества с. Яблоня, 3 января 1943 – 2 июня 1943 гг., 162 арк.

Ф. Р-1721. Сельскохозяйственные общины Очаковского района и уезда

оп. 1

26.Спр. 53. Распоряжение претурьы о сборе с населения налогов, молока, яиц и пр. Планы посевов на весну 1943 г., полевых работ. Сведения о наличии дворов, земли и населения в общине с. Ивановка, 73 арк.

27.Спр. 65. Приказы губернаторства Транснистрии о налогах, о помоле зерна, о запрещении убоя и продажи скота, о курсировании германских денег, 16 сентября 1941 – 18 марта 1942 гг., 12 арк.

**Ф. Р-1762. Школьный инспектор Александрфельдского района
Очаковского уезда**

оп. 1

28.Спр. 1. Рапорт директоров школ и учителей, школьному инспектору о нуждах школ и ремонте, о выдаче пайка, о предоставлении работы и др., 3 октября 1942 – 4 декабря 1943, 47 арк.

**Ф. Р-1763. Ново-Андреевская школа Ландауского района
Березовского уезда**

оп. 1

29.Спр. 2. Приказы Очаковской префектуры и школьного отдела о школьных налогах и по вопросам учебного и воспитательного характера, 17 апреля 1942 – 10 мая 1943 гг., 20 арк.

30.Спр. 5. Журнал учета посещаемости и успеваемости учеников Ново-Андреевской школы за 1942–1943 учебный год, 9 арк.

31.Спр. 7. Учебно-производственный план для 1-го и 3-го классов Ново-Андреевской школы на 1942 – 1943 год, 4 арк.

Ф. 2178. Префектура Голтского уезда

оп. 1

32.Спр. 7. Постановления губернаторства о назначении служителей церкви. Докладные записки, жалобы жителей на бесчинства, творимые

представителями религиозной пропаганды, 17.12.41 – 22.06.42, 200 арк, (рум. мов.).

**Ф. Р-2469. Трудовые общины Мостовского района Березовского уезда
оп. 1**

33.Спр. 4. Распоряжения претурь и примарии о выполнении повинностей и сельскохозяйственных работ членами трудовой общины № 2 с. Веселого, 1942 г., 205.

34.Спр. 67. Распоряжения претурь и примарии о внесении военной контрибуции, выполнении повинностей членами трудовой общины № 3 с. Градовка, 1943 г., 49 арк.

**Ф. Р-2512. Трудовые общины Велико-Врадиевского района Голтского уезда
оп. 1**

35.Спр. 1. Распоряжения претурь и агросекции по трудовой общине № 186 с. Агофиевка, 1942 г., 135 арк.

36.Спр. 204. Ведомости на сдачу молока и бочек по трудобщине № 241 хутора Кодры Грошиаковской примарии, 1943 г. 70 арк.

37.Спр. 285. Распоряжения и приказы Врадиевского районного управления о запрещении самогонарения и снабжении продуктами служащих сельских учреждений, 1 сентября 1941 – 2 марта 1942 г., 62 арк.

**Ф. Р-2540. Трудовые общины Голтского района и уезда
оп. 1**

38.Спр. 19. Ведомость на выдачу продуктов членам трудовой общины № 2 гор. Голты и трактористам, 1942 г., 43 арк.

- 39.Спр. 49. Распоряжения претурь о выполнении повинностей и сельскохозяйственных работ членами трудовой общины № 22 села Грушевки, 1942 г., 76 арк.
- 40.Спр. 109. Ведомости на выдачу продуктов военнопленным, работавшим в трудовой общине № 7 села Каменная Балка. Распоряжения о выдаче продуктов, акты учета инвентаря, 1942 г., 83 арк.
- 41.Спр. 257. Приказы претурь, распоряжения претурь по трудобщине № 6 с. Консуполь, 1941 – 1942 гг., 32 арк.
- 42.Спр. 514. Докладная начальника полиции Голтянского района о наказании членов трудовой общины села Синюхин-Брод, двадцатью пятью ударами палок и арестом, 1941 г., 1 арк.

**Ф. Р-2574. Трудовые общины Кривоозерского района Голтского уезда
оп. 1**

- 43.Спр. 3. Распоряжения претурь и сельуправления по обществу № 124 с. Березки, 1942 г., 67 арк.
- 44.Спр. 24. Приказы, распоряжения претурь, сельуправы по трудобщине с. Богачевка, 1942 – 1943 гг., 82 арк.

**Ф. Р-2704. Церковные организации Протоиерея Голтского уезда
Румынской православной миссии в Транснистрии
Оп. 1. Секретные дела за 1942 – 1943 гг.**

- 45.Спр. 2. Докладные записки служителей культа, протоколы обследования состояния церквей и др. 1942 г., (рум. мов.). (без нумерації аркушів).
- 46.Спр. 4. Ведомости на выдачу зарплаты и вознаграждения служителей культа 1942 – 1943 гг., (рум. мов.). (без нумерації аркушів).
- 47.Спр. 6. Переписка с церковной миссией в Транснистрии о ведении религиозной пропаганды среди населения 1943 г., (рум. мов.). (без нумерації сторінок).

- 48.Спр. 9. Акты обследования состояния церквей в Любашовском районе. Докладные записки служителей культа об их деятельности, 1943 г., (рум. мов.). (без нумерації сторінок).
- 49.Спр. 10. Докладные записки служителей культа в Доманевском районе об их деятельности, 1942 г., (рум. мов.). (без нумерації сторінок).

Державний архів Одеської області

Ф. Р-1932. Трудовые общины Одесщины периода временной немецко-румынской оккупации

оп. 1

- 50.Спр. 15. Приказы префектуры Ананьевского уезда, Трудовая община № 2 1-го участка г. Ананьев, 14 августа 1941 – 3 января 1942 г., 35 арк.
- 51.Спр. 23. Ведомости учета трудодней, выдачи сельскохозяйственного инвентаря: списки служащих трудобщины № 2 1-го участка г. Ананьев, 1941 г., 76 арк.
- 52.Спр. 24. Акты обследования рогатого скота, договора на аренду общинного имущества и на выдачу зерна членам трудобщины № 2 1-го участка г. Ананьева, 26 августа 1941 – 2 ноября 1942 г., 13 арк.
- 53.Спр. 28. Сводки о заготовке семян и сдаче скота, о расходах горючего, по трудобщине № 2 1-го участка г. Ананьева, 14 января 1942 г., 131 арк.
- 54.Спр. 34. Сведения о сдаче сельскохозяйственных продуктов членами трудобщины № 2 1-го участка г. Ананьева, 30 декабря 1943 – 1 января 1944 г., 139 арк.
- 55.Спр. 40. Извещения об обязательной сдаче сельскохозяйственных продуктов членами трудобщины и об обязательном посещении детьми школы, 1943 г., 15 арк.
- 56.Спр. 41 . Справки и расписки о сдаче трудобщиной сельхозпродуктов в счет госпоставок по трудобщине № 2 1-го участка г. Ананьева, 30 марта 1943 – 9 апреля 1943 г., 16 арк.

- 57.Спр. 42. Списки членов трудобщин со сведениями по обложению налогом, житилей трудобщины № 2 1-го участка г. Ананьева,, 21 января 1943 – 27 апреля 1944 гг., 42 арк.
- 58.Спр. 51. Ведомости по распределению урожая и выдачи продуктов членам трудобщины № 4 3-го участка г. Ананьева, 23 сентября 1941 – 12 сентября 1943 гг. 161 арк.
- 59.Спр. 83. Распоряжения старосты Ананьевской сельской управы, 25 ноября 1943 – 22 февраля 1944 г., 19 арк.
- 60.Спр. 140. Ведомости на выдачу и расписки о получении продуктов и денег членами трудобщины № 3 с. Байталы, 1941 – 1942 гг. 45 арк.
- 61.Спр. 144. Ведомости на выдачу сельхозпродуктов членам трудобщины № 3 с. Байталы, 1943 г., 376 арк.
- 62.Спр. 146. Ведомости на выдачу продуктов и денег членам трудобщины № 5 с. Байталы, 1941 г., 560 арк.
- 63.Спр. 159. Акты и ведомости на выдачу продуктов бригадирам и членам трудобщины № 1 с. Гандрабуры, 1 октября 1941 – 16 мая 1942 г., 58 арк.
- 64.Спр. 166. Ведомости на выдачу зернопродуктов и посевного материала бригадирам и членам трудобщины № 1 с. Гандрабуры, 1 апреля 1942 – 26 сентября 1942 гг., 20 арк.
- 65.Спр. 167. Ведомости на выдачу продуктов членам трудобщины № 1 с. Гандрабуры, 24 апреля 1942 – 20 марта 1943 гг., 12 арк.
- 66.Спр. 168. Ведомости и акты на выдачу кукурузы бригадирам и членам трудобщины № 1 с. Гандрабуры, 24 апреля 1942 – 26 февраля 1943 гг., 95 арк.
- 67.Спр. 181. Ведомости на выдачу зернопродуктов трактористам, машинистам, членам трудобщины № 4 с. Гандрабуры, 22 июля 1941 – 23 января 1942 гг., 631 арк.

- 68.Спр. 184. Ведомости на выплату зарплаты работникам примарии и продуктов трактористам и членам трудобщины № 4 с. Гандрабуры, март 1943 – сентябрь 1943 гг., 284 арк.
- 69.Спр. 189. Ведомости на выдачу продуктов членам трудобщины: сведения о жандармах: кассовые документы по трудобщине № 7 с. Гандрабуры, 24 августа 1941 – 27 августа 1943 гг., 539 арк.
- 70.Спр. 202.. Ведомости, акты, расписки на выдачу продуктов трактористам трудобщины и румынским оккупантам. Трудовая община № 1 с. Жеребково, 1 января 1942 – 4 марта 1943 гг., 284 арк.
- 71.Спр. 204. Ведомости, акты на выдачу продуктов работникам примарии, сельуправы и членам трудобщины № 1 с. Жеребково, 8 июня 1942 – 27 декабря 1942 гг., 479 арк.
- 72.Спр. 222. Трудовая община. Ведомости на выдачу продуктов членам трудобщины № 5 с. Жеребково, 1941 – 1942 гг., 108 арк.
- 73.Спр. 224. Ведомости, акты, ордера на выдачу продуктов членам трудобщины № 5 с. Жеребково, 1942 – 1943 гг., 126 арк.
- 74.Спр. 250. Распоряжения Ананьевской претуры, ведомости, акты на выдачу продуктов членам трудобщины, трактористам община № 3 с. Ново-Георгиевка, 1942 – 1943 гг., 440 арк.
- 75.Спр. 309. Ведомости, акты учета продуктов и инвентаря трудобщины № 44 с. Журавка, 11 сентября 1941 – 31 декабря 1942 гг., 240 арк.
- 76.Спр. 313. Приказы и распоряжения губернатора Транснистрии, претуры района Черново и Исаевской сельуправы, 8 сентября 1941 – 7 января 1943 гг., 174 арк.
- 77.Спр. 441. Приказы, инструкции, распоряжения губернатора Транснистрии, Ананьевской префектуры, Черновской претуры, сельуправы, 1942 – 1943 гг., 172 арк.
- 78.Спр. 442. Ведомости на выдачу и акты учета сельхозпродуктов трудобщины № 32 с. Н-Скосаревка, 1942 – 1943 гг., 325 арк.

- 79.Спр. 466. Кассовые документы трудобщины № 37 с. Стрюково, 1942 г., 114 арк.
- 80.Спр. 467. Ведомости на выдачу и акты учета сельхозпродуктов и инвентаря в трудобщине № 38 с. Стрюково, списки лиц, сдавших военную контрибуцию, 1941 г., 174 арк.
- 81.Спр. 469. Ведомости на выдачу продуктов и акты учета скота в трудобщине № 39 с. Стрюково, 1941 г., 481 арк.
- 82.Спр. 493. Ведомости на выдачу продуктов, кассовые документы, списки членов труобщины, сдавших налог, 1942 г., 63 арк.
- 83.Спр. 525. Ведомости на выдачу продуктов членам трудобщины № 22 с. Черный Кут. 1941 г., 273 арк.
- 84.Спр. 533. Ведомости на выдачу и акты учета продуктов и инвентаря в трудобщине № 24 с. Черный Кут, 1942 г., 55 арк.
- 85.Спр. 544. Приказы оккупантов о расстреле крестьян за пропажу имущества общин. Распоряжения и приказы претуры и примарии о выполнении сельскохозяйственных работ и других повинностей членами трудовой общины № 25 с. Черный Кут, 1942 – 1943 гг., 216 арк.
- 86.Спр. 585. Табеля учета работы членов трудобщины с. Маяки, 1942 г., 156 арк.
- 87.Спр. 592. Приказы и распоряжения претуры Березовского р-на, 1941 – 1942 гг., 14 арк.
- 88.Спр. 593. Распоряжения претуры Березовского района, списки членов трудобщины на уплату налога и получение продуктов, акты учета инвентаря в трудовой общине № 1 с. Балайчук, 1942 г. 165 арк.
- 89.Спр. 594 Акты на приобретение инвентаря для трудобщины № 1 с. Балайчук, сведения о старостах, 1942 г., 156 арк.
- 90.Спр. 595. Приказы и распоряжения претуры Березовского р-на, 1943 г., 30 арк.

- 91.Спр 596. Распоряжения претуры Березовского района, ведомости учета продуктов о выполнении сельхозработ, сведения о старостах, 1943 г., 474 арк.
- 92.Спр. 606. Сведения о выполнении сельскохозяйственных работ: ведомости и акты учета продуктов в трудовобщине с. Викторовка, 1941 г., 510 арк.
- 93.Спр. 608. Сводки о ходе полевых работ, табеля учета работы членов трудовобщин с. Викторовка, 1942 г., 120 арк.
- 94.Спр. 613. Приказы и распоряжения претуры Березовского района, списки специалистов, сведения об отпуске продуктов жандармерии, 1943 – 1944 гг., 98 арк.
- 95.Спр. 628. Ведомости на выдачу продуктов членам трудовобщины № 3 с. Заводовка, 1942 г., 106 арк.
- 96.Спр. 630. Ведомости учета выполненных работ, на выдачу сельхозпродуктов членам трудовобщины и для жандармов, акты учета инвентаря, кассовые документы, 1942 г., 136 арк.
- 97.Спр. 634. Ведомости на выдачу, акты учета сельхозпродуктов, сведения о поставках, кассовые документы, сведения о старостах трудовая община № 3 с. Заводовка., 1943 г., 335 арк.
- 98.Спр. 637. Приказы и распоряжения претуры Березовского района, Еленовской примарии, ведомости учета скота, сельхозинвентаря, списки членов трудовобщины, сведения о старостах, с. Еленовка, 1942 г., 110 арк.
- 99.Спр. 638. Акты учета инвентаря и продуктов, кассовые документы, сведения о старостах и административном персонале по трудовобщине с. Еленовка, 1942 г., 94 арк.
100. Спр. 648. Приказы и распоряжения Черновской претуры Анастасьевской сельуправы, 1941 г. – 1942 г., 50 арк.
101. Спр. 649. Ведомости на выдачу сельхозпродуктов членам трудовобщины № 8 с. Анастасьевка, 1941г. – 1942 г., 142 арк.

102. Спр. 654. Приказы и распоряжения претуры и примарии, с. Анастасьевка, 1943 г., 116 арк.
103. Спр. 660. Приказы и распоряжения претуры Черновского района, 1943 г., 25 арк.
104. Спр. 661. Приказы губернаторства Транснистрия, претуры Черновского района, Анастасьевской сельуправы, 1941 – 1942 гг., 76 арк.
105. Спр. 665. Распоряжения Ананьевской префектуры и Черновской претуры, 1942 г., 140 арк.
106. Спр. 666. Отчеты, сводки о ходе сельхозработ, о состоянии животноводства, ведомости на выдачу сельхозпродуктов членам трудобщины № 10 с. Анастасьевка, 1942г. – 1943 гг., 308 арк.
107. Спр. 671. Сводки, ведомости об уплате сельхозналога, о выдаче продуктов членам трудобщины № 10 с. Анастасьевка. 1943 г., 160 арк.
108. Спр. 673. Табеля учета работы членов трудобщины № 10 с. Анастасьевка, 1943 г., 91 арк.
109. Спр. 674. Приказы румынских оккупационных войск, распоряжения примарии с. Анастасьевка, 1941 – 1942 гг., 280 арк.
110. Спр. 697. Распоряжения Ново-Екатерининской примарии, сведения о ходе сельхозработ, о наличии в трудобщине продуктов, живого и мертвого инвентаря, 1942 г., 138 арк.
111. Спр. 698. Сведения о наличии семян подсолнечника, ведомости на выдачу сельхозпродуктов членами трудобщины с. Антон-Ковач, 1942 – 1943 гг., 67 арк.
112. Спр. 704. Списки жителей с. Бессарабки и ведомости на получение продуктов членами трудобщины, 1941 г., 122 арк.
113. Спр. 706. Ведомости учета работы членов трудобщины с. Бессарабка, 1943 г., 176 арк.
114. Спр. 714. Ведомости учета работы членов трудобщины хутора Вакарское, 1941 г., 41 арк.

115. Спр. 718. Списки членов трудобщины с. Васильевка, 1942 г. – 1943 гг. 410 арк.
116. Спр. 723. Сведения о состоянии животноводства, списки членов трудобщины с. Гиряево, 1942 г., 342 арк.
117. Спр. 725. Трудобщина с. Гиряево. Списки членов трудобщины, сведения о реквизиции у населения сельхозпродуктов и животных, 1942 г., 410 арк.
118. Спр. 729. Ведомости на выдачу продуктов членам трудобщины с. Дурбайлы, 1942 г., 177 арк.
119. Спр. 733. Списки по начислению налогов членам трудобщины с. Дурбайлы, 1943 г., 115 арк.
120. Спр. 764. Рапоржения примарии, списки членов трудобщины, сведения о количестве лошадей и скота, о посевных площадях и др. Трудовая община с. Никорцево, 1943 г., 168 арк.
121. Спр. 766. Ведомости учета уплаты налогов, на выдачу жалования членам трудобщины с. Никорцево, 1943 г., 88 арк.
122. Спр. 768. Ведомости по начислению сельхозналога с членов трудобщины с. Никорцево, 1943 г., 348 арк.
123. Спр. 976. Распоржения претурсы Валегоцуловского района, акты об приходе и расходе сельхозпродуктов по трудовой общине № 14 с. Валегоцулово, 1942 – 1943 гг. 47 арк.
124. Спр. 1051. Списки налогоплательщиков, акт о наложении штрафа на членов трудобщины за невыполнение плана ловли сусликов. Трудовая община № 24 с. Качуровка, 1942 г., 243 арк.
125. Спр. 1058. Лицевые счета членов трудобщины № 25 с. Качуровка Долинского района, 1941 – 1942 гг., 99 арк.
126. Спр. 1060. Ведомости на выдачу продуктов членам трудобщины № 25 с. Качуровки, 1942 г., 87 арк.

127. Спр. 1106. Ведомости и акты на выдачу продуктов членам трудобщины № 30 с. Мардаровка Долинского района, 1941 г., 31 арк.
128. Спр. 1109. Ведомости и акты на выдачу зернопродуктов членам трудобщины, списки трактористов. Трудобщина № 30 с. Мардаровка, 1942 г., 43 арк.
129. Спр. 1128. Распоряжения агроотдела Валегоцуловского района. Трудобщина № 20 с. Новоселовка. 1941 – 1942 гг., 40 арк.
130. Спр. 1129. Распоряжения Валегоцуловского агроотдела и старосты трудобщины № 20, 1941 г., 23 арк.
131. Спр. 1144. Акты о состоянии садов, сенокосов, о списании зернопродуктов по общине № 35 с. Петровка (Гамбурово), 1942 г., 29 арк.
132. Спр. 1146. Ведомости учета скота, птицы и земельных участков членов трудобщины № 35, 1942 г., 147 арк.
133. Спр. 1148. Приказы и распоряжения агроотдела претурсы, 1942 г., 81 арк.
134. Спр. 1207. Ведомости на выдачу сельхозпродуктов членам трудобщины, приходно-расходные ордера и акты по трудобщине № 76 с. Ноколаевка, 1941 – 1942 гг., 242 арк.
135. Спр. 1209. Ведомости на выдачу сельхозпродуктов членам трудобщины № 76 с. Ноколаевка, 1943 г., 308 арк.
136. Спр. 1224. Ведомость на выдачу продуктов членам трудобщины, дневники молотбы, община № 2 с. Антоновка, 1941 г., 73 арк.
137. Спр. 1228. Ведомости на выдачу продуктов членам трудобщины, акты прихода-расхода семян, списки лиц, у которых оккупанты реквизировали хлеб. Трудовая община № 6 с. Будаевцы, 1942 г., 170 арк.
138. Спр. 1284. Ведомости на выдачу зернопродуктов членам трудобщины № 4 с. Ново-Розовка, 1942 г., 171 арк.
139. Спр. 1388. Ведомости учета трудодней членов трудобщины № 140 с. Александровка, 1943 г., 158 арк.

140. Спр. 1395. Распоряжения претуры и сельуправы. Трудовая община № 183 с. Александровка, 1942 г., 256 арк.
141. Спр. 1402. Распоряжения агросекции претуры о сдаче оккупантам фруктов, акт учета винограда и фруктов по трудобщине № 183 с. Александровка, 1943 г., 11 арк.
142. Спр. 1414. Ведомости учета работы членов трудобщины № 149 с. Антоновка, 1941 – 1942 гг., 383 арк.
143. Спр. 1419. Отчеты о состоянии животноводства в трудобщине № 149 с. Антоновка, 1942 – 1943 гг., 105 арк.
144. Спр. 1428. Распоряжения агросекции претуры, акты проверки средней урожайности зерновых по трудобщине № 149 с. Антоновка, 1943 г., 81 арк.
145. Спр. 1455. Распоряжения агросекции Любашовской претуры о сдаче зерновых культур, списки членов трудобщины № 152 с. Бобрык II, 1943 г., 321 арк.
146. Спр. 1457. Ведомости выдачи продуктов членам трудобщины с. Бобрык II Любашовского района, 1943 г., 219 арк.
147. Спр. 1635. Распоряжения агросекции Любашовской претуры Гвоздавской примарии. Трудовая община № 169 с. Гвоздавка., 1942 – 1943 гг., 221 арк.
148. Спр. 1637. Положения о нормах выработки и оплаты труда в трудобщинах, списки членов трудобщины, уплативших налог община № 169 с. Гвоздавка, 1942 г., 56 арк.
149. Спр. 1774. Ведомости на выдачу картофеля и фуража членам трудобщины, квитанции о сдаче налога членами общины № 129 с. Любашовки, 1942 г., 166 арк.
150. Спр. 1782. Табеля учета работы членов трудобщины № 129 с. Любашовка, 1943 г., 557 арк.

151. Спр.1992. Постановления, приказы, распоряжения, инструкции претуры и примарии. Трудовая община № 72 с. Николаевка II, 1942 г., 168 арк.
152. Спр. 2051. Акты о реквизиции скота оккупантами, Трудовая община № 60, с. Романовка Черновского района, 1941 г., 41 арк.
153. Спр. 2080. Распоряжения Любашовской агросекции претуры, ведомости на выдачу продуктов членам трудобщины № 131 с. Софиевка, 1942 г., 100 арк.
154. Спр. 2081. Ведомости на выдачу продуктов членам трудобщины № 131 с. Софиевка, 1942 г., 122 арк.
155. Спр. 2084. Ведомости на выдачу продуктов, квитанции о сдаче налогов по трудобщине № 131 с. Софиевка, 1942 г., 205 арк.
156. Спр. 2233. Приказы губернаторства Транснистрии и распоряжения примарии. Трудовая община № 10 с. Калагея, 1943 г., 110 арк.
157. Спр. 2240. Распоряжения примарии г. Овидиополя. Трудовая община № 9 г. Овидиополь, 1942 г., 152 арк.
158. Спр. 2254. Ведомости на выдачу продуктов членам трудобщины № 18 с. Алексеевка, 1942 г., 273 арк.
159. Спр. 2504. Приказы Криничанской сельуправы и распоряжения Песчанской претуры, 1941 – 1942 гг., 75 арк.
160. Спр. 2512. Распоряжения претуры, ведомости на выдачу сельхозпродуктов и семенного материала членам трудобщины № 15 с. Кринички, 1943 г., 408 арк.
161. Спр. 2517. Ведомости, акты на выдачу продуктов членам трудобщины с. Вапнярка Раздельнянского района, 1942 г., 37 арк.
162. Спр. 2518. Акты о сдаче скота трудобщиной с. Вапнярка, 1943 г., 13 арк.

163. Спр. 2731. Приказы и распоряжения Захарьевской примарии, списки членов трудобщины и трактористов. Трудовая община № 1 с. Зеленый Гай, 30 сентября 1941 – 1 сентября 1942 гг., 600 арк.
164. Спр. 2732. Ведомости на выдачу продуктов членам трудобщины № 1 с. Зеленый Гай, 25 ноября 1941 – 20 октября 1942 гг., 566 арк.
165. Спр. 2741. Отчеты о выполнении плана сева: ведомости уплаты налога и выдачи продуктов членам трудобщины № 2 с. Зеленый Гай, 22 февраля 1942 – 31 августа 1942 гг., 46 арк.
166. Спр. 2751. Приказы, распоряжения Краснопольской примарии, 21 декабря 1941 – 28 ноября 1942 гг., 342 арк.
167. Спр. 2752. Протоколы общих собраний, отчеты о движении зернопродуктов, списки бригадиров и членов трудобщины № 9 с. Краснопольское, 28 ноября 1941 – 14 декабря 1942 гг., 164 арк.
168. Спр. 2797. Приказы румынского военного командования и примарии по общине № 28 с. Соше-Островское., 1942 г., 184 арк.
169. Спр. 2802. Ведомости учета трудодней членов трудобщины № 29 с. Соше-Островское, 8 августа 1941 – 20 ноября 1941 гг., 59 арк.
170. Спр. 2879. Ведомости на выдачу продуктов и фуража членам трудобщины, для жандармов, ведомости на уплату налогов общиной № 1 с. Артрировка, 1941 – 1942 гг., 339 арк.
171. Спр. 2908. Приказы и распоряжения примарии по трудобщине № 4 с. Артрировка, 1 сентября 1941 – 24 мая 1942 гг., 205 арк.
172. Спр. 2922. Табеля учета работы членов трудобщины № 4 с. Артрировка, 1943 г., 95 арк.
173. Спр. 2941. Распоряжения Черновской претуры, протоколы общих собраний, ведомости на выдачу сельхозпродуктов, сведения о ходе полевых работ и др. Трудовая община № 7 с. Дигоры, 1942 г., 86 арк.
174. Спр. 3022. Распоряжения Дубовской примарии, сведения о сборке урожая, 1942 – 1943 гг., 27 арк.

175. Спр. 3038. Ведомости на выдачу продуктов членам трудобщины и трактористам в трудобщине № 5 с. Новокрасное, 1943 г., 50 арк.
176. Спр. 3105. Ведомости на выдачу сельхозпродуктов, на уплату налогов, на реквизицию скота, акты учета сельхозпродуктов и инвентаря по трудобщине № 5 с. Топалы, 1941 – 1943 гг., 525 арк.
177. Спр. 3146. Распоряжения претуры и примарии, сводки о ходе полевых работ, списки членов трудобщины № 3 с. Цехановка, 1941 – 1942 гг., 446 арк.
178. Спр. 3152. Ведомости на выдачу продуктов членам трудобщины и администрации, акты учета инвентаря трудобщины № 3 с. Цехановка, 1943 г., 189 арк.
179. Спр. 3221. Распоряжения Черновской примарии, ведомости на выдачу сельхозпродуктов членам трудобщины, 1942 г., 232 арк.
180. Спр. 3302. Распоряжения претуры, ведомости на выдачу продуктов членам трудобщины № 25 с. Викторовка, 1941 – 1943 гг., 206 арк.
181. Спр. 3616. Ведомости на выдачу сельхозпродуктов членам трудобщины № 6 с. Ширяево, 1941 – 1942 гг., 108 арк.

Ф. Р-2249. Дирекция культуры губернаторства «Транснистрия» 1942–1943 гг.

оп. 1

182. Спр. 9. Отчеты деятельности поддирекции просвещения и сведения о количестве и характере учебных заведений, 1942 г., 62 арк.
183. Спр. 16. Докладные директора культуры губернатору с административных вопросов и о личном составе, 1943 – 1944 гг., 208 арк.
184. Спр. 63. Отчеты инспекторов и акты обследования учебных заведений, 1942 – 1943 гг., 40 арк.
185. Спр. 85. Приказы и распоряжения Губернаторства по административным и хозяйственным вопросам, переписка с

- Губернаторством уездными и другими учреждениями об организации и ходе преподавания в школах, распоряжения по этому поводу, списки учителей и др., 2 ноября 1942 г. 62 арк.
186. Спр. 114. Переписка с учреждениями о постановке начального образования в Транснистрии. Заявления учителей для предоставления отпусков и др. служебные распоряжения и циркуляры, 22 июня 1943 – 8 августа 1943 гг. 255 арк.
187. Спр. 122. Сведения о количестве учащихся в школах Транснистрии, об успеваемости, о количестве школ и преподавательского состава, 1 февраля 1943 – 10 марта 1944 гг., 53 арк.
188. Спр. 123. Карточки с данными о школах Березовского уезда, 1943 г., 102 арк.
189. Спр. 127. Списки учителей, занимавшихся на курсах по изучению румынского языка и их преподавателей, 1943 г., 58 арк.
190. Спр. 135. Статистические сведения о количестве начальных учебных заведений, учащихся и преподавательского состава в уездах «Транснистрии», 1944 г., 107 арк.
191. Спр. 140. Переписка о личном составе учебных заведений, о составлении монографий уездов Транснистрии, о работе курсов румынского языка и списки учителей, посещающих курсы, 1942 – 1943 гг., 164 арк.
192. Спр. 142. Переписка с префектурой Балтского уезда и учебными заведениями об организации и ходе занятий в школах, декабрь 1942 – ноябрь 1943 гг., 78 арк.
193. Спр. 143. Переписка с префектурой Березовского уезда и другими учреждениями губернаторства об учебных учреждениях, о ходе занятий, и о кадрах школ Березовского уезда, 28 октября 1942 – 14 октября 1943 гг., 27 арк.

Ф. Р-2254. Дирекция экономики губернаторства Транснистрии**оп. 1**

194. Спр 3. Инструкции Губернаторства о порядке транспортировки товаров из Транснистрии в Румынию, 1943 г., 20 арк.
195. Спр 32. Сведения о количестве вывезенного зерна, скота, продуктов из Транснистрии в Румынию, 1943 г., 182 арк.

Ф. Р-2254. Дирекция экономики губернаторства Транснистрии**оп. 2**

196. Спр. 23. Списки, квитанции лиц, сопровождавших вагоны со скотом, вывезенном в Румынию, 1942 – 1943 гг., 217 арк.

Ф. Р-2353. Второй полицейский участок г. Одессы**оп. 1**

197. Спр. 1. Приказы и объявления военных, административных и др. органов оккупационных властей, 1941 – 1942 гг., 67 арк.
198. Спр. 34. Распоряжения Одесской префектуры полиции о внутреннем распорядке города, повестки в суд, информационный бюллетень и др., 1943 г., 54 арк.

Ф. Р-2357. Префектура Овидиопольского уезда губернаторства Транснистрия**оп. 1**

199. Спр. 2. Постановления, приказы, циркуляры, инструкции и обращения к населению губернаторства, о проверке служащих и организации работы учреждений, 15 августа 1941 – 17 мая 1942 гг., 118 арк. (рум. мов.).
200. Спр. 7. Приказы губернаторства, печатный материал о выставке Транснистрии, об административной конференции, об инспекции

- Губернаторства в Одессе и др., 2 октября 1941 – 22 июля 1942 гг., 52 арк. (рум. мов.).
201. Спр. 10. Инструкции, циркуляры оккупационных властей и переписка с претурами по вопросам организации претуры, ее отделов и учреждений, о проведении реквизиции для снабжения воинских частей продуктами питания, фуражом и др., 31 августа – 28 декабря 1941 г., 48 арк. (рум. мов.).
202. Спр. 28. Постановления, копии приказов губернаторства. Докладные записки префекта, рапорта преторов. Списки чиновников учреждений, премированных за отличную службу оккупантам, 1 мая 1942 – 31 мая 1942 гг., 400 арк. (рум. мов.).
203. Спр. 103. Постановления губернаторства, списки жителей, сдавших с/хоз налоги, переписка с претурами по вопросам транспорта и торговли, 1942 г., 456 арк.
204. Спр. 193. Инструкции дирекции агрокультуры об организации сельского хозяйства в Транснистрии и переписка с претурами по вопросам торговли, 5 ноября 1941 – 5 января 1942 гг., 106 арк.
205. Спр. 205. Переписка с претурами по поводу проведения сельскохозяйственных работ по району, 9 июля 1941 – 21 декабря 1942 гг., 166 арк.
206. Спр. 239. Инструкции дирекции агрокультуры, распоряжения префектур и переписка с претурами по вопросам овцеводства, 12 января 1943 – 30 июня 1943 гг., 286 арк.
207. Спр. 288. Циркуляры, инструкции дирекции механизации сельского хозяйства, переписка с претурами по вопросам ремонта и доставки с/х машин районами и селами уезда, 3 октября 1942 – 21 октября 1943 гг., 202 арк.

Ф. Р-2358. Префектура Балтского уезда губернаторства Транснистрия

оп. 1.

208. Спр. 5. Приказы, инструкции Губернаторства и румынского командования об установлении оккупационного режима в Транснистрии, 23 сентября 1941 – 20 января 1942 гг., 94 арк. (рум. мов.).
209. Спр. 7. Приказы, постановления Губернаторства Транснистрия, 1941 г., 95 арк.
210. Спр. 54. Протоколы собраний управления претур и докладные записки преторов о состоянии и работе учреждений районов. Статистические сведения о наличии скота и с/х. продуктов в трудовых общинах, 27 июля 1942 г., 58 арк. (рум. мов.).
211. Спр. 139. Приказы дирекции агрокультуры об образовании геодезического отдела, проведения предварительных работ для аграрной реформы, 3 октября 1941 – 12 ноября 1941 гг., 4 арк.
212. Спр. 147. Инструкции по ведению учета и отчетности. Статистические сведения о поступлении и реализации урожая трудовых общин, 7 ноября 1941 – 1 октября 1942 гг., 238 арк. (рум. мов.)
213. Спр. 206. Инструкции дирекции агрокультуры и переписка с претурой о проведении с/х. работ, 2 октября 1942 – 9 декабря 1943 гг., 219 арк.

Ф. Р-2359. Префектура Одесского уезда губернаторства Транснистрия**оп. 1**

214. Спр. 1. Приказы, постановления, инструкции губернаторства по вопросам административной организации Транснистрии. План работы префектуры и ее отделов, 31 августа 1941 – 13 декабря 1941 гг., 374 арк. (рум. мов.).
215. Спр. 18. Переписка с претурой Антоно-Кодинцевского района по административным и хозяйственным вопросам, 1941 – 1941 гг., 9 арк. (рум. мов.).

216. Спр. 53. Списки уездов, районов, сел, деревень и трудовых общин Транснистрии. Статистические сведения о количестве населения, 2 сентября 1942 – 1 ноября 1943 гг., 91 арк. (рум. мов.).
217. Спр. 127. Докладные записки начальника агроотдела о состоянии садов и виноградников уезда и переписка с претурами по вопросам составления бюджетов трудовых общин, учета и отчетности с/хозяйственных работ и др., 1941 – 1942 гг., 74 арк. (рум. мов.).
218. Спр. 136. Копии постановлений, инструкции губернаторства и дирекции агрокультуры по вопросам распределения урожая, 1942–1943 гг., 43 арк. (рум. мов.).
219. Спр. 200. Переписка с претурами о состоянии с/хозяйственного бюджета по трудовым общинам, 1943 г, 68 арк. (рум. мов.).
220. Спр. 206. Копии приказов, инструкций губернаторства, список деревень, районов и селений Одесского уезда и статистические сведения о наличии продуктов и имущества колхозов, 1941 – 1942 гг., 113 арк. (рум. мов.).
221. Спр. 219. Копии постановления губернаторства, статистические сведения о количестве реквизированных с/хозяйственных продуктов для воинских частей и переписка с претурами о работе мельниц и маслобоек, 1942 г. 440 арк. (рум. мов.).
222. Спр. 263. Инструкции губернаторства, распоряжения префектуры и переписка с районными претурами по вопросам изъятия с/хозяйственных продуктов у населения для губернаторства, 1943 г., 144 арк. (рум. мов.).

Ф. Р-2361. Префектура Березовского уезда губернаторства Транснистрия

оп. 1

223. Спр. 2. Приказы румынского военного командования о размещении воинских частей на территории уезда и переписка с учреждениями о

- выводе насильно населения на работу, о реквизиции продуктов и др., 23 сентября 1941 г. – 20 декабря 1941 г., 54 арк. (рум. мов.).
224. Спр. 8. Протоколы допроса жандармами о хищениях, присвоении денег, имущества должностными лицами. А также жалобы граждан на насильственные действия оккупационных войск, 15 ноября 1941 – 15 апреля 1942 гг., 164 арк. (рум. мов.).
225. Спр. 12. Переписка с дирекцией пропаганды о наличии кинематографов, о распространении газет оккупантов по районам и друг., 25 сентября 1941 – 23 декабря 1941 гг., 58 арк. (рум. мов.).
226. Спр. 31. Приказы губернаторства и переписка с субдирекцией пропаганды о распространении газет, журналов, кино постановок оккупантов по учреждениям и школам уезда, 13 января 1942 – 23 декабря 1942 гг., 207 арк. (рум. мов.).
227. Спр. 47. Списки уездов, районов, сел, деревень и трудовых общин Транснистрии, 20 июня 1942 – 3 февраля 1944 гг., 39 арк. (рум. мов.).
228. Спр. 76. Циркуляры, инструкции военного командования, списки служащих учреждений, мобилизованных на отбытие трудовой повинности, 29 декабря 1943 г. – 2 января 1944 г., 501 арк. (рум. мов.).
229. Спр. 164. Приказы военного командования, постановления губернаторства. Список чиновников центральной администрации Транснистрии, статистические сведения о ходе сбора с/х налогов у населения, 16 декабря 1943 г. – 13 марта 1944 г., 159 арк. (рум. мов.).
230. Спр. 173. Статут и протоколы общего собрания об организации и утверждении устава общества охотников. Списки руководителей и членов общества, 4 января 1943 – 29 февраля 1944 гг., 71 арк. (рум. мов.).
231. Спр. 203. Статистические сведения о количестве реквизированного скота, шкурок, сырья у населения, 28 декабря 1943 г. – 2 марта 1944 г., 59 арк. (рум. мов.).

232. Спр. 261. Инструкции военного командования оккупантов. Статистические сведения и переписка с претурами об организации вывоза и транспортировки с/х продуктов из районов уезда, 6 марта 1942 г. – 14 июня 1942 г., 239 арк. (рум. мов.).
233. Спр. 356. Инструкции дирекции агрокультуры и переписка с претурами о реквизиции табака у населения, о проведении с/хоз работ, 9 октября 1941 г. – 16 января 1942 г., 161 арк. (рум. мов.).
234. Спр. 361. Списки жителей сел и хуторов районов уезда. Карточки статистического учета земель, скота трудобщины, 25 ноября 1941 г. – 24 декабря 1941 г., 150 арк.
235. Спр. 581. Приказы Губернаторства, циркуляры дирекции культуры, о постановке работы в школах на основе проведения антикоммунистической пропаганды, 26 ноября 1942 – 21 ноября 1943 гг., 68 арк.
236. Спр. 586. Распоряжения дирекции культуры, докладные записки деректоров школ, и програма организации курсов румынского языка, прошения и списки преподавателей и учащихся, 14 июня 1943 г., 108 арк.

Ф. Р-2362. Префектура Ананьевского уезда

оп. 1

237. Спр. 4. Постановления, копии приказов губернаторства и дирекции агрокультуры. Переписка с претурами по вопросам сельского хозяйства, 1942 г., 117 арк.
238. Спр. 24. Акты, чеки, расписки воинских частей оккупантов на выданные им продукты претурами районов и трудовыми общинами, 1943 г., 24 арк. (рум. мов.)

Ф. Р-2377. Претура Березовского района губернаторства Транснистрия

оп. 1

239. Спр. 21. Переписка по финансовой части: об уплате зарплаты и др., 11 января 1942 – 3 апреля 1942 гг., 49 арк.
240. Спр. 32. Статистические сведения по всем отраслям работ в районе, 1942 – 1944 гг., 553 арк. (рум. мов.).
241. Спр. 199. Сведения и акты о количестве масла, переданного учреждениям губернаторства, 22 марта 1943 – 28 октября 1943 гг. 39 арк. (рум. мов.).
242. Спр. 207. Сведения о количестве птицы и яиц, сданных губернаторству по Бернадовской примарии, 1 апреля 1943 – 30 декабря 1943 гг., 28 арк. (рум. мов.).
243. Спр. 221. Списки земельных обществ Березовской претуры, сдавших скот, птицу и яйца губернаторству, 1 апреля 1943 – 1 декабря 1943 г., 34 арк.
244. Спр. 228. Отчеты и сводки о количестве сданных продуктов, 1 апреля 1943 – 1 января 1944 гг., 84 арк.

Ф. Р-2380. Претура Ананьевского района, Ананьевського уезда, губернаторства Транснистрия, 1941–1944 гг.**оп. 1**

245. Спр. 139. Бюджеты на содержание аппарата сельуправ и учителей школ и ремонт школ, 1942 – 1943 гг., 226 арк.
246. Спр. 142. Сведения учета о начислении к уплате налога деньгами, зерном, собраного с труд. общин, 1942 г., 163 арк.
247. Спр. 164. Штаты служащих учреждений и справки зарплаты, начисления школьного налога, 1943 – 1944 гг., 72 арк.

Ф. П-11. Одесский обласной комитет (обком) компартии Украины, 1942–1945 гг.

оп. 11

248. Спр. 51. Переписка обласной комиссии содействия Чрезвычайной государственной комиссии с Республиканской комиссией содействия по учету злодеяний, совершенных фашистскими захватчиками. Сводные данные об ущербе, причиненном фашистскими оккупантами народному хозяйству области. Список оккупантов, совершивших злодеяния в районах области, 11 сентября 1945 – 31 декабря 1945 гг., 92 арк.
249. Спр. 52. Докладная записка, сводный реестр и общественные данные обласной комиссии в Чрезвычайную государственную комиссию об ущербе и жертвах, причиненных фашистскими оккупантами на территории области в период Великой Отечественной войны (1941–1944 гг.), 11 сентября 1945 – 31 декабря 1945 гг., 55 арк.
250. Спр. 53. Сведения об ущербе, причиненном фашистскими оккупантами главнейшим промышленным предприятиям области, 11 августа 1945 – 11 ноября 1945 гг., 100 арк.

Неопубліковані спогади очевидців [анкети респондентів]

251. Спогади Берило (дів. Галат) Євгенії 1927 р.н. – с. Заводівка Березівський район Одеська обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
252. Спогади Білогродської Віри 1937р.н. – с. Маяки Біляївського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
253. Спогади Голоти Валентини 1927 р.н. – с. Чижево Березівського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
254. Спогади Іванера Дмитра 1925 р.н. – с. Зброжківка Березівського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
255. Спогади Ірпсевської Ольги 1934 р.н. – с. Маяки Біляївського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].

256. Спогади Копачької Євдокії 1926 р.н. – с. Кам'янка Савранського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
257. Спогади Кичнирюк Анни 1932 р.н. – с. Черевичне Біляївського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
258. Спогади Кравченко Миколая 1932 р.н. – с. Червоний Яр Любашівського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
259. Спогади Лабунського Миколи 1924 р.н. – с. Основа Березівського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
260. Спогади Ладиненко Миколи 1935 р.н. – с. Заводівка Березівського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
261. Спогади Міхалкова Василя 1937 р.н. – с. Загнідків Піщанського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
262. Спогади Нечиталюка Олексія 1924 р.н. – с. Кармелюклве Любашівського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
263. Спогади Осипенко Василя 1928 р.н. – с. Заводівка Березівського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
264. Спогади Осипенко Лідії 1936 р.н. – с. Заводівка Березівського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
265. Спогади Оснякової Марії 1935 р.н. – с. Основа Березівського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
266. Спогади Підлубного Олексія 1933 р.н. – с. Маяки Біляївського району Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
267. Спогади Прохорової Тетяни 1933 р.н. – с. Августівка Біляївського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
268. Спогади Приходько Олександра 1930 р.н. – с. Заводівка Березівського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].

269. Спогади Стоянова Петра 1931 р.н. – с. Катаржино Іванівського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
270. Спогади Третякової (дів. Прус) Онисі 1928 р.н. – Третякова Онися, під час окупації проживала в с. Камянка Савранського р-ну Одеської обл., зараз мешкає в с. Авдіївка Балтського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
271. Спогади Чумаченко Катерини 1925 р.н. – с. Андрієво-Зорино Березанського р-ну Миколаївської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
272. Спогади Швеця Семена 1931 р.н. – с. ЗаводівкаБерезівського р-ну Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
273. Спогади Швець (дів. Ладиненко) Марії 1936 р.н. – с. Заводівка Березівський район Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].
274. Спогади Шкоди Раїси 1932 р.н. – с. Дачне Лиманський р-н Одеської обл. [Анкета респондента. Зберігається у власному архів автора].

Опубліковані джерела

Періодична преса

275. Буг. 1943. 27 октябрю.
276. Молва. 1942. 11 январа.
277. Молва. 1942. 12 январа.
278. Молва. 1942. 14 январа.
279. Молва. 1942. 1 декабрю.
280. Молва. 1942. 2 декабрю.
281. Молва. 1942. 3 декабрю.
282. Молва. 1942. 13 декабрю.
283. Молва. 1942. 20 декабрю.

284. Молва. 1942. 21 декабря.
285. Молва. 1942. 22 декабря.
286. Молва. 1942. 25 декабря.
287. Молва. 1942. 29 декабря.
288. Молва. 1943. 9 января.
289. Молва. 1943. 13 января.
290. Молва. 1943. 23 января.
291. Молва. 1943. 9 февраля.
292. Молва. 1943. 14 февраля.
293. Молва. 1943. 20 марта.
294. Молва. 1943. 24 марта.
295. Молва. 1943. 1 мая.
296. Молва. 1943. 21 мая.
297. Молва. 1943. 8 июня.
298. Молва. 1943. 4 июля.
299. Молва. 1943. 24 июля.
300. Молва. 1943. 11 июля.
301. Молва. 1943. 12 июля.
302. Молва. 1943. 31 июля.
303. Молва. 1943. 3 августа.
304. Молва. 1943. 4 августа.
305. Одесса. 1942. 8 мая.
306. Одесса. 1942. 25 июня.
307. Одесса. 1942. 7 августа.
308. Одесса. 1942. 18 августа.
309. Одесса. 1942. 20 августа.
310. Одесса. 1942. 15 сентября.
311. Одесса. 1942. 4 октября.
312. Одесса. 1942. 10 октября.

313. Одесса. 1942. 16 октября.
314. Одесса. 1942. 4 ноября.
315. Одесса. 1942. 12 ноября.
316. Одесса. 1942. 14 ноября.
317. Одесса. 1942. 10 декабря.
318. Одеская газета. 1941. 5 ноября.
319. Одесская газета. 1941. 30 ноября.
320. Одеская газета. 1942. 19 апреля.
321. Одесская газета. 1942. 2 июля.
322. Одесская газета. 1942. 5 декабря.
323. Одесская газета. 1943. 12 января.
324. Одесская газета. 1943. 20 января.
325. Одесская газета. 1943. 16 октября.
326. Прибугские известия. 1942. № 8.
327. Прибугские известия. 1942. № 47.
328. Transnistria Creștină [Revista Misiunea Ortodoxa Romana in Transnistria (Журнал Румунської православної місії в Трансністрії)]. (București). An. I (1942). № 1 (ianuarie-martie). 67 p.

Збірники документів

329. Архіви окупації. 1941–1945 / Держ. ком. архівів України / [упоряд. Н. Маковська ; голова редкол. Г. Боряк]. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 872 с. : іл. (Більше не таємно; Т. 1).
330. Вінниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) : Зб. док. і матеріалів / [упор. М. Л. Бабій, А. Г. Бабенко, С. С. Байда та інш.; ред. А. Ф. Олійник та ін.]. Одеса : Маяк, 1971. 308 с.
331. Молдавська ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941–1945 : Сб. док. и матер. : в 2-х т. / [ред. кол. С. Я. Афтенюк,

- Д. Д. Елин, А. А. Коренев, И. Э. Левит]. Т. 2. В тылу врага. Кишинев : Штиинца, 1975. 676 с.
332. Николаевщина в годы Великой Отечественной войны 1941–1944 гг. Документы и материалы / [Сост. Т. М. Агафоновна, З. Д. Каткова и др.]. Одесса : Маяк, 1964. 359 с.
333. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні : Зб. док. і матер. / [упор. І. Л. Бутич (керівник), А. А. Батюк та ін.]. Київ : Держполітвидав, 1963. 488 с.
334. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941–1944 рр. (Збірник документів і матеріалів) / ред. Ф. Шевченко. Київ : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1951. 410 с.
335. Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза: Сб. док. и матер. в 3-х т. / отв. ред. И. В. Бортников. Т. 2 : 17.10.1941 – 9.4.1944. Одесса : Одесское областное издательство, 1949. 290 с.
336. Одесская область в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. : Док. и матер. / отв. ред. Н. И. Зотов и др. Одесса : Маяк, 1970. 388 с.
337. Про злочини, заподіяні німецько-румунськими загарбниками в місті Одесі і районах Одеської області. Повідомлення Надзвичайної Державної Комісії по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників та їх спільників і завданої ними шкоди громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам і установам УСССР. Київ : Українське державне видавництво, 1944. 16 с.
338. «Совершенно секретно! Только для командования». Стратегия фашистской Германии в войне против СССР. Документы и материалы / [сост. В. И. Дамичев, ред. Н. Г. Павленко]. Москва : Наука, 1967. 752 с.
339. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 в 3 т. Т. 1 : Украинская ССР в период Великой Отечественной войны (22 июня 1941 г. – 18 ноября 1942 г.). Киев : Наукова думка, 1985. 518 с.

- Т. 2 : Украинская ССР в период Великой Отечественной войны (19 нояб. 1942 г. – конец 1943 г.). Киев : Наукова думка, 1985. 510 с.
340. Советский Придунайский край 1940–1945 гг. : Док. и матер. / [ред. кол. И. А. Хливненко (отв. ред.), А. Д. Бачинский, И. В. Гречуха, Е. И. Цимбал]. Одесса : Маяк, 1968. 408 с.

Мемуарна література

341. Буковский В. Горькая правда. Исторический очерк села Бицилово и района. Раздельная : [Б. и.], 1998. 218 с.
342. Одесса : жизнь в оккупации. 1941–1944. История коллаборационизма / сост., отв. ред. и автор вступ. статьи О. В. Будницкий; подгот. текстов, примеч. Т. Л. Ворониной; примеч. К. Р. Галеева. Москва : Политическая энциклопедия, 2013. 231 с.
343. Вишинський В. Босоніж – по війні. Харків : Курсор, 2006. 183 с.; іл.

Література

Монографії, брошури, статті

344. Аргатюк С. С., Сапожников І. В. Минувшина багряних степів. Нарис з історії Овідіопольського району. Одеса : Астропринт, 2007. 568 с.
345. Аппатов С. Й., Макан І. М. Українсько-румунські відносини: історія і сучасність // Український історичний журнал. 1999. № 5. С. 87–89.
346. Анникеев А. А. Аграрная политика нацистской Германии в годы Второй мировой войны. Ростов-на-Дону, 1990. 208 с.
347. Анисимов И. В., Кузьмин Г. В. Великая Отечественная война Советского Союза 1941–1945 гг. : краткий исторический очерк. Москва : Воениздат, 1952. 192 с.

348. Афтенюк С., Елин Д., Левит И. Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. Кишинев : Картя Молдовеняскэ, 1970. 422 с.
349. Афтенюк С. Я. На пути к победе над фашистскими захватчиками (Освобождение Молдавии и усиление помощи ее трудящихся Красной Армии). Кишинев : Картя Молдовеняскэ, 1976. 193 с.
350. Ахтамзян И. А. Генеральный план «Ост» // 65 лет Великой Победы : в 6-т. Москва : МГИМО-Университет, 2010. Т. 2 : Вставай, страна огромная. С. 174–186.
351. Бадах Ю. Г. Переддень та початок Великої Вітчизняної війни. Київ : Київ. нац. торг.-екон.ун-т, 2011. 452 с.
352. Бачинський А. Д. Буджацька заграда : Придунайські землі України в роки Великої Вітчизняної війни. Одеса : Маяк, 1995. 64 с.
353. Бачинский А. Д. Непокоренный Дунай [Об участии трудящихся придунайских районов Одесщины в борьбе против фашистских захватчиков]. Одесса : Маяк, 1985. 144 с.; іл.
354. Безыменский Л. А. Генеральный план «Ост»: замысел, цели, результаты // Вопросы истории. 1978. № 5. С. 74–93.
355. Безыменский Л. А. Особая папка «Барбаросса». Москва : Изд-во Агентства печати Новости, 1973. 350 с.
356. Безсмерття. Книга пам'яті України 1941–1945 рр. / А. П. Панченко, С. М. Андрушко, О. С. Артьомов та ін. Київ : Книга пам'яті України, 2000. 875 с.
357. Бессонов Б. Н. Фашизм : идеология, политика. Москва : Высшая школа, 1985. 279 с.
358. Блок М. Апология истории, или Ремесло историка / Пер. с фр. Е. М. Лысенко. Москва : Наука, 1973. 236 с.
359. Боган С. М. Початкова освіта в окупованій румунськими загарбниками Південній Україні у 1941–1944 рр. // Південий захід. Одесика. Історико-

- красназавчий науковий альманах. Одеса : Друкарський дім, 2011. Вип. 12. С. 101–108.
360. Бойко Ф. Ф. Цитадень Черноморья. Москва : Воен. изд-во. министерства обороны Союза СССР, 1963. 134 с.
361. Борисов А. Д. Одесса – город-герой. Москва : Воен. изд-во. министерства обороны Союза СССР, 1954. 78 с.
362. Боряк О. Повсякденне життя сільського населення України в період окупації під час Другої світової війни // Архіви України. 2005. № 1–3. С. 450–469.
363. Вебер М. Наука как призвание и профессия / Пер. с нем. А.Ф. Филиппов, П.П. Гайденок. Москва : Прогресс, 1990. С. 707–735.
364. Веремеев Ю. Г. Мифы и правда о Плане «Барбаросса». Москва : Алгоритм, 2011. 336 с.
365. Ветров І. Г. Діяльність німецьких монополій та військово-економічного апарату Третього Рейху на окупованій території України (1941–1942 рр.) // Молода нація : альманах. Київ : Смолоскип, 1998. С. 135–151.
366. Ветров І. Г. Економічна експансія Третього рейху в Україні 1941–1944. Київ : Четверта хвиля, 2000. 232 с.
367. Верменич Я. В. Локально-регіональні рівні вітчизняного наративу // Український історичний журнал. 2013. № 5. С. 4–23.
368. Вінцковський Т. С., Нікульча І. Я. Українське самостійницьке підпілля у Трансністрії (1941–1944 рр.) // Український історичний журнал. 2007. № 5. С. 123–134.
369. Вінцковський Т. С. Організація системи пропаганди ОУН на території Трансністрії // Сторінки воєнної історії України. Вип. 12. 2009. С. 249–254.
370. Вінцковський Т., Кязимова Г., Михайлуца М. Окупаційний режим в губернаторстві «Трансністрія» // Україна у Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 1. С. 413–446.

371. Віперман В. Європейський фашизм : порівняльний аналіз (1922–1982). Київ : Дух і літера, 2008. 278 с.
372. Войналович В., Єленський В., Кочан Н. Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення : досвід сучасної України. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 272 с.
373. Галаджев С. Что происходит в оккупированных областях Украины. Уфа : Вид-во АН УРСР, 1942. 22 с.
374. Гальчак С. Д. «Східні робітники» з Поділля у Третьюму рейху : депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам. Вінниця : «Книга-Вега» ВАТ «Віноблдрукарня», 2003. 344 с.; іл.
375. Гальчак С. Д. Визволення Вінниччини від нацистських загарбників. (25 грудня 1943-25 березня 1944 рр) / Держархів Вінницької обл.; Він. обл. держ. адміністрація; Вінницька обл. рада, Центр досліджень Поділля Ін-ту історії України НАН України, Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця : Книга-Вега, 2004. 200 с.: іл.
376. Гальчак С. Д. Використання румунською окупаційною адміністрацією трудових ресурсів Поділля у 1941–1944 рр. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. статей. Київ, 2000. Вип. 11. С. 195–204.
377. Гальчак С. Д. Політика румунської окупаційної влади на території Північної Трансністрії // Архіви окупації. 1941–1944. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 840–849.
378. Германия во Второй мировой войне (1939–1945) / ред. В. Блейер, К. Дрехслер и др. Москва : Воениздат, 1971. 432 с.
379. Германская экспансия в Центральной и Восточной Европе / ред. В. Д. Королюка. Москва : Прогресс, 1965. 350 с.
380. Гінда В. В. Відкриття шкіл та організація навчально-виховного процесу в генеральному окрузі «Житомир» (1941–1944 рр.) // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. ст. 2008. Вип. 11. С. 98–106.

381. Гінда В. В. Культура, освіта і спорт під час окупації // Україна у Другій світовій війні : погляд з XXI ст. Історичні нариси. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 1. С. 697–732.
382. Гінда В. В. Спорт в окупованій румунами Одесі 1941–1944 рр. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6 : Історичні науки. 2013. Вип. 10. С. 295–304.
383. Глухий О. Німецькі фашисти – люті вороги українського народу. Москва : Госполитиздат, 1942. 74 с.
384. Гончаренко О., Лисенко О., Першина Т. Система управління окупованими територіями України // Україна у Другій світовій війні : погляд з XXI ст. Історичні нариси. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 1. С. 321–368.
385. Грайнер Х. Военные кампании вермахта. Победы и поражения. 1939–1943. Москва : ЗАО Центрполиграф, 2011. 383 с.
386. Гратинич С. А. На левом берегу Днестра 1941–1944. Страницы совместной борьбы трудящихся смежных районов Молдавии и Украины против немецко-румынских фашистских захватчиков. Кишинев : Картя Молдовеняскэ, 1985. 186 с.
387. Грицак Я. Й. Нарис історії України : формування модерної української нації XIX – XX ст. Київ : Генеза, 1996. 360 с.
388. Грицак Я. 26-й процент або як подолати історію. Київ : Фонд Порошенка, 2014. 136 с.
389. Грицюк В. М. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2010. 150 с.
390. Дейнека Н. Румунський окупаційний режим та радянський рух Опору у південно-західному регіоні України і Молдавії (1941–1944 рр.). Одеса : Атлант, 2013. 221 с.

391. Дзинглюк О. Соціальні можливості неповнолітнього населення Одеської області в роки окупації та постокупаційний період (1941–1945 рр.) // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць III між нар. наук. конф., 15-16 квіт. 2011 р., Одеса / Відп. ред. М.І. Михайлуца. Одеса : ВМВ, 2011. С. 14–20.
392. Дзинглюк О. Процвітання чи виживання? (Соціальне становище мешканців м. Одеси у зоні окупації «Трансністрія» 1941–1944 рр.) / Емінак : науковий щоквартальник. 2016. № 2 (14) (квітень-червень). Т. 1. С. 72–75.
393. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 – до наших днів / Пер. з франц. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. Київ : Основи, 1995. 903 с.
394. Дробот І. І., Кучер В. І., Чернега М. П. Україна в Другій світовій війні : навч. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 124 с.
395. Дубина К. К. Радянська Україна у Великій Вітчизняній війні. Київ : Знання, 1967. 48 с.
396. Ейлсби К. План «Барбаросса». Вторжение фашистских войск на территорию СССР. 1941. Москва : ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2010. 223 с.
397. Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часи Другої світової війни : Північна Буковина, частина Бессарабії і Трансністрії // Український історик. 1987. № 1-4. С. 83–96.
398. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. Львів : Вид-во Наук. тов-ва імені Т. Шевченка у Львові, 1992. 230 с.
399. Забытый агрессор : Румынская оккупация Молдавии и Транснистрии / сост. А.Р. Дюков. Москва : Фонд «историческая пам'ять», 2010. 168 с.
400. Захарченко О. О. Німецько-румунський окупаційний режим на території Миколаївщини // Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни : 1941–1944 (До 60-річчя визволення області від німецько-

- румунських окупантів) / ред. кол. : О.М. Гаркуша (голова), Ю.О. Шклярський, М.М. Шитюк та ін. Миколаїв, 2004. С. 138–171.
401. Захарченко О. О. Освітні заклади по підготовці фахівців-аграріїв в період нацистської окупації України // Емінак : Науковий щоквартальник. 2007. № 2. С.63–70.
402. Зашкільняк Л. Постмодерністський виклик і сучасна історична наука // Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2001. Вип. 5-6. С. 90–99.
403. Зінченко А. Румунський окупаційний режим у Подністров'ї в роки Другої світової війни // Київська старовина. 2000. № 2. С. 116–135.
404. История Германии. В 3 т. / ред. Б. Бончева, Ю. Галактионова. Москва : КДУ, 2008. Т. 2 : От создания Германской империи до начала XXI века. 672 с.
405. Зельдин Т. Социальная история как история всеобъемлющая // Thesis. Т. 1. Вып. 1. 1993. С. 154–162.
406. Історія Української РСР : у 2-х т. / [ред. кол. К.К. Дубина (голова) та ін.]. Київ : Наукова думка, 1967. Т. 1 / [ред. М.Н. Лещенко та ін.]. Київ : Наукова думка, 1967. 807 с.
407. История Украинской ССР : в 10 т. / под ред. Ю.Ю. Кондуфор. Т. 8 : Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945). Київ : Наукова думка, 1982. 640 с.
408. Історія Української РСР : у 8-ми т. / под. ред. А.Г. Шевелева. Київ : Наукова думка, 1977–1979. Т. 7 : Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941–1945). Київ, 1977. 536 с.
409. Катарга С. И. Губерния Транснистрия в 1941–1944 гг. // Держава та армія : зб. наук. пр. / редкол.: Л.Є. Дещинський (відп. ред.) та ін. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. С. 150–154.

410. Клименко О. О. Грошовий обіг в Трансністрії у роки німецько-румунської окупації (1941–1944) // Архіви України. 2011. № 2-3. С. 151–166.
411. Клоков В. И. Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны. Киев : Знание, 1979. 48 с.
412. Коваль В. С. Подвиг народний : Україна у Великій Вітчизняній війні. Київ : Наукова думка, 1970. 136 с.
413. Коваль М. В. Україна у Другій світовій війні і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). Спроба сучасного концептуального бачення. Київ : Інститут історії АН України, 1994. 58 с.
414. Ковальченко И. Д. Теоретико-методологические проблемы исторических исследований. Заметки и размышления о новых подходах // Новая и новейшая история. 1995. № 1. С. 3–33.
415. Король В. Ю. Трагедія військовополонених на території України в 1941–1944 роках. Київ : Академія, 2002. 128 с.
416. Конт О. Дух позитивной философии. (Слово о положительном мышлении) / Перевод с французского И. А. Шапиро. Ростов н/Д: Феникс, 2003. 256 с.
417. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993. 660 с.
418. Крикун В. І. Освіта в період румунської окупації в Одесі в 1941–1944 роки // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Серія : Історія. Одеса : Астропринт, 2006. Вип. 6. С. 97–102.
419. Лебедев Н. И. Падение диктатуры Антонеску. Москва : Международные отношения, 1966. 479 с.
420. Лебедев Н. И. Румыния в годы второй мировой войны. Москва : ИМО, 1961. 319 с.
421. Лебедев Н. И. Крах фашизма в Румынии. Москва : Наука, 1976. 632 с.

422. Левит И. Э. Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР. Истоки, планы, реализация. Кишинев : Штиинца, 1981. 394 с.
423. Левит И. Э. Крах политики агрессии диктатуры Антонеску. Кишинев : Штиинца, 1983. 376 с.
424. Левитский И. О причинах участия фашистской Румынии в войне против СССР // Вопросы истории. 1985. № 7. С. 68–85.
425. Левченко Ю. Управлінський апарат румунських адміністративно-територіальних одиниць України під час окупації 1941–1944 рр. // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія : історичні науки. Луцьк, 2013. Вип. 21 (269). С. 70–75.
426. Ліддел Гарт Б.-В. Вторая мировая война. Москва : АСТ; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2003. 938 с.
427. Леонтьев А. «Зеленая папка Геринга». Москва : Госполитиздат, 1942. 44 с.
428. Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні, 1943–1946. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1998. 403 с.
429. Лисенко О., Нестеренко В. Окупаційний режим на Україні 1941–1943 : адміністративний аспект // Архіви окупації 1941–1944. Київ : Києво-Могилянська академія, 2006. С. 762–769.
430. Лисенко О., Перехрест О. Українське село в роки Другої світової війни // Історія українського селянства : нарис в 2-х томах. Т. 2. Київ, 2006. С. 265–349.
431. Лисенко О. Є. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті // Український історичний журнал. 2004. № 5. С. 3–15.
432. Лисенко О. Є. Підсумки Другої світової війни та Україна : методологічні зауваження // Сторінки воєнної історії України. Київ, 2006. Вип. 10. С. 7–13.

433. Лисенко О. Є. Соціальні аспекти окупації України : методологія проблеми // Сторінки воєнної історії України. Київ, 2008. Вип. 11. С. 3–9.
434. Лисенко О., Михайлуца М., Поїздник І. Релігійне життя в Україні (1941–1946) // Україна в Другій світовій війні : погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 2. С. 177–231.
435. Лисенко О. Є. Повсягдена історія війни : методологічні нотатки // Сторінки воєнної історії. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 13. С. 8–22.
436. Лисенко О. Є. Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні : основні тенденції та перспективи // Український історичний журнал. 2011. № 4 (№ 499). С. 165–194.
437. Лисенко О. Є. «9 травня» як подія, об'єкт наукових студій і поле комеморативних акцій // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць V Міжнар. наук. конф., 24-25 квіт. 2015 р., Одеса / відп. ред. М.І. Михайлуца. Одеса : ОНУ, 2015. С. 164–168.
438. Магочій П.-Р. Україна : історія її земель та народів Пер. з англ. Е. Гейдель, С. Гранова, Н. Кушко, О. Сидорчук. Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с. + ХХІІ с. + карти + табл.
439. Мандру Р. Франция раннего Нового времени, 1500–1640 : Эссе по исторической психологии / Пер. с фр. Андрея Лазарева. Москва : Издательский дом «Территория будущего», 2010. 328 с.
440. Михайлуца Н. Одесса, Транснистрия. 1941–1944 рр. Краткий очерк оккупационного режима // Юг. 1995. 10 июня.
441. Михайлуца М. І. Діяльність Румунської Православної Місії в Трансністрії // Сторінки воєнної історії України. Київ, 2005. Вип. 9. С. 259–265.

442. Михайлуца М. І. Соціально-економічні аспекти буденного життя православного кліру в Трансністрії // Сторінки воєнної історії України. Київ, 2006. Вип. 10. Част. 1. С. 413–425.
443. Михайлуца М. І. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансністрії (кінець 1930-х – 1944 рр.). Одеса : Вид-во «Optimum», 2006. 237 с.
444. Михайлуца М. І. Реституція православних культових споруд у Губернаторстві «Трансністрія» (1941–1944 рр.) // Сторінки воєнної історії України. 2008. Вип. 11. С. 130–138.
445. Михайлуца М. І. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939–1945). Одеса : Вид-во «ВМВ», 2008. 329 с.
446. Михайлуца М. І. Зарубіжна історіографія релігійної політики в окупованих румунами південно-західних українських землях у 1941–1945 роки // Українознавство. 2008. № 1. С. 128–132.
447. Михайлуца М. І. Організація релігійного життя в губернаторстві Трансністрія (1941–1944 рр.) // Український історичний журнал. 2011. № 2. С. 80–90.
448. Михайлуца М. І. Реконструкція діяльності Доманівського протоієрейства Голтянського повіту в період румунської окупації (1941–1944 рр.) // Краєзнавство : Науковий журнал. 2015. № 1-2. С. 184–189.
449. Михайлуца М. І. «Маловідомі джерела із фондів ДАОО: наказ №89 про регламентацію релігійних культів та релігійного життя і його реалізація в роки окупації півдня України («Трансністрія» 1941–1944 рр.)» // Архів, Історія, Сучасність. Вип. 2. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95 річниці Державного архіву Одеської області (1920-1915), Одеса 3-4 вересня 2015 р. / Одеська держадміністрація, Одеська обласна рада, Державний архів Одеської області / Ред. кол.: В.В. Левчук, (голова) та ін.; Наук. ред. І.В. Сапожников, Л.Г. Білоусова; Відп. ред. С.С. Березін; Кол. авторів. Одеса : Бондаренко М.О., 2016. С. 212-215.

450. Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 / под. ред. С. Афтенюка, Д. Елина, А. Коренева, И. Левита. Кишинев : Картя молдовеняскэ, 1970. 421 с.
451. Моторна І. Овідіопольський повіт Трансністрії (1941–1944 рр.) : етнічний склад за матеріалами Державного архіву Одеської області // Краєзнавство : науковий журнал. 2010. № 1-2. С. 64–67.
452. Нагайко Т. Життя селян на окупованій території України в роки Другої світової війни (за матеріалами центральних областей) // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. ст. 2008. Вип. 11. С. 148–165.
453. Нем'ятый В. Н. В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии. Киев : Изд-во полит. лит. Украины, 1982. 230 с.
454. Никульча И. Я. Румынский оккупационный режим в Транснистрии // Записки історичного факультету. Одеса : Одес. держ. ун-т, 1997. Вип. 5. С. 182–188.
455. Никульча И. Я. Компоненты и характеристика судебно-репрессивной системы в Транснистрии (1941–1944 гг.) // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць V Міжнар. наук. конф., 24-25 квіт. 2015 р., Одеса / відп. ред. М.І. Михайлуца. Одеса : ОНМУ, 2015. С. 209–215.
456. Ніточко І. І. Окупація : Березівський район. 1941–1944 рр. Одеса : Астропринт, 2008. 288 с.
457. Новиченко Л. М. Гітлерівська кріпаччина (Про німецьку земельну реформу). Саратов : Укриздат при ЦК КПБУ, 1942. 20 с.
458. Новосьолов О. В. Україна в політиці Румунії 1940–1942 рр. // Вісник Прикарпатського університету : Історія. Івано-Франківськ, 2003. Вип. VII. С. 107–113.
459. Новосьолов О. В. Румунська окупація Трансністрії питання політичного статусу // Сторінки воєнної історії України. Вип. 12. 2009. С. 161–168.

460. Осипенко О. Збитки аграрного сектору Одеської області нанесені румунсько-німецькою окупацією // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць III міжнар. наук. конф., 15-16 квіт. 2011 р., Одеса / Відп. ред. М.І. Михайлуца. Одеса : ВМВ, 2011. С. 131–134.
461. Осипенко О. Податкова політика румунських окупантів у сільському господарстві в «Трансністрії». // Науковий вісник : Одеськ. держ. економ. ун-т; всеук. асоц. молод. наук / (Науки: економіка, політологія, історія). 2012. № 9. С. 143–151.
462. Осипенко О. Деякі аспекти законодавчої політики румунських окупантів у сільському господарстві губернаторства «Трансністрії» // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць IV Міжн. наук. конф., 26–27 квіт. 2013 р., Одеса / відп. ред. М.І. Михайлуца. Одеса : ВМВ, 2013. С. 259–263.
463. Осипенко О. Санітарно-гігієнічне становище сільського населення «Трансністрії» 1941–1944 рр. // Перспективні напрямки світової науки: Збірник статей учасників Двадцять шостої міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційний потенціал Світової Науки – XXI сторіччя» (7–11 квітня 2014 р.). Том 1. Науки гуманітарного циклу. Видавництво ПГА. Запоріжжя, 2014. С 10–12.
464. Осипенко О. Оплата праці сільського населення на окупованій румунами Одещині (1941–1944 рр.) // «Боротьба за Україну в 1943–1944 роках : Влада, Збройні сили, Суспільство». Зб. наук. праць / відп. ред. О.Є. Лисенко. Київ : Інститут історії України НАН України, меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2014. С. 377–383.
465. Осипенко О. Джерельна база вивчення аграрної політики румунської окупаційної адміністрації в Губернаторстві «Трансністрія» 1941–1944 рр.

- // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць V Міжнар. наук. конф. 24–25 квіт. 2015 р., Одеса / відп. ред. М.І. Михайлуца. Одеса : ОНУ, 2015. С. 225–228.
466. Осипенко О. Культурна політика румунської окупаційної влади на території «Трансністрія» 1941–1944 рр. // Історіосфера. Матеріали Десятої наукової конференції викладачів, студентів, магістрів, аспірантів та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. Одеса : ПНПУ, 3-4 квітня. 2015. С. 49–52.
467. Осипенко О. Система управління сільським господарством у губернаторстві «Трансністрія» (1941–1944) // Емінак : науковий щоквартальник. 2015. № 4 (12) (жовтень-грудень). С. 64–71.
468. Осипенко О. Експлуатація праці школярів у сільському господарстві губернаторства «Трансністрія» (1941–1944 рр.) // Історіосфера. Матеріали Одинадцятій наукової конференції викладачів, студентів, магістрів, аспірантів та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. Одеса : ПНПУ, 3-4 квітня. 2016. С. 87–89.
469. Осипенко О. Навчально-виховний процес в сільських школах губернаторства «Трансністрія» 1941–1944 рр. // Перспективні напрямки світової науки : Збірник статей учасників тридцять сьомої всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційний потенціал світової науки – XXI століття» (19–22 квітня 2016 р.). Том 1. Науки гуманітарного циклу; Соціально-економічні науки. Видавництво ПГА. Запоріжжя, 2016. С. 3–5.
470. Осипенко О. Освіта в окупованих румунськими загарбниками селах півдня України. // Емінак: науковий щоквартальник. 2016. № 2 (14) (квітень-червень) Т. 1. С. 56–64.
471. Осипенко О. Православне віровчення в школах губернаторства «Трансністрія» (1941–1944 рр.) // Церква – наука – суспільство: питання

- взаємодії. На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова). Матеріали Чотирнадцятої Міжнародної наукової конференції (25 травня – 3 червня 2016 р.). С. 222–224.
472. Осипенко О. Медичне забезпечення мешканців сільських громад в окупованих південно-західних теренах України («Трансністрія» 1941–1944 рр.) // Краєзнавство : науковий журнал. 2016. № 3-4. С. 159–165.
473. Осипенко О. Рефлексії сільської інтелігенції на окупаційну політику на теренах Буго-Дністровського межиріччя // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць VI Міжнар. наук. конф., 28-29 квіт. 2017 р., Одеса / відп. ред. М. І. Михайлуца. Херсон : ФОП Грінь Д.С., 2017. С. 254–258.
474. Осипенко О. В. Упорядкування румунською окупаційною адміністрацією повсякденного життя та поведінки сільського населення «Трансністрії» (1941–1944 рр.) // The Caucasus (Грузія). 2017. Vol. 18. С. 21–24.
475. Осипенко О. В. Унормування румунською окупаційною адміністрацією споживання продуктів харчування сільським населенням «Трансністрії» (1941–1944 рр.) // Інтелігенція і влада. Серія : Історія. 2017. № 36. С. 147–158.
476. Осипенко О. В. Фіскальна політика румунських окупантів щодо сільського населення в південно-західних землях України (1941–1944 рр.) // Краєзнавство. 2017. № 1-2. С. 184–191.
477. Осипенко О. В. Джерела з вивчення становища сільського населення та «трудових громад» на південно-західних українських землях (1941–1944 рр.) // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 2 (16) / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. Київ, 2017. С. 5–15.

478. Остащук В. І. Відображення освітньої політики румунської адміністрації в офіційних періодичних виданнях м. Одеси 1941–1944 рр. // *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 156. С. 90–92.
479. Остащук В. І. Розвиток медицини, медичної освіти та науки в Одесі в період румунської окупації (1941-1944 рр.) // *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Т. 100. Вип. 87. Історичні науки. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. С. 78–82.
480. Пастушенко Т. В. Будні нацистської окупації України у спогадах колишніх остарбайтерів // *Сторінки воєнної історії України : зб. наук. ст.* 2008. Вип. 11. С. 166–175.
481. Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. 590 с.
482. Перехрест О. Г. Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.). Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. 150 с.
483. Перехрест О. Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. Черкаси : ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. 668 с.
484. Першина Т. С. Фашистський геноцид на Україні 1941–1944. Київ : Наукова думка, 1985. 170 с.
485. Плохій С. Брама Європи / пер. з англ. Романа Клочка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 496 с.
486. Політична історія України ХХ ст. у 6 т. Київ : Генеза, 2002–2003. Т. 4. Україна у Другій світовій війні 1939–1945 / ред В. І. Кучер. Київ : Генеза, 2003. 584 с.
487. Рендюк Т. Г. Українці в Румунії та румуни в Україні: проблеми минулого та сучасне становище. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2011. 294 с.

488. Реєнт О. П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу // Український історичний журнал. 1999. № 3. С. 3–22.
489. Реєнт О. П. Україна XIX–XX століть : Роздуми та студії історика. Корсунь-Шевченківськ. : ФОП. Майданченко І.С., 2009. 486 с.
490. Рекотов П. В. Органи управління на окупованій території України (1941–1944рр.) // Український історичний журнал. 1997. № 3. С. 90–101.
491. Романюк М. І. Українське село у роки німецької окупації // Сторінки воєнної історії України. Київ, 2002. Вип. 6. С. 201–203.
492. Русак А. В. Румунія в Другій світовій війні – від сателіта гітлерівської Німеччини до союзниці антифашистської коаліції (1941–1944 рр.) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Київ, 2000. Вип. 50. С. 67–70.
493. Смолій В. А. Українська історична наука на рубежі XXI ст.: проблема пошуку нових теоретичних та методологічних підходів // Освіта України. 1997. 4 липня.
494. Стецкевич В. В. Румунізація – домінанта національної політики Бухаресту на українських землях (1941–1944) / Друга світова війна і доля народів України : Тези доповідей 3-ї Всеукраїнської наукової конференції. Київ: «Зовнішторгвидав України», 2008. С. 83.
495. Стецкевич В. В. Українські землі під румунською окупацією 1941–1944 рр. у сучасному молдавсько-румунському дискурсі (короткий аналіз) // Сторінки воєнної історії України : Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. Вип. 11. Київ, 2008. С. 176–190.
496. Субтельний О. Україна: історія. Київ : Либідь, 1991. 736 с.
497. Тарнавський І. С. Адміністративний поділ та органи управління на території південно-західної України за часів румунської окупації // Історичні і політологічні дослідження. 2010. № 3-4. С. 210–216.

498. Тарнавський І. С. Політика Третього рейху та його союзників на окупованих українських землях в роки Другої світової війни. Донецьк : ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2012. 492 с.
499. Титаренко Д., Титаренко О. Дослідницьке інтерв'ю : методичні рекомендації з організації та проведення дослідження. Київ : ТОВ «Праймдрук», 2012. 40 с.
500. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг. : в 3-х т. / Ред. И. Д. Назаренко. Москва : Политиздат Украины, 1975. Т. 1 : Советская Украина в период отражения вероломного нападения фашист. Германии на СССР и подготовкой условий для коренного перелома в войне (июнь 1941 г. – ноябрь 1942 г.). 1975. 544 с.
501. Україна у Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси: у 2-х т. Т. 1. / ред. О. Є. Лисенко. Київ : Наукова думка, 2010. 735 с.
502. Україна у Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : у 2-х т. Т. 2. / ред. О. Є. Лисенко. Київ : Наукова думка, 2011. 943 с.
503. Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя : Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2012. 786 с.
504. Февр Л. Бои за историю. Москва : Наука, 1991. 632 с.
505. Хаджирадева В. П. Румунський окупаційний режим в Бессарабії (червень 1941 – серпень 1944 рр.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Київ, 2004. Вип. 26. С. 272–289.
506. Шайкан В. Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939–1945. Кривий Ріг, 2010. 436 с.
507. Шорников П. М. Промышленность и рабочий класс Молдавской ССР в годы Великой Отечественной войны. Кишинев : Штиинца, 1986. 150 с.
508. Шульга З. Українське селянство не буде у фашистській неволі. Київ : Вид-во АН УРСР, 1942. 35 с.

509. Щетніков В. До проблеми вивчення діяльності румунської цивільної адміністрації в Одесі (1941–1944рр.). / Щетніков В.П. // Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Одеса, 1996. С 99–101.
510. Щетніков В. До питання про втрати серед цивільного населення на півдні України під час німецько-румунської окупації 1941–1944 рр. (проблема джерел). / Щетніков В.П // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. К., 2005. Вип.9. Част. 2. С.351–358.
511. Щетніков В. П. Спроба компаративного аналізу економічних заходів окупаційної влади на Півдні України в 1941–1944 рр. (на основі архівних джерел) // Велич подвигу народного. Матеріали Міжнародної наукової конференції. Одеса : «Гермес», 2006. С. 212–215.
512. Щетніков В. П. Економічна складова румунсько-німецької присутності в «Трансністрії» 1941–1944 рр. // Сторінки воєнної історії України. Київ : Інститут історії України НАН України, 2012. Вип. 15. С. 173–188.
513. Яковенко Н. Історія пізнання і не пізнання // День. 1996. 25 вересня.
514. Яковенко Н. Одно Клію: дві історії // Критика. Київ, 2002. Число 12. С. 12–14.
515. Яшан О. Повсякденне життя селян під час нацистської окупації 1941–1944 рр. (на матеріалах Центрального регіону України) // «Боротьба за Україну в 1943-1944 роках: Влада, Збройні сили, Суспільство». Зб. наук. праць / відп. ред. О. Є. Лисенко. Київ : Інститут історії України НАН України, меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2014. С. 408–417.
516. Buzatu Gh. România și Războiul Mondial din 1939–1945. Iași : Centrul de istorie și civilizație Europeană, 1995. 476 p.

517. Constonitiu F. O istorie sinceră a poporului român. București : Editura Univers enciclopedic, 1999. 556 p.
518. Dallin A. Odessa, 1941–1944. A case study of Soviet territory under foreign rule. Iasi-Oxford-Portland, 1998. 296 p.
519. Dobrinescu V., Contantin I. Basarabia in anii cebei de doilea razboi mondial (1939–1947). Iasi : Institutul European, 1995. 374 p.
520. Kirițescu C. România în al doilea război mondial : in 2 vol. Vol. 1. București : Universsul Enciclopedic, 1995. 360 p.
521. Moraru A. Istoria românilor. Basarabia și Transnistria în 1812–1993. Chișinău, 1995. 558 p.
522. Nistor I. Istoria românilor din Transnistria: organizarea, cultura și jertfa lor. București, 1995. 164 p.
523. Petcu A. N. 1942—1943 Activitatea Bisericii Ortodoxe Române în Transnistria // Studii și materiale de istorie contemporană / [Inst. de istorie “Nicolae Iorga” ; Serie nouă]. Vol. 1. 2002. P. 293.
524. Solovei R. Activitatea Guvernamentului Transnistriei on domeniul social-economic și cultural: (19 august 1941 – 29 ianuarie 1944). Iasi, 2004. 182 p.
525. Verenca O. Administrația civilă română în Transnistria 1941–1944. București Editura Vremea, 2000. 435 p.
526. Völkl E. Transnistrien und Odessa (1941–1944) / E. Völkl. Regensburg : Lassleben, 1996. 123 p.

Дисертації та автореферати дисертацій

527. Глушенюк Н. М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна» 1941–1944 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київ, 2005. 12 с.
528. Гордієнко В. В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київ, 1999. 17 с.

529. Дейнека Н. В. Боротьба підпільників і партизан південно-західної України і Молдавії проти румунського окупаційного режиму (1941–1944 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Одес. нац. ун-т. ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2007. 20 с.
530. Левченко Ю. І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ, 2015. 319 с.
531. Моторна І. В. Політика румунської адміністрації щодо етнічних груп на території Трансністрії (1941–1944 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Одеса, 2016. 15 с.
532. Нагайко Т. Ю. Повсякденне життя сільського населення у 1941–1945 рр. (на матеріалах центральних областей України) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2009. 20 с.
533. Новосолов О. В. Політика Румунії щодо українських земель у період диктатури І. Антонеску (1940–1944 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2008. 20 с.
534. Пастушенко Т. В. Остарбайтери з України: вербування, примусова праця, репатріація (історико-соціальний аналіз на матеріалах Київщини : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ін-т історії України НАН України. Київ, 2007. 20 с.

ДОДАТКИ

Додаток А 1

АНКЕТА

1. Прізвище, ім'я, по батькові.
2. Рік народження.
3. Місце народження.
4. Ваше місце проживання в період окупації. (Місто, село чи перебували в евакуації?).
5. Скільки членів родини (батьки, брати, сестри, дідусь, бабуся) перебували разом з вами в окупації? Їхній вік.
6. Де в цей час перебували Ваші батьки?
7. Ким працювали Ваші батьки в роки окупації?
8. Чи було в розпорядженні вашої родини присадибне господарство (город, худоба, птиця)? Якщо так, то які види рослин культивували та які види тварин та птиці вирощували?
9. Повсякденний раціон харчування Вашої родини (що їли? скільки разів на день їли?).
10. Які страви були на Вашому столі під час свят (церковних – Різдва, Великдня, Трійци та Румунських державних свят)?
11. Де (за умов відсутності, бідності, злиднів) брали продукти харчування Ваші батьки, родичі? (Заробляли, крали, жебракували).
12. Чи ходили в гості Ви (Ваші батьки) до родичів, сусідів, товаришів? Чи пригощали Вас їжею, солодощами, фруктами?
13. Чи була церква у Вашому населеному пункті? Хто був настоятелем? Чи відвідувала Ваша родина церкву: добровільно чи Вас примушувала адміністрація?

14. Чи відвідували ви школу за час окупації? Хто проводив уроки (румуні, німці, чи вчителі, які працювали до війни)? Які предмети викладалися? Яким було ставлення педагогічного персоналу до учнів?
15. Чи хворіла Ваша родина? До кого зверталися по допомогу у випадку тієї чи іншої недуги?
16. Які засоби гігієни використовувала Ваша родина? Де брали?
17. Як до Вас чи Вашої родини відносилися румунські та німецькі солдати?
18. Я,

(прізвище, ім'я, по батькові)

даю дозвіл на використання з науковою метою матеріалів інтерв'ю, проведеного зі мною.

Дата

підпис

Власна розробка автора

Додаток А 2

Адміністративно-територіальний поділ губернаторства
«Транснїстрія»

**Схема адміністративно устрою та управління губернаторством
«Трансністрія»**

Схема складена на основі джерел та літератури [227, арк. 1-30; 386, с. 24; 390, с. 41]

Карально-репресивний апарат «Трансністрії»

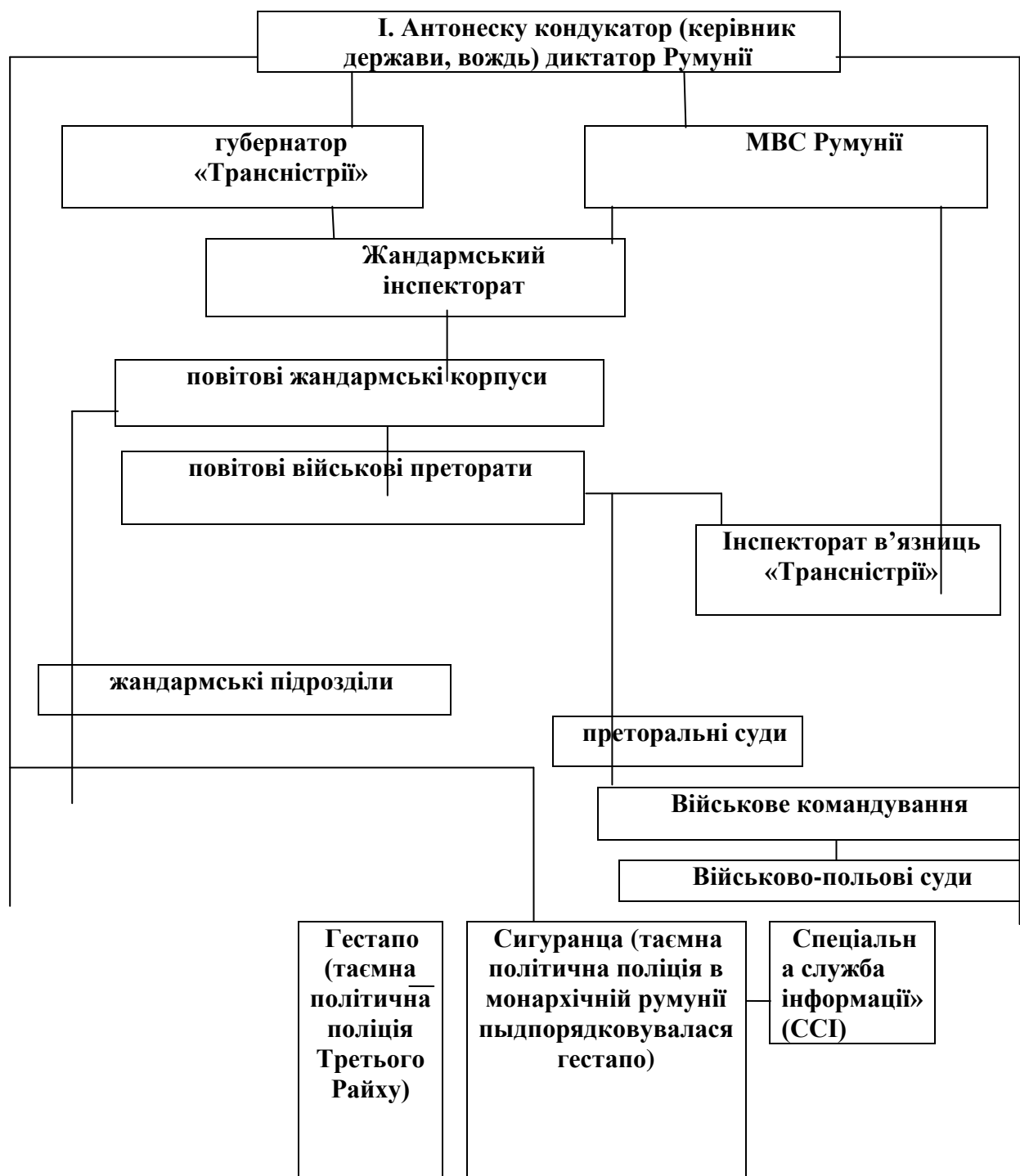

Схема складена на основі літератури [390, с. 44; 455, с. 210-212; 456, с. 273]

Схема управління «трудовою громадою»

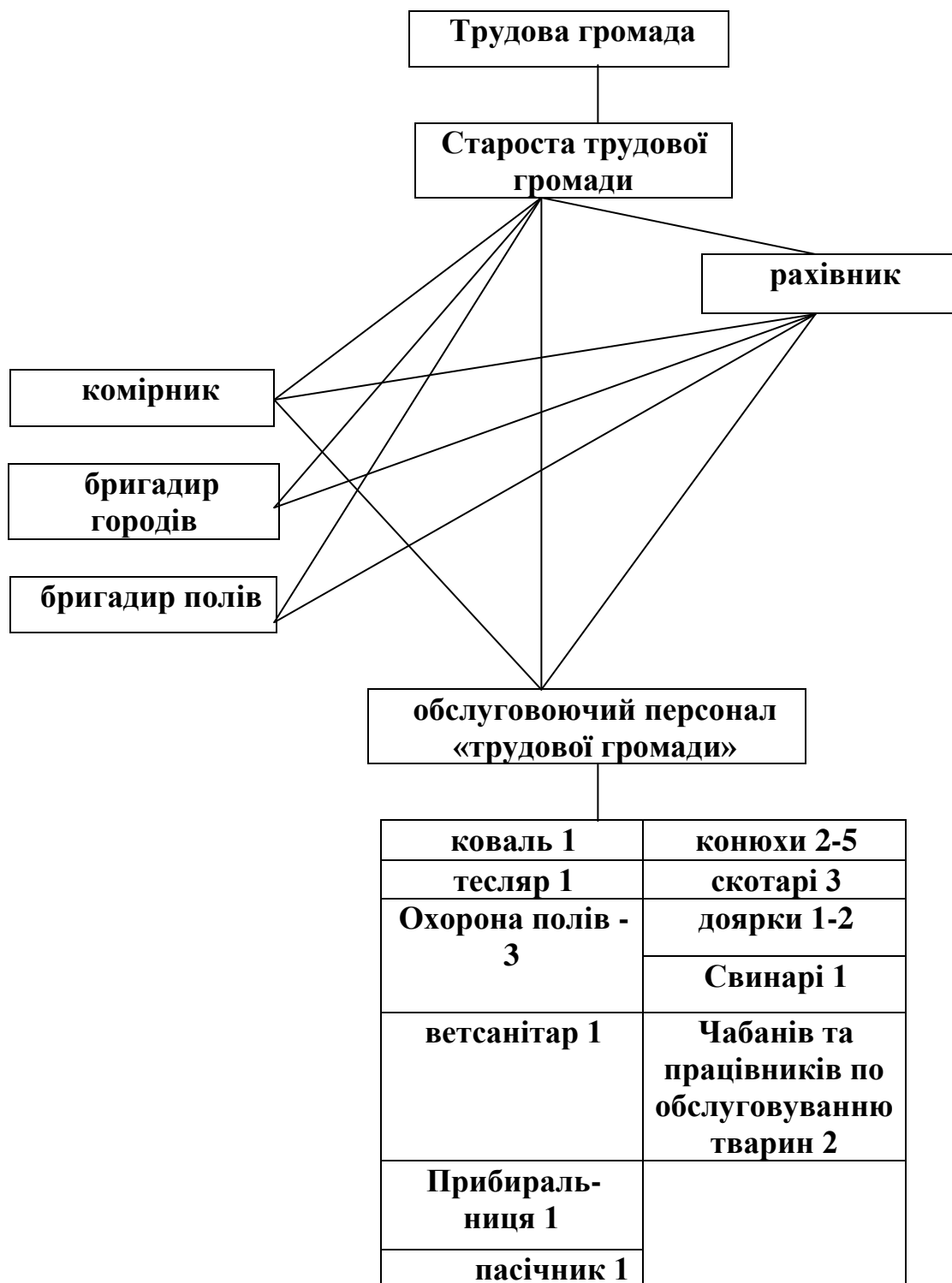

Схема складена на основі джерел [148, арк. 30]

Додаток А 6

Звітно-контрольна документація «трудових громад» «Трансністрії»

	Назва документу	кількість
	інвентарна книга	1
	книга обліку сільськогосподарських продуктів	1
	книга обліку товарно-матеріальних цінностей	1
	книга обліку трудоднів	1
	книга обліку зернового фонду	1
	касова книга	1
	допоміжна книга прибутків та видатків	1

Таблиця складена на основі джерел [153, арк. 53]

Додаток А 7

Навчально-методичні програма з підготовки школярів «Трансністрії»

Розумове виховання			Художнє виховання	Моральне виховання
Наукове виховання	Сільсько-господарське виховання	Літературне виховання		
географія	ручна праця	історія	риторика	релігія
природознавство	агрономічна праця	румунська мова	співи	поведінка
		німецька мова	малювання	відвідування шкільних занять
фізика хімія		українська мова	читання	
математика				

Складено на основі джерел [31, арк. 2]